

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Ly Kaasik

**KEHAOSAMETAFOORID
EESTI KRISTLIKE KOGUDUSTE JUTLUSTES**

Magistritöö

Juhendaja Ann Veismann, PhD

Tartu 2024

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrekselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud, lähtudes Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Ly Kaasik

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	5
1. METAFOORI MÕISTE JA KOGNITIIVNE METAFOORITEORIA.....	8
1.1. Metafoor ja selle mõistmise viisid.....	8
1.2. Kognitiivne metafooriteooria.....	11
1.3. Metonüümia.....	14
2. KEHAOSAMETAFOORID.....	16
2.1. Kehakogemus ja maailma tajumine.....	16
2.2. Kehaosametafoorid fraseoloogias.....	19
2.2.1. Pea ja selle osad.....	21
2.2.2. Süda.....	22
2.2.3. Käsi.....	22
3. PIIBEL JA METAFOORID.....	24
3.1. Piibli tõlkimine.....	24
3.1.1. Saksa keele ja piiblikeelte mõju vahekord eesti keeles.....	25
3.2. Piibel kujundlike väljendite allikana.....	28
4. MATERJAL JA MEETOD.....	31
5. KEHAOSANIMETUSED JUTLUSTES.....	36
5.1. Kehaosaväljendite jaotus.....	37
5.2. Kehaosanimetuste esinemissagedus.....	40
5.2.1. Esinemissagedus tekstiliigi kaupa.....	42
5.2.2. Esinemissagedus väljendi liigi kaupa.....	45
5.3. Kehaosanimetused metafoorses ja metonüümses tähenduses.....	48
5.3.1. Süda.....	51
5.3.2. Käsi ja selle osad.....	63
5.3.2.1. Käsi.....	63
5.3.2.2. Kүүs, näpp ja sõrm.....	72

5.3.3. Pea ja selle osad.....	74
5.3.3.1. Pea.....	74
5.3.3.2. Silm ja pisar.....	79
5.3.3.3. Pale ja nägu.....	85
5.3.3.4. Suu ja selle osad.....	86
5.3.3.5. Pea ülejäänud osad.....	90
5.3.4. Jalg, kand ja põlv.....	93
5.3.5. Ihu, liha ja veri.....	97
5.3.6. Ülejäänud kehaosad.....	103
5.4. Kehaanimetused piiblisitaatides – originaali ja eestikeelse tõlke erinevused.....	107
6. ARUTELU.....	114
KOKKUVÕTE.....	131
KIRJANDUS.....	135
BODY PART METAPHORS IN THE SERMONS OF CHRISTIAN CHURCHES IN ESTONIA. SUMMARY.....	142

SISSEJUHATUS

Metafoorid on läbiv nähtus nii inimeste keeles, mõtlemises kui ka maailmatajus. Lakoffi ja Johnsoni järgi (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 35, 37) on metafoori eesmärk aidata kõnelejal üht liiki asja või nähtust paremini mõista, sõnastades selle mõne teist liiki asja või nähtuse kaudu. Metafoor ei ole mitte ainult poeetiline kaunistus, vaid loomu poolest on metafoorne suurem osa igapäevasest mõistete süsteemist. Seeläbi mõjutavad metafoorid olulisel määral inimeste mõtteviisi ja maailmataju, millest omakorda lähtub käitumine. (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 35, 37)

Siinses magistritöös uuritakse kristlikes kogudustes peetud jutluste metafoorikasutust – täpsemalt jutlustes esinevaid kehaosametafoore. Kuna ühest küljest on inimeste mõtlemine suures osas metafoorne (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 35) ning teisalt sõltuvad metafoorid kultuurikontekstist, inimeste enda minevikukogemustest ja ümberkaudsetest füüsilistest tingimustest (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 178, 182), võib eeldada, et üksteist mõjutavad vastastikku ka metafoorid ja religioosne maailmatunnetus. Seetõttu on magistritöö eesmärgiks vaadelda, missuguseid kehaosametafoore kasutatakse jutlustes ja milliseid nähtusi nende abil kirjeldatakse. Metafoorikasutust analüüsidest lähtutakse kognitiivsest metafooriteooriast, mille põhialused on välja toonud George Lakoff ja Mark Johnson oma teoses „Metafoorid, mille järgi me elame“ (1980, eesti keeles ilmunud 2011).

Kehaosametafoorid on valitud osalt seetõttu, et inimene kogeb maailma oma keha kaudu ning Mark Johnsoni järgi (Johnson 1987: xv–xvi, xix–xx) sõltub abstraherimisvõime paljuski inimese kehakogemusest (Johnson 1987: xv–xvi, xix–xx). Valiku puhul sai otsustavaks ka asjaolu, et kehaosametafoorid on jutlustes võrdlemisi sagedane ja samas selgelt eristuv metafooriliik. Lisaks on kehaosametafoorid üsna spetsiifilised. Võrreldes näiteks suunametafooridega, mis on üpris sarnased nii kiriku- kui ka argikeeles, toovad kehaosametafoorid paremini välja jutlusekeele eriomased nähtused. Jutlustele on keskendutud sellepärast, et jutluste keelekasutus on huvitav segu kõne- ja kirjakeelest ning

jutlus võib kõnelejast sõltuvalt olla kas väga spontaanne või peaaegu sõna-sõnalt ette kirjutatud. Seega pakub eri kõnelejate peetud jutluste uurimine mitmekülgset sissevaadet religioossesse keekekasutusse ja lubab tulemuste põhjal teha järeldusi nii kirjalike tekstide kui ka suulise vabas vormis kõne kohta.

Töös otsitakse vastust järgmistele uurimisküsimustele:

- Kuidas jaotuvad jutlustes kasutatud kehaosametafoorides esinevad kehaosanimetused sageduse alusel?
- Milliste tähenduste edasiandmiseks kasutatakse jutlustes kehaosametafoore?
- Mil määral vastavad kehaosametafooride kasutusvaldkonnad jutlustes varasematele uurimistulemustele eesti keele kohta? Mis on peamised sarnasused ja erinevused?

Uurimistöö teema valik on suures osas mõjutatud isiklikust huvist – metafooride vaatlemine jutlustekstides võimaldas ühendada kaks mind huvitavat uurimisvaldkonda, keeleteaduse ja teoloogia. Peale selle püütakse magistritööga täita lünka varasemates uurimustes. Metafoore on religiooni kontekstis küll palju uuritud, kuid enamasti keskenduvad uurimuste autorid religioosse sisuga kirjalikele tekstidele. Metafoorikasutust jutlustes on käsitletud tunduvalt vähem ja sageli on niisugused tööd didaktilise sisuga (näiteks David Zachrich 1984 „The illustrated sermon: a guide for the use and evaluation of metaphor in preaching“; Thomas R. Swears 2019 „Preaching to head and heart“); nende eesmärgiks on jutlustajate juhendamine, mitte hetkeolukorra kirjeldamine. Veidi leidub ka kirjeldavaid uurimusi, näiteks on vaadeldud metafoori osatähtsust jutluse narratiivis (Stephen Pihlaja 2017 „„When Noah built the ark...“ Metaphor and biblical stories in Facebook preaching“) või metafoorikasutust naisjutlustajate kõnedes (Sarah Rebecca Freeman 2011 „Metaphors for God: The Characteristics of Metaphor and the Use of Metaphor in Contemporary Women’s Preaching“), aga valdavalt on jutlustes esinevad metafoorid uurijate huviorbiidist kõrvale jäänud. Kuna ei ole teada, et eesti keeles oleks

uuritud metafoorikasutust jutlustes, on käesolev töö selles vallas uudne ja aitab saada laiemat pilti metafooridest religiooses keeles.

Töö on jagatud kuueks peatükiks. Esimeses peatükis selgitatakse metafoori mõistet nii konventsionaalse kui ka kognitiivse metafooriteooria põhjal. Teises peatükis keskendutakse keha tähtsusele inimese maailmatajus, tuuakse välja kehaosanimetused, mida kirjanduse põhjal kasutatakse metafoorses tähenduses kõige sagedamini, ja vaadeldakse, milliste üldlevinud kujundlike väljendite koosseisus vastavad kehaosanimetused esinevad. Kolmandas peatükis tehakse lühiülevaade piibli tõlkimisest ja peatutakse pikemalt kujundlike väljendite tõlkimisel. Neljandas peatükis iseloomustatakse uurimistöö materjali ja selle analüüsimise metoodikat. Viendas peatükis kirjeldatakse uuringutulemusi: jutlustes esinevaid kehaosametafoore ja valdkondi, millega seoses vastavaid metafoore kasutatakse. Kuuendas peatükis võrreldakse uurimistöö tulemusi varasemate uurimustega eesti keele kohta.

1. METAFOORI MÕISTE JA KOGNITIIVNE METAFOORITEOORIA

Selles peatükis vaadeldakse metafoori mõistet nii konventsionaalse kui ka kognitiivse metafooriteooria põhjal. Esialgu kirjeldatakse mõiste ajalugu ja antakse lühiülevaade konventsionaalsest metafooriteooriast ning seejärel pööratakse tähelepanu kognitiivse metafooriteooria kesksele ideele ja peamisele erinevusele konventsionaalsest teooriast. Kognitiivse metafooriteooria toetuseks tuuakse välja psühholingvistiliste uuringute tulemusi metafoori töötlemise kohta inimajus. Peatüki teises pooles kirjeldatakse põhjalikumalt kognitiivset metafooriteooriat ning peatutakse põgusalt metafooride ja kultuuri vastastikmõjul. Samuti vaadeldakse metonüümiat kui metafoori lähedast nähtust.

1.1. Metafoor ja selle mõistmise viisid

Sõna *metafoor* (kr k *μεταφορά*) tähendab kreeka keeles „ülekannet“ ja on tuletatud verbist *μεταφέρειν*, mida võib tõlkida kui „üle kandma“, „teise kohta kandma“ (Donoghue 2014: 1; Liddell 1970). Mõiste on pärit Aristoteleselt, kes kirjeldab metafoori oma teoses „Luulekunstist“ kui millelegi võõra nime andmist teatava sarnasuse põhjal (Aristoteles 1982: 1457b6). Ülekanne võib Aristotelese järgi toimuda nii soo- ja liigimõiste alusel kui ka taolisusest lähtudes (Aristoteles 1982: 1457b9–b16).

Konventsionaalse metafooriteooria järgi on metafoor poeetiline kujund ja retooriline kaunistus, mis tavapärasesse keelde ei kuulu (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 35). Samal seisukohal oli Aristoteles (1982: 1458a4–a6), kes pidas poeedi kõige tähtsamaks omaduseks oskuslikkust ülekandmises ning kirjeldas meisterlikku metafooride moodustamist kui midagi, mida pole võimalik teiste pealt õppida, vaid mis on loomupärase ande tunnus ja nõuab head silma sarnasuste märkamiseks (Aristoteles 1982: 1458a4–a6). Seega on metafoor Aristotelese ja konventsionaalse teooria järgi haruldane keelenähtus, mis

kuulub ainult poeetilisse keelde, mille moodustamine ei ole õpitav ja mida suudavad oskuslikult moodustada ning kasutada vaid kaasasündinud andega inimesed.

Psühholingvistikas (näiteks Yu 2011) on konventsionaalsest metafooriteoriast mõjutatud nii-öelda kaudne vaade, mille järgi on metafoori mõistmine ja inimajus töötlemine kolmeastmeline protsess. Kuulaja eeldab esialgu, et vestluskaaslane mõtleb öeldut sõna-sõnalt, võrdleb seejärel kuuldut kontekstiga ja leiab viimaks, et sõnasõnaline tähendus on kontekstiga konfliktis. Seega on metafoor teisene keeleline protsess, kuna kuulaja töötleb algul öeldut sõnasõnalise lausungina ning hakkab metafoorset tähendust otsima alles konteksti ja sõnasõnalise tähenduse vastuolu korral. (Yu 2011: 1614–1615)

Konventsionaalsele metafooriteooriale vastandub kognitiivne ehk kontseptuaalne ehk mõistemetafooriteooria. Kognitiivne metafooriteooria sai alguse 20. sajandi teisel poolel ning selle rajajateks võib nimetada George Lakoffi ja Mark Johnsonit, kes on teooria lähtekohti ja aluseid kirjeldanud teoses „Metafoorid, mille järgi me elame“ (2011 [1980]). Lakoffi ja Johnsoni sõnul on metafoor kõnekujund, mille abil on võimalik üht liiki asja kogeda ja sellest aru saada, sõnastades selle mõnd teist liiki asja kaudu (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 37). Metafoorne tähendusülekanne ei ole piiratud ilukirjandusega, vaid see on läbiv nähtus ka argikeeles. Lisaks ei kuulu metafoorid ainult keelde, vaid inimese mõtlemine on olemuselt metafoorne ning metafooridele on rajatud kogu mõtlemist ja tegutsemist suunav mõistete süsteem. (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 29, 35)

Seda, et metafoor ei puuduta ainult keelt ega sõnu, vaid metafoorsed on inimese mõtlemisprotsessid (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 38), kinnitavad 21. sajandi metafooriuuringud, mis on näidanud, et metafoorseid väljendeid mõistetakse sama kiiresti ja kergelt kui sõnasõnalisi (Pouscoulous 2014: 241). Vaadet, mille põhjal on metafoor keeles esmane protsess ning metafoorset ja sõnasõnalist keelt töödeldakse inimajus koos (Yu 2011: 1615), toetab näiteks Glucksbergi katse (Glucksberg 2003: 94), mille käigus näidati osalejatele sõna-sõnalt tõeseid, vääraid ja metafoorseid lauseid ning paluti leida

sõna-sõnalt tõesed laused. Tavaline väär lause heideti kõrvale palju kiiremini kui metafoorne lause, mis tähendab, et osalejad märkasid metafoorset tähendust juba varakult ja see mõjutas nende võimet klassifitseerida lauset väärana (Glucksberg 2003: 94, 96). Metafoorid ei kuulu ainult poeesiasse ega retoorikasse (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 38–39), need ei ole ainult lennukad kõnekujundid, mille mõistmiseks on esmalt vaja otsene tähendus kõrvale jätta (Yu 2011: 1615), vaid kõneleja mõistab metafoore otsesõnu ja kasutab neid sellepärast, et ta kujutab kirjeldatavat nähtust ette metafoorsena (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 39). Kujundliku tähenduse mõistmine ei ole valikuline (Pouscoulous 2014: 241) ning kujundliku väljendi kasutamine tähenduse edasiandmiseks on sageli kas kiirem või ainuvõimalik väljendusviis (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 35–41).

Kognitiivne metafooriteooria sobitub Aristotelese seisukohaga (Aristoteles 1982: 1458a4–a6) selle poolest, et metafooride moodustamise anne on inimesele loomupäraselt omane (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 38). Samas ei jää metafooride moodustamine ainult andekate poeetide pärusmaaks, vaid inimese mõistesüsteem on valdavalt metafoorne ja mängib kesksel osa argireaalsuse kujundamisel (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 35). Metafoore kasutavad juba väga noores eas lapsed, kes ei korruta seejuures mitte varem kuulnud lausungeid, vaid saavad kujundlikust tähendusest aru ja oskavad ise uusi metafoore moodustada (Pearson 1990: 186; Winner, Gardner 1981: 2). Nii metafooride mõistmist kui ka loomist ei piira laste puhul tõenäoliselt mitte ande puudumine, vaid vähesed teadmised maailmast ja väike sõnavara, mis takistab keerukamate metafoorsete tähenduste edasiandmist (Pouscoulous 2014: 246–248). Erinevalt Aristotelese käsitlusest on metafooride moodustamine ja mõistmine lastega tehtud katsete põhjal õpitav (Pouscoulous 2014: 247). Metafooride õpitavust toetab ka kognitiivne teooria, mis toob välja asjaolu, et metafoorikasutus võib kultuuriti erineda (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 37).

1.2. Kognitiivne metafooriteooria

Kognitiivse metafooriteooria keskmeks on mõistemetafoor. See kujutab endast ülekannet kahe mõistevaldkonna vahel, mida nimetatakse allik- ja sihtvaldkonnaks, ning ülekanne toimub alati allikvaldkonnast sihtvaldkonda põhimõtte SIHTVALDKOND ON ALLIKVALDKOND järgi (Lakoff 1992: 4). Näiteks võib mõistemetafooriks olla ARMASTUS ON TEEKOND, mille puhul abstraktset ARMASTUSE mõistet tajutakse ja mõtestatakse konkreetsema TEEKONNA mõiste kaudu – armastatuid kujutletakse ränduritena, omavaheline suhe on justkui neid edasi viiv liiklusvahend, ühised eesmärgid vastavad ühisele sihile ja suhtes ette tulevad probleemid on takistused teel (Lakoff 1992: 4–5). Allikvaldkond on konkreetsem, see kuulub füüsilisse maailma ja seda on võimalik vahetult kogeda. Allikvaldkonnaks võib olla näiteks liikumine, asukoht, temperatuur või nägemismeele abil tajutavad objektid. Sihtvaldkond on enamasti abstraktsem ja sageli isiklikule kogemusele keskendunud. Sihtvaldkondade hulka võivad kuuluda näiteks aeg, elu, mõtlemine või emotsioonid. (Taylor 2002: 491)

Lakoff (1992: 5–6) rõhutab mõistemetafoori erinevust üksikust kõnekujundist. Mõistemetafoor ei ole mitte omaette üksikmetafoor, vaid metafoorsete vastavuste kogum, ülekandeliik, mille abil moodustatakse metafoorseid väljendeid. (Lakoff 1992: 5–6) Näiteks võib mõistemetafoori ARMASTUS ON TEEKOND põhjal moodustada metafoorseid väljendeid „Their marriage is on the rocks“ („Nende abielu on karile jooksnud.“) (Lakoff 1992: 6) või „We’ve hit a dead-end street“ („Me oleme tupikus.“) (Lakoff 1992: 6). Üsikus keelelised nähtused, mida Lakoff nimetab metafoorseteks väljenditeks, koonduvad mõistemetafooride alla, mille kohta Lakoff kasutab paralleelselt terminit *metafoor*. Mõistemetafoorid võivad omakorda moodustada hierarhiaid, kus madalama taseme ülekandeliigid järgivad kõrgema taseme ülekandeliikide struktuuri. Näiteks on metafoor ARMASTUS ON TEEKOND kõrgema taseme metafoori SISUKAS ELU ON TEEKOND alamliik. (Lakoff 1992: 6, 18)

Metafoor ei ole mitte ainult keele, vaid ennekõike mõtlemise ja mõistmise küsimus. Just mõtteline projektsioon on metafoori puhul esmane, kuna see teeb võimalikuks allikvaldkonna mõistesüsteemi kasutamise sihtvaldkonna kohta. (Lakoff 1992: 6) Metafoorne ülekanne võib olla nii ontoloogiline kui ka episteemiline: ontoloogilist ülekannet iseloomustab allik- ja sihtvaldkonna elementide süsteemne vastavus üksteisele ning episteemilist ülekannet allikvaldkonna elementidega seonduvate teadmiste ülekandmine sihtvaldkonda (Lakoff 1992: 5; Kövecses 2000: 16). Ontoloogiline ülekanne esineb näiteks metafoorses väljendis „Tema kriitika tabas märki“ (MetaNet Metaphor Wiki), mida iseloomustab mõistemetafoor VAIDLUS ON SÕDA ja mille moodustamiseks on vaidlusele üle kantud sõda kirjeldav mõistesüsteem. Episteemiline ülekanne esineb metafoorses väljendis „Sülitab tuld ja tõrva“ (FES), mida iseloomustab mõistemetafoor VIHA ON TULI (MetaNet Metaphor Wiki). Kövecsesi (2000: 16–17) järgi ei tähenda selline metafoorne väljend lihtsalt „väga vihane olema“, vaid metafoorse ülekande puhul mängib olulist osa teadmine, et nii tuli kui ka viha võivad kontrolli alt väljudes ümberkaudsetele asjadele/inimestele kahju teha (Kövecses 2000: 16–17).

Metafoorseid mõisteid ei moodustata juhuslikult, vaid need on loomult süsteemsed. Allikvaldkonna väljendeid kasutatakse sihtvaldkonnast rääkimiseks nende ontoloogilise ja episteemilise tähenduse tõttu. Seega on süsteemne ka keelekasutus, mille abil sihtvaldkonna mõisteid kirjeldatakse. Sihtvaldkonna mõistestamine allikvaldkonna kaudu mõjutab omakorda sihtvaldkonna tajumist – näiteks mõjutab metafoor VAIDLUS ON SÕDA nii seda, kuidas vaidluse üksikasjadest kõneldakse, kui ka vaidluste tegelikku käiku. (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 39; Lakoff 1992: 5) Sealjuures võib süsteemsus tuua esile neid mõiste aspekte, mis metafooriga kokku sobivad, ja varjata neid külgi, mis kokku ei sobi. Näiteks võib vaidluse teatud aspektide käsitlemine sõjana peita keelekasutaja eest vaidluse kooperatiivsed aspektid. (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 42) Metafoorsed mõisted varustavad kõneleja ainult osalise arusaamisega sihtvaldkonna mõistest, mõiste struktuuri metafoorne organiseerimine ei ole täielik. (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 45)

Kuigi metafooridena määratletud mõisted on süsteemsed, ei kasuta metafoor ära kõiki võimalikke allikvaldkonna osi, vaid võtab allikvaldkonnast kasutusele ainult osa mõisteid (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 86). Selliseid metafoore, mis liigendavad keelekasutajale harjumuspärasest mõistesüsteemi ja esinevad argikeeles, nimetatakse konventsionaalseteks metafoorideks (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 175). Nende eriliik on hauajuhtum, mille puhul kasutatakse sihtvaldkonna kirjeldamiseks ainult üht või kaht-kolme allikvaldkonna mõistet (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 88). Konventsionaalsest mõistesüsteemist välja jäävad uued metafoorid, mida moodustatakse allikvaldkonna kasutamata mõistete abil (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 87, 175). Kuigi uued metafoorid ei liigenda mingit osa keelekasutaja harjumuspärasest mõistesüsteemist (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 87), on inimene võimeline neid mõistma, sest ta suudab metafoorselt seostada vastavat allik- ja sihtvaldkonda (Lakoff 1992: 7).

Mõistemetafoori põhjal moodustatavate metafoorsete väljendite hulk võimaldab hinnata metafoori produktiivsust. Mida produktiivsem on metafoor, seda rohkem esineb keeles selle alusel moodustatud konventsionaalseid väljendeid. (Lakoff 1987: 384) Clausneri ja Crofti (1997: 247) järgi on konventsionaalsed metafoorid kõrge produktiivsustmega, metafoorselt motiveeritud läbipaistvad idioomid poolproduktiivsed ja läbipaistmatud idioomid ebaproductiivsed (Clausner, Croft 1997: 247). Läbipaistmatu idioom on näiteks ingliskeelne „kick the bucket“, mida kasutatakse kellegi surmast rääkides (Clausner, Croft 1997: 269).

Mõistemetafoorid on ühest küljest universaalsed, kuna tuginevad inimkehale ja selle toimimisele füüsilises keskkonnas (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 46). Samas sõltuvad metafoorid ka kultuurilisest kogemusest (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 52), olles sellega kooskõlas ja vastastikusel seoses. Lisaks sellele, et metafoorivalik oleneb kultuurist, mõjutavad metafoorid omakorda kultuuri: kultuuris esinevad ja sügavasti juurdunud väärtused vastavad ühel või teisel viisil metafooride süsteemile. Näiteks on ameerika

kultuurile omane väärtus „rohkem on parem“ sidus suunametafooridega ROHKEM ON ÜLAL ja HEA ON ÜLAL. (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 55)

Lakoffi ja Johnsoni (2011 [1980]: 181, 193–195) sõnul võivad metafoorid ka kultuuri ümber kujundada. Uute metafoorsete mõistete kasutuselevõtt ja seniste mõistete käibelt kadumine toob endaga kaasa kultuurilisi muutusi. Inimese mõtlemisprotsessid on suuresti metafoorsed ning kui keeles kujuneb mõne nähtuse kirjeldamiseks välja metafoor, mõjutab see keelekasutajat tajuma vastavat nähtust kindlal viisil. (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 181, 193–195) Kultuuris, kus näiteks vaidlemisest räägitakse sõda kirjeldavate mõistete abil („oma seisukohti kaitsma“, „vastase positsiooni ründama“), hakkavad inimesed tajuma vaidlust sõjana, kus mõlemad pooled on omavahel vaenujalal ning üks pool võidab ja teine kaotab (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 36–37). Viis, kuidas mitmesuguseid nähtusi tajutakse, mõjutab omakorda inimeste tegutsemist (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 181).

1.3. Metonüümia

Metafoori lähedane nähtus on metonüümia. Mõlema protsessi eesmärk on hõlbustada mõistmist, aga erinevalt metafoorist, mille puhul omistatakse ühe tähendusvaldkonna omadused teisele tähendusvaldkonnale, kasutatakse metonüümse ülekande puhul üht entiteeti teise, sellega seotud entiteedi asendajana. Seega täidab metonüümia põhiliselt viitamisfunktsiooni; näiteks võib lause „Singivõileib ootab arvet“ viidata singivõileiva tellinud inimesele, kes restoranis arvet ootab. Metafooridega sarnaselt moodustavad ka metonüümised mõisted süsteemi. (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 68–70)

Nagu metafoor, nii on ka metonüümia valikuline ja mõjutab seda, mida inimene viidatava entiteedi juures tähtsustab. Näiteks ei valita metonüümia OSA TERVIKU ASEMEL puhul mitte igasugust osa tervikut asendama, vaid keelekasutaja teeb valiku selle alusel, millisele aspektile tervikust ta tähelepanu pöörab. Sarnast suundumust võib märgata ka metonüümia erijuhtumi, kultuuriliste ja religioossete sümbolite juures. Kristluses kehtiv metonüümia

TUVI PÜHA VAIMU ASEMEL on näiteks osalt mõjutatud asjaolust, et tuvi peetakse Lääne kultuuris kauniks, õilsaks ja rahumeelseks olevuseks, kes on linnuna seotud taevaga, Püha Vaimu taevase elupaiga metonüümse esindajaga. (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 69, 73)

2. KEHAOSAMETAFOORID

Siinses peatükis keskendutakse kehaosametafooridele. Esiialgu kirjeldatakse keha tähtsust inimese maailmatajus ja tehakse ülevaade mõningate kehaosanimetuste grammatiseerumisest kaassõnadeks. Eraldi tähelepanu pööratakse eristusele primaarsete ja sekundaarsete kaassõnade vahel – esimeste puhul on seos kaassõna ja kehaosanimetuse vahel muutunud läbipaistmatuks ning teiste puhul tajub keelekasutaja veel seost kaassõna ja selle allikaks oleva kehaosanimetuse vahel. Kehaosanimetused esinevad metafoorses tähenduses sageli fraseologismide koosseisus, seetõttu pööratakse peatüki teises pooles tähelepanu somaatilisele fraseoloogiale, tuuakse välja kehaosad, mille nimetusi fraseologismides kõige sagedamini kohtab, ja vaadeldakse teemavaldkondi, millega on seotud vastavate kehaosanimetuste abil moodustatud metafoorsed väljendid.

2.1. *Kehakogemus ja maailma tajumine*

Inimene kogeb maailma oma keha kaudu ja Mark Johnsoni järgi (Johnson 1987: xv–xvi, xix–xx) sõltub abstraherimisvõime paljuski kehakogemusest. Keha liikumine, asukoht ruumis ja ajas ning suhted teiste objektidega kujundavad inimese tajutud reaalsust. (Johnson 1987: xv–xvi, xix–xx). Seetõttu on loomulik, et kehaosanimetused leiavad tee ka metafoorsetesse väljenditesse. Silvi Tenjes (2006: 276) on kehaosanimetuste metafoorset kasutust seostanud antropomorfisatsiooniga ja personifikatsiooniga (Tenjes 2006: 276); neist esimene tähendab inimese kuju või inimlike omaduste ülekandmist jumalatele, loomadele või elututele esemetele (Oxford Learner’s Dictionaries; EKSS 2009) ja teine esemete või nähtuste kujutamist elusolenditena, tavaliselt inimestena (EKSS 2009). Uku Masing (1993 [1933]: 56–57) on sõna *käsi* metafoorse kasutuse näitel selgitanud, kuidas niisugused keeleprotsessid annavad elutule justkui meelega ja tahte ning abstraktsele keha (Masing 1993 [1933]: 52).

Metafoorsest ülekandest on mõjutatud grammatiseerumine, millest on eestikeelse ülevaate teinud Helle Metslang (2002). Metslang (2002: 164, 166–167) on grammatiseerumist kirjeldanud protsessina, mille käigus muutub leksikaalne aines grammatiliseks. Protsessi käivitaja on tähendusnihe suunaga konkreetsemalt abstraktsemale ning üheks tähendusnihkeks võib olla metafoorne ülekanne. Tüüpiliseks tähendusvaldkondade järjestuseks on isik > objekt > tegevus > ruum > aeg > kvaliteet. (Metslang 2002: 164, 166–167) Ilmselt kõige tuntum grammatiseerumisnäide eesti keeles on kaasätleva käändelõpu kujunemine, mis sai alguse germaani päritolu noomeni **kansa* (rahvas) *k*-latiivivormist **kansak* ning muutus täistähenduslikust leksikaalsest üksusest algul postpositsiooniks ja seejärel, pärast mitut lühenemist, seotud käändelõpuks (Rätsep 1979: 77–78). Metafoorse tähendusnihke kaudu on ka kehaosanimetused andnud eesti keelde mitmesuguseid kaassõnu.

Inimese kehakogemus on tihedalt seotud füüsilise ruumiga. Somaatilist sõnavara ja ruumisuhteid kõrvutades tõstab Tenjes (2006: 276–277) esile asjaolu, et inimene tajub füüsilist ruumi kolmel teljel: vertikaalsel (üleval – all), horisontaalsel (ees – taga) ja lateraalsel (vasak – parem) (Tenjes 2006: 276–277). Soteria Svorou (1993: 70–72, 86–87) põhjal on kehaosanimetused ja nende tuletised üks kõige sagedasemaid viise ruumisuhete kirjeldamiseks. Kõige olulisemad kohamõistete allikad on pea ja selle osad ning kere. Jäsemed ei ole ruumilise orientatsiooni allikana kuigi tähtsad. (Svorou 1993: 70–72, 86–87) Samuti on keha ja ruumi seost täheldanud Bernd Heine (1997: 39), kes on kehaosanimetuste kaassõnastumist kujutanud järgneva skeemi abil: kehaosanimetus > seotud kontseptsioon > ruumisuhet märkiv sõna (Heine 1997: 39).

Eelkirjeldatud suundumusi võib märgata ka eesti keele ruumisõnavara juures. Näiteks on sõna *pea* väliskohakäänetest kujunenud grammatiseerumisprotsessi käigus kaassõnad *peale*, *peal* ja *pealt* (EKK 2007), millega tähistatakse üleval olevat ruumi. Pea osadest väljendavad ruumisuhteid näiteks sõnast *kõrv* kujunenud kaassõnad *kõrvale*, *kõrval* ja *kõrvalt* (Habicht 2000: 32). Sõnast *rind* on tulnud adverbid *rinnu*, *rinnastikku*, *rinnutsi* ja *rinnakuti*, millega

kirjeldatakse kas vastastikku või kõrvuti olemist (Habicht 2001: 82). Ühena vähestest jäsemetega seotud nimetustest väljendavad ruumilist paiknemist sõnast *kand* kujunenud kaassõnad *kannule, kannul ja kannult*, mida kasutatakse tähenduses 'järel' (VAKS).

Kuigi jäsemete nimetustega ei kirjeldata tavaliselt ruumisuhteid, väljendatakse nende abil mitmesuguseid muid seoseid. Näiteks kasutatakse eesti keeles kaassõnalisel positsioonis sõna *käsi* sisekohakäändeid *kätte, käes ja käest*. Nende abil võib tähistada nii millegi valdamist (Metslang 2002: 166) kui ka võimu millegi üle (Masing 1993 [1933]: 52). Masing (1993 [1933]: 52) tõstab esile asjaolu, et eesti keeleruumis ei ole käe mõiste ainult inimesega piiratud, vaid käest tuletatud sõnad võivad liituda ka loomadele ja abstraktsetele mõistetele, näiteks „koerte kätte“ või „külma käes“ (Masing 1993 [1933]: 52).

Kaassõnadest eristab Lehmann (1985: 304) primaarseid ja sekundaarseid kaassõna. Sekundaarse kaassõna tähendus on selle allikaks olevast nimisõnast abstraktsem, kuid tähendusseos kaassõna ja allika vahel on läbipaistev. Primaarne kaassõna seevastu annab edasi ainult grammatilist tähendust. (Lehmann 1985: 304) Osa kehaosanimetustest kujunenud kaassõnu on primaarsed, sest kaassõna positsioonis kannavad nad üksnes grammatilist tähendust ning keelekasutaja ei taju enam seost kaassõna ja allika vahel. Niisugused kaassõnad on näiteks *peale, peal, pealt* või *kõrvale, kõrval, kõrvalt*, mille puhul ei teadvusta keelekasutaja enamasti seost nimisõnaga *pea* või *kõrv*. Kehaosanimetusest kujunenud sekundaarsed kaassõnad on näiteks *kätte, käes, käest*. Külli Habichti (Habicht 2000: 33) järgi kasutatakse sõnast *käsi* kujunenud kaassõnu ainult omamise väljendamiseks, seega on nad allikast üksnes veidi abstraktsemad ning tähendusseos kaassõna ja kehaosanimetuse *käsi* vahel on läbipaistev (Habicht 2000: 33).

Selles uurimistöös ei ole jutlustes esinevate kehaosanimetuste hulka loetud kehaosanimetustest kujunenud primaarseid kaassõnu, kuna töö eesmärgiks on uurida metafoore, mitte grammatilisi üksusi. Kuigi grammatiseerumisprotsess saab sageli alguse metafoorsest tähendusnihkest (Metslang 2002: 166), ei saa teatavas kontekstis ainuüksi

grammatilist tähendust kandvaid üksusi lugeda metafoorseteks. Metafoor hõlbustab abstraktsema valdkonna mõistmist, kirjeldades seda konkreetsema valdkonna kaudu (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 37), ning selleks, et niisugune tähendusülekanne oma eesmärgi täidaks, on vaja allikvaldkonna mõistete tähenduslikku läbipaistvust. Kehaosanimetustest kujunenud sekundaarsed kaassõnad (uurimistöös ainult *kätte, käes* ja *käest*) on loetud kehaosanimetuste hulka peamiselt sellepärast, et tähendusseos kaassõna ja allikaks oleva kehaosanimetuse vahel on veel läbipaistev.

2.2. Kehaosametafoorid fraseoloogias

Kehaosanimetused esinevad metafoorses või metonüümses tähenduses sageli fraseologismide koosseisus. Feliks Vakk (1970: 7–8) kirjeldab fraseologismi kui traditsioonilist püsiühendit, mille osadest moodustub teatava metafoorsusastmega tervik. Fraseologism on üldtuntud ja kuulub keelelise traditsiooni. Tähenduse poolest on fraseologism idiomaatiline, selle terviktähendus on tekkinud koostisosade otsese tähenduse nõrgenemise tõttu. Tihti iseloomustab fraseologismi tugev ekspressiivsus. (Vakk 1970: 7–8)

Asta Õim ja Katre Õim (2019: 31, 37, 41, 53–54) rõhutavad fraseologismi idiomaatilise juures tõsiasja, et kuna terviku tähendus tekib semantilise ümbermõtestamise käigus, on saadud väljend täielikult või osaliselt semantiliselt läbipaistmatu ja seda iseloomustab denotaadile ehk objektile/sisule osutamise viisi komplitseeritus. Lisaks fraseologismi idiomaatilisele ja püsivusele toovad nad välja ka vormikasutuse piirangud – näiteks esinevad verbid mõningates fraseologismides ainult üksikutes kindlates vormides või ei võimalda osa fraseologisme laiendite kasutamist. (Õim, Õim 2019: 31, 37, 41, 53–54)

Vaka (1970: 9–11) sõnul on üks vanimaid fraseologismide kihistusi somaatiline fraseoloogia, mis moodustab suure osa keele fraseoloogia tuumikust. Somaatilisteks fraseologismideks nimetatakse neid püsiühendeid, kuhu kuuluvad inimese või looma kehaosade nimetused. Kehaosanimetuste sagedus on üsna ebahühtlane: keelekasutajad

eelistavad tugevalt selliseid kehaosi, mille tähtsus on silmatorkavalt selge. Eriti võib paljudes keeltes märgata pea ja selle osade, südame ning käe sagedast esinemist mitmesugustes metafoorsetes väljendites. Pead seostatakse mõtlemise ja vaimse tasakaaluga ning selle oluline osa, silmad, tähistavad kas märkamist või midagi väga väärtuslikku. Vahel vastandatakse fraseologismides pead ja jalgu – näiteks väljendis *ei saa peast ega jalust edasi* – aga jalgadega tähistatakse ka liikumist ja ülevalolemist. (Vakk 1970: 9–11) Käsi on omakorda seotud töö, tegutsemise ja võimuga (Vakk 1970: 10; Masing 1993: 52) ning süda tundemaailmaga (Vakk 1970: 10).

Vakk (1970: 13–14, 16–17) toob somaatiliste fraseologismide uurimise juures välja oma ja võõra eristamise keerukuse. Paljudes keeltes langevad suurel määral kokku emotsioonide kirjeldamiseks kasutatud väljendid, näiteks märgib imestamist nii eesti kui ka Lääne-Aafrikas kõneldavas eve keeles silmade suureks ajamine. Samuti tähistab mõistust ja mõtlemist enamasti pea ning tundeid süda. Lähedaste sugulaskeelte puhul võib arvestada vastastikuse laenamisega – näiteks esineb paljudes läänemeresoome keeltes ühise päritoluga fraseologisme –, aga isegi keelte vahetu kontakti korral ei pruugi sarnased fraseologismid alati laenulised olla. Seetõttu tuleb laenulisust uurides vaadelda ka ühendi erandlikkust vastavas keeles, vormilise ühtimise täpsust ja vahendajakeele mõju. (Vakk 1970: 13–14, 16–19)

Kuigi uurimistöö eesmärk ei ole analüüsida fraseologisme, annavad somaatilised fraseologismid teatava ülevaate kehaanimetuste metafoorset kasutusest keeles. Kuna fraseologismid on üldtuntud, kõnes sageli korduvad ja osa keelelisest traditsioonist (Vakk 1970: 7; Õim, Õim 2019: 45), võib eesti keeles olevaid somaatilisi fraseologisme vaadeldes teha laiemaid järeldusi kehaanimetuste üldise esinemise kohta metafoorsetes väljendites. Seetõttu on järgnevates alapeatükkides tehtud lühike ülevaade kehaosadest, mida kasutatakse eesti keele somaatiliste fraseologismide koosseisus kõige sagedamini, ning pööratud tähelepanu teemavaldkondadele, millega seoses vastavad kehaanimetused esinevad.

2.2.1. Pea ja selle osad

Pea ja selle osad on andnud fraseoloogiasse väga palju väljendeid. Sagedasematest teemavaldkondadest nimetab Vakk (1970) mõistust ja mõtlemistegevust, mälu, surma ja hukkamist või kahjusaamist, mitmesuguseid väljendusliigutusi, kritiseerimist ja tõrelemist, joobnud olekut ning tunnete ja muljete mõju (Vakk 1970: 27, 30, 39, 41, 45, 51, 54, 57). Samuti kasutatakse pead metonüümses tähenduses kogu isikule viitamiseks (Vakk 1970: 28). Looma- või esemenimetustega kombineerides, kus laiend väljendab kas omajat või liiki, võib sõnast *pea* moodustatud liitsõnu (näiteks *lambapea*) kasutada inimese olemuse kirjeldamiseks tervikuna (Õim, Õim 2019: 125). Lisaks tervele peale võib isikut esindada nägu või pale, mille abil saab kirjeldada ka inimeste sarnasust, halba läbisaamist ja kellegi või millegi olemust (Vakk 1970: 202, 205, 215; Õim, Õim 2019: 121–122).

Pea osadest väljendatakse silmadega enamasti nägemist ja märkamist, aga ka teatavat vaatenurka ja tõekspidamisi, vaimset nägemist ja petmist, tunde väljendusi, magamist/uinumist ja suremist, nutmist ning läbisaamist või selle puudumist (Vakk 1970: 66, 80, 83, 85, 88, 89, 92, 94; Jaakola 2002: 570). Suu on seotud kõnelemisega, söömise- ja joomisega ja emotsioonide väljendamisega (Vakk 1970: 104, 119, 125), aga ka millegi ohtliku meelevaldas viibimisega – näiteks *surmasuus olema* (Jaakola 2002: 565). Kõrvad esinevad fraseologismides seoses kuulmisega, emotsioonide väljendamisega, karistamisega ning kellegi ületrumpamisega (Vakk 1970: 131, 139, 142). Ninaga seotud teemad on haistmisfunktsioon, mida kasutatakse metafoorses tähenduses millegi teada saamise kohta, mitmesugused väljendusliigutused, halvustav suhtumine ja joobnud olek (Vakk 1970: 148, 153, 159, 162). Lisaks võib nina tähistada kogu inimest (Vakk 1970: 150). Populaarsed fraseologismide allikad on ka suu osad, eriti hambad ja keel, mis on lisaks söömisele ja kõnelemisele (sh tagarääkimisele – vt näiteks Õim, Õim 2019: 120; FES) seotud emotsioonide väljendamisega (Vakk 1970: 166, 171, 174, 182). Samuti leidub palju juuste ja habemega seotud fraseologisme, mis kirjeldavad näiteks tülitsemist, emotsioone ning kõnelemist ja naermist (Vakk 1970: 220, 225, 227, 232).

2.2.2. Süda

Südame mõiste abil kirjeldatakse fraseoloogias ennekõike inimese tundeid. Feliks Vakk (1984; 137) toob põhjuseks südame märgatava reageerimise tugevate emotsioonide korral (Vakk 1984: 137). Kesksed tunded on viha, armastus ja millegi soovimine, aga südant seostatakse ka julgusega ja südame puudumist argusega. Sageli kujutatakse südant anumana, mida emotsioonid täidavad ning mis võib tugevate – tavaliselt negatiivsete – tunnete korral täis saada ja mida on võimalik oma murest rääkides tühjendada või kergendada. Süda on tihedalt seotud vere, hinge ja rinnaga ning kohati võivad vastavad mõisted fraseologismides üksteist asendada. (Vakk 1984: 138–141)

Puhtfüüsilistest tunnetest on süda seotud täiskõhu- või näljatundega, asendades mõnikord fraseologismides kõhtu. Kohati esindab süda sellises kontekstis inimest tervikuna, näiteks võib näljast tingitud nõrkust kirjeldada kui südame nõrkemist. Lisaks kasutatakse südame mõistet seedehäiretele ja iiveldusele viitamiseks – näiteks väljendis *süda läigib*. (Vakk 1984: 25, 142)

2.2.3. Käsi

Käe ja selle osade mõisted esinevad peamiselt töö, tegutsemise või võimu kohta käivates fraseologismides (Vakk 1970: 10; Vainik 2009: 445). Masing (1993 [1933]: 52) on täheldanud käe seost religioosse väega, mis võib lisaks isikulisele olla ka abstraktne (Masing 1993 [1933]: 52). Käte liikumatusega tähistatakse omakorda kas laiskust või surma (Jaakola 2002: 560, 571).

Samuti on käsi ja selle osad seotud suhtlustegevusega. Vainik (2009: 442, 445, 447–450) tõstab esile käe ja tervituse seosed, mis tulenevad käe surumisest kultuurilise tervitusrituaalina. Peale selle võib käe mõiste abil väljendada emotsioone, solidaarsust ja sõbralikkust, töotust, kellegi jõuga sundimist, ähvardamist, vastastikust agressiooni, millelegi tähelepanu juhtimist ning kellegi õpetamist. (Vainik 2009: 442, 445, 447–450)

Käe osadest tähistatakse küünte nimetuse abil nii millegi omamist või omandihimu – näiteks väljendis *küüned enda poole* (FES) – kui ka kõigest väest millegi nimel pingutamist (Õim, Õim 2019: 137). Samuti võivad küüned viidata vägivaldsele käitumisele – näiteks *küüsi külge lööma* (Vainik 2009: 447–448). Näpu nimetus esineb omakorda väljendis *näpuga näitama*, mis sümboliseerib kellegi süüdistamist (Vainik 2009: 448).

3. PIIBEL JA METAFOORID

Jutluste keelekasutus on tugevalt mõjutatud piiblist ja enamasti on jutluse põhiosaks piibliteksti eksegees ehk seletamine ja tõlgendamine. Seepärast keskendutakse siin peatükis piiblikeelele. Peatüki esimeses pooles antakse ülevaade piibli tõlkimisest eesti keelde. Lähemalt pööratakse tähelepanu sellele, kuidas on eestikeelseid piiblitõlkeid mõjutanud piiblikeeled – heebrea, aramea ja kreeka keel – ning millist mõju on avaldanud saksakeelsed piiblitõlked, mida on protestantlikes maades sageli kasutatud piibli tõlkimise alusmaterjalina. Peatüki teises pooles vaadeldakse eri praktikaid piiblis esinevate kujundlike väljendite tõlkimisel – sõnasõnalisest otsetõlkest kuni sihtkeeles olemasoleva väljendiga asendamiseni – ja peatutakse põgusalt piibliväljendite mõjul sihtkeeles. Lisaks selgitatakse, miks on piiblist pärit kujundlike väljendite levikut sihtkeeles tihti väga keeruline uurida.

3.1. Piibli tõlkimine

Algselt on piibel kirjutatud kolmes keeles: Vana Testament heebrea ja aramea keeles ning Uus Testament kreeka keeles. 3. sajandil eKr levis juutide seas Vana Testamendi kreekakeelne tõlge, mis kandis nime Septuaginta, ja 5. sajandi algul valmis ladinakeelne täispiibel, mida tuntakse Vulgata nime all. Toomas Paul (1999: 81) on täheldanud, et kui Uue Testamendi autorid viitavad Vanale Testamendile, ei tõlgi nad mitte heebrea keelest, vaid tsiteerivad Septuagintat (Paul 1999: 81).

16. sajandi esimeses pooles algas protestantlik reformatsioon, mille üks tuntumaid eestvedajaid oli Martin Luther. Lutheri nõue, et igal inimesel peab olema võimalik piiblit oma emakeeles lugeda, tõi kaasa piibli tõlkimise rahvakeeltesse (Ross 2018: 148). See pani sageli aluse vastava rahva kirjakeelele ja esimesed piiblitõlked võisid muuta isegi

keelestruktuuri (Ross 2000: 126). Piibli tõlkimine eesti keelde aitas suuresti kaasa ka eesti kirjakeele arengule (Ross 2018: 148).

Kristiina Rossi (2018: 148–149) sõnul puudus eesti keelealal põlisrahva hulgast pärinev vaimulik eliit, kes oleks eesti keelt emakeelena kõnelenud, ja ei olnud varasemat kirjalikku traditsiooni. Seetõttu pidid tõlkijad kirjakeele ise looma. Tähtsamad kristlikud terminid olid ilmselt juba keskajast saati suulises traditsioonis elujõulised ja juurdusid luterlike kirikulaulude tõttu veelgi enam keelde, välja oli kujunenud tuumiksõnavara ja olulisemad vormelid, kuid neid ei saanud veel pidada kirjalikku traditsiooni kuuluvaks. (Ross 2018: 148–149; vt ka Paul 1999: 100, 248)

3.1.1. Saksa keele ja piiblikeelte mõju vahekord eesti keeles

Piibli algtekst on kirjutatud heebrea, aramea ja kreeka keeles. 16. sajandi esimeses pooles tõlkis Martin Luther originaalkeeltest saksa keelde kõigepealt Uue ja seejärel Vana Testamendi. Rossi (2000: 126–127) järgi oli Lutheri eesmärgiks luua võimalikult rahvapärane tõlge ning keele selgus ja arusaadavus saavutati nii mõnigi kord originaalist kõrvalekaldumise hinnaga. Muuhulgas sõnastas Luther läbivaldt ümber algtekstides olevaid fraseologisme, asendades võõrapärased väljendid sakslaste jaoks tuntutega. (Ross 2000: 126–127)

Protestantlikes riikides kasutati piibli tõlkimisel alusmaterjalina sageli Lutheri saksakeelset tõlget. Ross (2000: 123) on välja toonud tõsiasja, et 16. ja 17. sajandi rootsi-, soome- ja lätikeelne piiblitõlge lähtuvad kõik Lutheri saksakeelsest piiblist, kuigi läti tõlkija on ilmselt ka originaalteksti abiks võtnud (Ross 2000: 123). Samast ajaperioodist on pärit Joachim Rossihniuse lõunaeestikeelne perikoobiraamat ja katekismus, Heinrich Stahli põhjaeestikeelne katekismus ja perikoobid ning Joachim Jheringi Uue Testamendi põhjaeestikeelne tõlge, mis on samuti Lutheri saksakeelse piiblitõlke peaaegu sõnasõnalised ümberpanekud (Ross 2018: 150–151).

Esimene algkeeltel tuginev eestikeelne piiblitekst on Johannes Gutsloffi Vana ja Uue Testamendi lõunaeesti tõlge 17. sajandi keskpaigast (Ross 2018: 151; Paul 1999: 305). Ross (2000: 125–127) on leidnud, et kuigi Gutsloffi tõlkes on kohti, mis viitavad Lutheri saksakeelse piibli mõjule, tõlkis Gutsloff tavaliselt sõna-sõnalt algkeeltest. Nii idioomid ja väljendid kui ka lausete fraasistruktuur on sageli otse originaaltekstist üle võetud. (Ross 2000: 125–127) Gutsloffi lõunaeestikeelsed Vana ja Uus Testament on rikkad mitmesuguste keeleliste leiutiste poolest, kuid tõlgete hilisema kõrvalejäämise tõttu ei jõudnud need kirjakeelde (Ross 2018: 152; Paul 1999: 305).

Esimene eestikeelne täispiibel oli Anton Thor Helle põhjaeestikeelne tõlge, mis avaldati 1739. aastal (Ross 2000: 123; Eesti Piibliselts). Rossi (2000: 123, 127; 2018: 155–156) sõnul tõlgiti piibel otse originaalkeeltest ja hoiduti teadlikult Lutheri saksa mõjutustest. Tõlge oli eksotiseeriv ja sisaldas palju hebraisme, millest on tänapäeva eesti üldkeelde tulnud sõna *jaanalind* esikomponent (hbr *ja'aná*) ja *tuudaimimarjad* (hbr pl *dudajim*). Heebreakeelseid väljendeid järgiti enamasti sõna-sõnalt ning seetõttu jõudis eesti keelde palju heebrea päritolu fraseologisme, näiteks Koguja raamatust tuntuks saanud *tühi töö ja vaimu närimine*. Samas jälgiti, et tõlge ei läheks vastuollu rahva seas kõneldava eesti keelega, ning originaalteksti sõnadele püüti leida eesti keelest võimalikult täpseid leksikaalseid vasteid. (Ross 2000: 123, 127; Ross 2018: 155–156) Vaatamata originaaliläheduse taotlemisele on 1739. aasta tõlkes aga üsna mitu kummalist kokkulangevust Berleburgi piibliga – saksakeelse müstitsistlik-pietistliku tõlkega (Ross 1995: 14, 21).

Teine trükis ilmunud piiblitõlge oli 1938.–1940. aastal vihkudena ilmunud kirjastusühingu Loodus juubelpiibel, mille juures olid peamiselt tegevad Uku Masing ja Johann Voldemar Veski (Paul 1999: 696). Toomas Pauli (1999: 696–702) järgi oli suurel määral tegu 1739. aasta tõlke põhjaliku korrigeerimisega, aga mõningad Vana Testamendi osad tõlkis Masing ka algkeeltest uuesti. Tõlge on taotluslikult arhailine ja selles ei kasutata ühtegi sõna, mida

ei leiduks Wiedemanni sõnaraamatus. Juubeliibli suurim mõju on ilmselt piiblinimede kirjutusviisi normi kehtestamine. (Paul 1999: 696–702)

Kolmas, 1968. aastal ilmunud piiblitõlge valmis paguluses (Paul 1999: 737; Eesti Piibliselts). Eelmiste tõlgetega võrreldes oli vähenenud saksapärase keelendite kasutus (Paul 1999: 741), aga osa keeleteadlasi ja kirjanikke suhtus skeptiliselt sellesse, et teksti keeleliseks toimetajaks valiti Johannes Aavik – neid häiris suur aaviklike uudissõnade hulk ning teatavad stiiliküsimused (Paul 1999: 732–733, 735, 741). Neljandas eestikeelses piiblitõlkes, mis ilmus 1997. aastal taasisesiseisvunud Eesti Vabariigis (Paul 1999: 806; Eesti Piibliselts), kasutati Vana Testamendi alusena põhjalikult üle vaadatud 1968. aasta tõlget, kuid Uue Testamendi jaoks revideeriti Toomas Pauli tõlgitud ja Uku Masingu korrigeeritud 1989. aasta Uue Testamendi tõlget (Paul 1999: 770, 796–797). Toimetus seadis endale eesmärgiks võimalikult hea arusaadavuse ja eesti ühiskeelee normide järgimise (Paul 1999: 809) ning lugejate hinnangul oli piiblitekst varasemast mõistetavam, ladusam ja kergemini loetav (Paul 1999: 804).

Viies ja hetkeseisuga viimane eestikeelne piiblitõlge on 2014. aastal Jehoova tunnistajate välja antud „Piibel. Uue maailma tõlge“. Tõlke lähtetekst on ingliskeelse Jehoova tunnistajate piiblitõlke „New World Translation of the Holy Scriptures“ 2013. aasta uuendatud versioon (Keeletegu 2014: 8; Paul 2014), mis on omakorda tõlgitud piibli algkeeltest (Piibli tõlkimise põhimõtted). Arvesse on võetud ka heebrea, aramea ja kreeka originaaltekste ning varasemaid tõlkeid (Keeletegu 2014: 8). Tõlkijad on jäänud avalikkusele anonüümseks (Paul 2014), töörühma juht oli Tauno Ernits (Keeletegu 2014: 8). Tõlke eesmärk on tasakaal algtekstile vastavuse ja mõttelise selguse vahel (Piibli tõlkimise põhimõtted) ning Toomas Pauli (Paul 2014) sõnul on uuesti tõlgitud piibel ladus ja kergesti mõistetav, kuigi mõne koha adekvaatse tõlke üle võib diskuteerida (Paul 2014).

3.2. Piibel kujundlike väljendite allikana

Kristiina Ross (2000: 127) on öelnud, et tõlkimise juures tuleb arvestada nii allik- ja sihtkeele grammatikaerinevustega kui ka fraseoloogiaga. Tänapäeval asendatakse allikkeele grammatika enamasti täielikult sihtkeele omaga, aga fraseoloogia toob endaga kaasa keerukamaid tõlkevalikuid. (Ross 2000: 127) Seesama nähtus kehtib piibligi puhul ning fraseoloogiasse puutub on eri tõlkijate seisukohad sageli üsna vastuolulised. Kahe vastandliku äärmusena võib välja tuua näiteks Martin Lutheri, kes asendas üsna palju heebrea keelele omaseid ütlusi saksapärase väljenditega (Ross 2000: 127), ja Anton Thor Helle, kes järgis oma põhjaeestikeelses piiblitõlkes algkeelseid väljendeid suures osas sõnasõnalt (Ross 2000: 127; Ross 2018: 155).

Ükskõik, millist strateegiat tõlkija aga kasutab, mõjutab sedavõrd suure keelelise ja kirjandusliku tähtsusega raamat nagu piibel paratamatult sihtkultuuri. Arvo Krikmann (1996: 289) kinnitab, et eri rahvad on piiblist oma keelde üle võtnud palju ütlusi, fraseologisme ja metafoorseid kujundeid (Krikmann 1996: 289). Rossi (2000: 128) sõnul kasutatakse ka tänapäeva eesti keeles mitut heebrea keelest tulnud sõna või väljendit, mis on eesti keelde jõudnud 1739. aasta täispiibli vahendusel (Ross 2000: 128). Nende hulgas on nii laensõnu, mis on mugandatud eesti keele foneetilisele süsteemile vastavaks, kui ka tõlkelane, mille puhul on algkeele tähendus kantud üle eesti keeles olemasolevale sõnale või on algkeele eeskujul moodustatud eestikeelne sõnaühend (Ross 2004: 561). Samas on Krikmann (1996: 295, 297) tõdenud, et piibliparalleelidega ütluste puhul ei ole enamasti kerge hinnata, millised väljendid levisid rahva hulgas suuliselt juba enne eestikeelse piibli ilmumist, millal vastavad ütlused suulises kultuuris käibele tulid ja kui populaarsed on need rahva seas olnud. Näiteks on põhjaeesti paröömilises repertuaaris suurem piiblivanasõnade osakaal kui lõunaeesti materjalis, aga seda ei saa kuidagi seletada 1739. aasta piiblitõlkega, mis oli suhteliselt hiline ja mida levitati rahva seas vähe. Seega võib oletada, et produktiivsemad piiblivanasõnad, mis olid Lääne-Euroopa suulises kultuuris kasutusel juba

enne eestikeelse piiblitõlke olemasolu, on jõudnud eestlasteni sakslaste, rootslaste, soomlaste või muude rahvaste kaudu. (Krikmann 1996: 295, 297)

Krikmann (1996: 293–294) on tähelepanu pööranud ka tõsiasjale, et piibel ise lähtub heebrea ja Idamaade folkloorist ega pruugi olla kõigi endas leiduvate väljendite esmaallikas. Kui ütlused on rahvusvaheliselt levinud ja neil on piiblis samuti vaste, võivad nad päranduda ühelt rahvalt teisele suulisel teel ja piibel võib nende kasutuselevõttu ainult võimendada. Mitmel juhul on eri keeltes esinevad folkloorsed vormid sarnasemad üksteisega kui oma piibli prototüüpidega. (Krikmann 1996: 293–294)

Vanasõnalised üksused liiguvad Krikmanni (1996: 301) järgi enamasti üheselt piiblist folkloori ja eesti piiblitõlgetes on nad otse tõlgitud (Krikmann 1996: 301). Samas ei ole paljud piibliütlused läinud suuliselt käibesse mitte originaalvormis, vaid keelepärasemaks mugandatuna (Krikmann 1996: 293). Lisaks võivad piibli metafoorid hakata väljaspool esialgset konteksti omandama uusi tähendusi (Krikmann 1996: 300). Vanasõnast alamt järku fraseologismide uurimine on veel keerukam: need võivad liikuda piiblist suulisse traditsiooni, aga piiblitõlkes võidakse ka algkeelne võõrapärane fraseologism asendada sihtkeelse lugeja jaoks tuttavaga (Krikmann 1996: 301).

Eeltoodu põhjal võib järeldada, et viis, kuidas piibel mõjutab keeli, millesse see on tõlgitud, on väga mitmetahuline. Piiblist on eri keeltesse tulnud palju metafoorseid väljendeid, aga tihti muganevad need kasutamise käigus ja hakkavad omandama uusi tähendusi. Samuti võib piiblist pärinev ütlus jõuda keelde nii-öelda vahendajakeelte kaudu. Lisaks võivad rahvusvaheliselt levinud ütlused juba enne keeles olemas olla ja nende esinemine piiblis üksnes võimendab nende kasutuselevõttu. Sellest tulenevalt ei ole uurimistöös eraldi vaadeldud, kuidas on piibel kehaosametafooride vallas mõjutanud eesti keelt üldiselt. Tähelepanu on pööratud pigem valdkondadele, millega on kehaosametafoorid jutlustes seotud, ning piiblist tugevasti mõjutatud jutluste keelt on võrreldud varasemate uurimustega kehaosametafooride kasutuse kohta eesti keeles. Kuna võõrapäraseid väljendeid võidakse

piibli tõlkimise käigus asendada keeles olemasolevate ütlustega, on jutlustes esinenud piiblitsitaate võrreldud heebrea- ja kreeka keelsete vastetega ning uuritud, mil määral erineb kehaosanimetuste kasutus originaalkeeltes ja eestikeelses tõlkes.

4. MATERJAL JA MEETOD

Magistritöö uurimismaterjal on eestikeelsete jutluste helisalvestised Eesti kristlike koguduste jumalateenistustelt. Jutluste helisalvestised pärinevad vastavate koguduste veebilehekülgedelt ning on seega mõeldud avalikuks kasutamiseks. Töösse on kaasatud viis Eesti kristlikku kirikut või koguduste liitu ja neist igauhest on analüüsitud nelja jutlust; kokku on uurimistöös kasutatud 20 jutlust. Iga jutluse on pidanud eri kõneleja ja need on enamasti osa pühapäevahommikustest – Seitsmenda Päeva Adventistide Koguduste Eesti Liidu puhul laupäevahommikustest – jumalateenistustest. Osa jutlusi on peetud COVID-19 pandeemia tõttu eelsalvestatud veebijumalateenistustel, mis on mõeldud kuulamiseks laupäeva/pühapäeva hommikul.

Uurimistöös on analüüsitud jutlusi kogudustest, mis kuuluvad järgmistesse Eesti kristlikesse kirikutesse või koguduste liitudesse: Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liit, Eesti Evangeelne Luterlik Kirik, Eesti Kristlik Nelipühi Kirik, Eesti Metodisti Kirik ja Seitsmenda Päeva Adventistide Koguduste Eesti Liit. Need kirikud ja koguduste liidud on valitud suuresti sellepärast, et nad on Eesti Kirikute Nõukogu liikmed. Magistritöö eesmärk on anda ülevaade kehaosametafooride kasutuse üldistest suundumustest Eesti kristlike koguduste jutlustes, seetõttu on uurimuses keskendutud nii-öelda peavoolukristlusele, mida esindavad kogudused järgivad üldtunnustatud kristlikke põhimõtteid. Eesti Kirikute Nõukogu põhikirja järgi peab liikmeskirikute õpetus põhinema nii Vanal kui ka Uuel Testamendil ja olema kooskõlas kolme oikumeenilise usutunnistusega (Eesti Kirikute Nõukogu), seega on Eesti Kirikute Nõukogusse kuulumine hea vahend, mille abil hinnata kiriku või koguduste liidu õpetuslikku tausta. Sõltumatuid kogudusi oleks küll huvitav uurida, aga siinse magistritöö võrdlemisi väikese andmehulga korral oleks niisuguste koguduste lisamine võinud tulemust liiga palju kallutada.

Kogudusi, mis ei kuulu Eesti Kirikute Nõukogusse, on ka muudel põhjustel keeruline uurida. Näiteks on magistritööst välja jäetud Eesti Evangeelne Vennastekogudus ning Eesti

Evangeelsete ja Vabakoguduste Liit, kuigi mõlema õpetuslikud põhimõtted vastavad Eesti Kirikute Nõukogu põhikirjale. Vennastekogudust ei ole uuringusse kaasatud osalt sellepärast, et kogudus ei ole organisatoorses mõttes täiesti iseseisev, vaid koguduseliikmed peavad enne vennastekogudusega liitumist juba kuuluma mõnda kristlikku kogudusse (Eesti Evangeelne Vennastekogudus), ja osalt seetõttu, et koguduses ei ole traditsioonilist jumalateenistust ega jutlust, vaid neid asendab üsna vabas vormis kuulutustund (Vennastekoguduse kuulutustund). Eesti vabakogudusi on aga keerukas ühtse kogumina uurida, sest Eesti Evangeelsete ja Vabakoguduste Liitu kuuluvad mitmesugused üksikkogudused üle terve Eesti. Liidul on küll usutunnistus (Eesti Evangeelsete ja Vabakoguduste Liit), kuid puuduvad koguduste liidule eriomased põhitõed, mis võib koguduseti tuua kaasa suuri õpetuslikke kõikumisi.

Eesti Kirikute Nõukogu liikmeskirikutest ei ole magistritöös uuritud viie kiriku või koguduste liidu jutlusi: Armeenia Apostliku Kiriku Balti piiskopkond, Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik, Eesti Karismaatiline Episkopaalkirik, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik ja Rooma-Katoliku Kirik. Armeenia Apostlik Kirik on välja jäetud sellepärast, et nende teenistused ei toimu eesti keeles. Eesti Karismaatilisel Episkopaalkirikul on Eestis ainult kolm kogudust ja kiriku kodulehel ega sellega seotud veebilehtedel ei olnud uurimistöö tegemise ajal ühegi jutluse salvestust. Rooma-Katoliku Kirikus ja mõlemas õigeusu kirikus on väga olulisel kohal jumalateenistuse jutluseväline osa ning protestantlike kirikutega võrreldes on jutluse osakaal üpris väike. See mõjutab jutluste pikkust – katoliku ja õigeusu jutlused on tunduvalt lühemad kui protestantlike kirikute jutlused ning seetõttu oleks neist saanud uurimistöö jaoks palju vähem andmeid. Lisaks on katoliku ja õigeusu jumalateenistuste korrast tingitult jaotunud jumalateenistuse peale laiali mitmesuguseid osi, mis on protestantlikes kirikutes koondunud ühte jutluse. See tekitab omakorda küsimuse, milliseid jumalateenistuse elemente peaks arvestama jutluse osadena.

Uurimistöös ei võrrelda eri kirikute ja koguduste liitude jutlusi omavahel ega tooda välja uskkondadevahelisi erinevusi. Peamine eesmärk on kirjeldada kehaosametafooride kasutuse

üldisi suundumusi Eesti kristlike koguduste jutlustes ning võrrelda töö tulemusi varasemate uurimustega kehaosametafooride kohta eesti keeles. Kuna magistritöö tulemusi varasemate töödega võrreldes soovitakse leida, kuidas mõjutab metafoorikasutuse võimalikku erinevust jutlus kui tekstiliik, on püütud minimeerida kõnelejatest tingitud erinevusi. Selleks, et vältida vanuselist kallutatust, on valitud nii nooremaid kui ka vanemaid kõnelejaid. Samuti on uurimistöösse kaasatud võrdselt naiste ja meeste peetud jutlusi – igast kirikust või koguduste liidust on uuritud kaht nais- ja kaht meesjutlustajat. Kõnelejateks on nii koguduste tegevvaimulikud, piiblitöölised, emeriitpastorid kui ka paar lihtliiget.

Magistritöösse on valitud jutlused ajavahemikust 1.11.2020–17.04.2021. Jutluste pikkus varieerub üpris suurel määral nii ühe kiriku sees kui ka kirikute vahel, aga kestuselt jäävad need kõik 20 ja 40 minuti vahele. Kõige lühemad on Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku jutlused; põhjus on tõenäoliselt selles, et luterlik jumalateenistus on suurel määral katoliku missa lihtsustatud variant ning kuigi jutlusel on suurem osakaal kui katoliku kirikus, on see teiste protestantlike kirikutega võrreldes siiski pigem lühemapoolne. Kõige pikemad on Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu jutlused.

Kuna jutlustajate kõnetempo on erinev, on sõnade arv jutlusi võrreldes täpsem näitaja kui ajaline pikkus. Kõige lühem jutlus on 1175-sõnaline ja kõige pikem 6267-sõnaline, aga enamik jutlusi jääb 2000–3000 sõna kanti. Uurimistöös vaadeldud kirikute ja koguduste liitude jutluste sõnade koguarv ja keskmine sõnade arv on järgnevad:

- Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liit – kokku 18 240 sõna, keskmiselt 4560,00 sõna;
- Eesti Evangeelne Luterlik Kirik – kokku 8001 sõna, keskmiselt 2000,25 sõna;
- Eesti Kristlik Nelipühi Kirik – kokku 14 349 sõna, keskmiselt 3587,25 sõna;
- Eesti Metodisti Kirik – kokku 11 422 sõna, keskmiselt 2855,50 sõna;

- Seitsmenda Päeva Adventistide Koguduste Eesti Liit – kokku 11 207 sõna, keskmiselt 2801,75 sõna.

Naiste peetud jutlustes on keskmine sõnade arv 3231,70 ja koguarv 32 317 ning meeste peetud jutlustes on keskmine sõnade arv 3090,20 ja koguarv 30 902. Kõigi jutluste keskmine sõnade arv on 3160,95 ja kokku on kahekümnes jutluses 63 219 sõna.

Uurimistöös soovitakse vaadelda tänapäeva keelekasutust, seega on töös analüüsitud jutlusi, mis olid valikuhetkel võimalikult uued. Lisaks uudsusele, kõnelejate soole ja jutluse pikkusele (välja on jäetud jutlused, mis kestsid alla 20 või üle 40 minuti) on jutlusi valides võetud arvesse kehaosanimetuste hulka: uurimistöös on kasutatud ainult selliseid jutlusi, milles esineb vähemalt 10 kehaosanimetust. Kehaosametafooride kasutusest kristlike kirikute jutlustes annaks täpsema ülevaate järjest kõigi kättesaadavate jutluste uurimine, aga kuna jutlustes ei kasutata tavaliselt kuigi palju kehaosanimetusi, vajaks niisugune lähenemine väga suurt andmehulka, mille analüüsimine oleks äärmiselt ajamahukas.

Jutluste esmaseks litereerimiseks on kasutatud veebipõhist kõnetuvastust (Veebipõhine kõnetuvastus; Alumäe, Tilk, Asadullah 2018) ning litereeringud on kontrollitud ja käsitsi parandatud. Seejärel on jutlustekstidest otsitud välja kõik kehaosade nimetused. Kõrvale on jäetud kehaosanimetustest kujunenud primaarsed kaassõnad – näiteks kaassõna positsioonis *peale-peal-pealt* või *külge-küljes-küljest* –, mis annavad Lehmanni (1985: 304) järgi edasi ainult grammatilist tähendust ja mille seos allikaga on keelekasutaja jaoks muutunud läbipaistmatuks (Lehmann 1985: 304). Samuti ei ole uuritud kehaosanimetustest tuletatud määrsõnu – näiteks *põlvili* või *käsitsi*.

Väljendid, milles kasutatakse jutlustes esinevaid kehaosanimetusi, on tähenduse alusel jaotatud metafoorseks, metonüümseks ja otsetähenduslikuks. Otsetähenduslikke väljendeid ei ole uurimistöös lähemalt vaadeldud, välja arvatud puhkudel, mil kehaosanimetus on küll otseses tähenduses, aga väljend ise on tervikuna metafoorne/metonüümne või selle abil

kirjeldatakse mõnd sümbolse sisuga tegevust. Metafoorsed ja metonüümsed väljendid on omakorda rühmitatud mõistemetafooride ja mõistemetonüümide kaupa, kus kehaosanimetus täidab sihtvaldkonna aset. Metafoorsete ja metonüümsete väljendite eristamise põhimõtteid selgitatakse täpsemalt tulemuste kirjelduse esimeses alapeatükis „Kehaosaväljendite jaotus“. Mõistemetafooride ja -metonüümide määramisest kirjutatakse pikemalt tulemuste kirjelduse kolmandas alapeatükis „Kehaosanimetused metafoorses ja metonüümses tähenduses“.

5. KEHAOSANIMETUSED JUTLUSTES

Selles peatükis on välja toodud uurimistöö tulemused. Esimeses alapeatükis selgitatakse põhimõtteid, mille alusel on kehaosaväljendid jaotatud metafoorseks, metonüümseks ja otsetähenduslikuks. Kuigi kontseptuaalse metafoorteooria järgi on metafoori ja metonüümi vahel selge erinevus – Lakoffi ja Johnsoni (2011 [1980]: 68–69) põhjal on metafoor ühe entiteedi käsitlemine millegi teisena ning metonüüm ühele entiteedile viitamine teise abil (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 68–69) –, esines analüüsitud jutlustes palju niisuguseid kehaosaväljendeid, mida oli keeruline käsitleda üheselt metafoorsena või metonüümsena. Seetõttu on vastavas alapeatükis lähemalt selgitatud, milliste põhimõtete alusel on liigitatud piiripealseid väljendeid.

Teises alapeatükis uuritakse kehaosanimetuste esinemissagedust ning kirjeldatakse eraldi nii kehaosanimetuste üldsagedusi kui ka kasutussagedust tekstiliigi ja väljendi liigi kaupa. Tekstiliikidest eristatakse piiblitstaate ja kõneleja omasõnalist juttu ning väljendi liikide all vaadeldakse eraldi metafoorseid, metonüümseid ja otsetähenduslikke väljendeid. Tulemustest selgus, et kehaosanimetuste kasutussagedus on statistiliselt olulises seoses nii tekstiliigiga kui ka väljendi liigiga. Kuna piiblitstaate on aga jutlustes ühest küljest tunduvalt vähem kui jutlustajate omasõnalist teksti ning teisalt on jutluse keelekasutus mõjutatud suurel määral selle aluseks olevast piiblitekstist, ei saa kehaosanimetuste kasutussageduse kohta tekstiliigiti mingisuguseid põhjapanevaid järeldusi teha.

Kolmandas alapeatükis vaadeldakse kehaosanimetusi metafoorsete ja metonüümsete väljendite koosseisus. Vastav alapeatükk on omakorda osadeks jagatud kehaosanimetuste kaupa. Metafoorseid väljendeid liigitades keskendutakse kehaosanimetusele kui sihtvaldkonnale (nt KÄSI ON MAHUTI), aga mõnikord on välja toodud ka kehaosanimetuste funktsioon allikvaldkonnana (nt KONTROLLIMINE ON KÄES HOIDMINE). Jutlustes esinevad piiblitstaadid on ära toodud muutmata kujul. Muudel puhkudel on tsiteeritud 1997. aastal välja antud eestikeelset piiblitõlget (Piibel. Vana ja Uus Testament 1997) ja tsitaadile on

lisatud piiblis olev raamat, mille koosseisus ta esineb, ning peatüki ja salmi number (nt „1. Moosese raamat 3:15“).

Neljandas alapeatükis keskendutakse jutlustes olevatele piiblitsitaatidele. Eestikeelset tõlget kõrvutatakse heebrea- ja kreekakeelse originaaltekstiga ning uuritakse, kas heebrea ja kreeka keeles kasutatakse samu kehaosanimetusi nagu eesti keeles. Tähelepanu on pööratud metafoorsetele ja metonüümsetele väljenditele, kõrvale on jäetud otsetähenduslikud väljendid. Heebrea- ja kreekakeelset teksti ning eestikeelset tõlget võrreldes selgus, et enamasti on kehaosanimetused jäänud metafoore ja metonüüme tõlkides samaks. Peamiseks erandiks on kehaosanimetus *käsi*, mida esineb eestikeelsete metafoorsete väljendite koosseisus tunduvalt rohkem kui heebrea ja kreeka keeles.

5.1. Kehaosaväljendite jaotus

Jutlustes kasutatud kehaosaväljendid on jagatud kolme rühma: 1) väljendid, kus kehaosanimetus esineb **otseses** tähenduses, 2) väljendid, kus kehaosanimetus esineb **metafoorses** tähenduses ja 3) väljendid, kus kehaosanimetus esineb **metonüümses** tähenduses. Lähemalt vaadeldakse kaht viimast rühma – metafoore ja metonüüme. Otsetähenduslikke väljendeid ei ole uurimistöös analüüsitud, välja arvatud erandjuhtudel. Lisaks üheselt mõistetavatele otsetähenduslikele väljenditele (näiteks „ka tema **keha**, tema **käed** ja **jalad** väsivad“) on otsetähenduslikuna käsitletud võrdlusi (näiteks „iga **pisar**, iga **verepiisk** on nagu kalliskivi“), sest võrdlus seab kaks mõistet teadlikult ja nähtavalt kõrvuti.

Puhtakujulisi metonüüme ei leidunud uuritud jutlustes kuigi palju. Lakoffi ja Johnsoni (2011 [1980]: 68–69) järgi on metonüümi põhifunktsiooniks viitamine – üks entiteet on asendatud teisega –, mitte metafoori kombel mõistmise hõlbustamine (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 68–69). Samas esineb metonüümia kehaosaväljendites tihti koos metafoorse ülekandega. Näiteks võib katkendi „ära tõmbu endasse, vaid väljenda seda, mis su **südames**

pakitseb“ kohta kasutada nii mõistemetafoori SÜDA ON MAHUTI (südant kirjeldatakse emotsioone sisaldava anumana) kui ka mõistemetonüümi KEHALINE SÜMPTOM EMOTSIOONI ASEMEL (tugevad emotsioonid tekitavad südame piirkonnas füüsiliselt tajutava aistingu, emotsiooni asemel viidatakse vastavale füüsilisele aistingule). Lisaks on kehaosaväljendites sageli keeruline tõmmata selget eraldusjoont metonüümi ja metafoori vahele ning paljud metafoorid on alguse saanud metonüümiast (Gutiérrez Pérez 2008: 47–48). Niisugust halli ala on Louis Goossens (2002 [1995]: 350) kirjeldanud terminiga *metaftonüümia*, mida ei peaks tema sõnul kasutama mitte konkreetse mõistena ühe kitsapiirilise keelenähtuse iseloomustamiseks, vaid pigem katusmõistena mitmesuguste olukordade kohta, kus metafoor ja metonüüm kattuvad (Goossens 2002 [1995]: 350).

Käesoleva uurimistöö peamiseks eesmärgiks on vaadelda kehaosametafooride kasutust jutlustes. Seetõttu ei pöörata siin eraldi tähelepanu metaftonüümia võimalikele esinemisviisidele ega arutleta selle üle, mil määral on mingisugune väljend metafoor ja kui suures osas kuulub ta hoopis metonüümia valda. Metafoorideks on loetud kõik väljendid, kus on võimalik tuvastada kehaosanimetusega seotud metafoorset ülekannet, olenemata sellest, kas vastava ülekandega koos on ka metonüümne asendus või kas metafoor on välja kasvanud metonüümiast. Metonüümidenäena on käsitletud ainult niisuguseid väljendeid, kus kehaosanimetus ei esine otseses tähenduses, vaid selle abil viidatakse millelegi muule, aga ei toimu metafoorset ülekannet ehk kehaosanimetust ei kasutata allikvaldkonnana mõne abstraktsema kontseptsiooni paremaks mõistmiseks. Metonüümsete väljendite alla kuulub näiteks jutlusekatkend „nii suur osa piiblist räägib meile **südamest**“, mille puhul selgub laiemast kontekstist, et südame all mõeldakse inimest. Seega kehtib vastava ütluse kohta mõistemetonüüm SÜDA INIMESE ASEMEL, mille üldisemad kategooriad on KEHAOSA INIMESE ASEMEL ja OSA TERVIKU ASEMEL.

Uuritavates jutlustes leidis üsna palju ka niisuguseid väljendeid, mis olid isenesest metafoorsed, aga metafoorne ülekanne ei laienenud neis olevatele kehaosanimetustele. Näiteks võib väljendit „siis on meie **süda** justkui samamoodi see pliidile asetatud pajaroo,

see on veel lõpuni töötlemata, see on veel toormaterjal, see ei ole veel päris valmis“ kirjeldada mõistemetafooriga ISELOOMU KUJUNDAMINE ON TOIDU VALMISTAMINE, mille puhul abstraktset protsessi mõistetakse füüsilise, meeltega tajutava protsessi kaudu. Kehaosanimetust hõlmav mõistemetafoor SÜDA ON TOIT ei sobi vastava väljendi kirjeldamiseks aga sellepärast, et sõna *justkui* muudab lause võrdluseks, mis on oma olemuselt otsene, mitte metafoorne keelenähtus. Seetõttu liigitub vastav väljend otsese keelekasutuse alla ning seda uurimistöös lähemalt ei vaadelda. Samuti on võimalik väljendit „Jumal avab meile ühe suurima ukse evangeeliumiks näljastele **südametele**“ kirjeldada mõistemetafooriga TEADMISHUVI ON NÄLG, kuid sõna *süda* ei esine siin mitte metafoorses, vaid metonüümses tähenduses – SÜDA INIMESE ASEMEL. Niisugust väljendit on seetõttu vaadeldud metonüümina. Kuna siinses töös uuritakse kehaosametafoore, on metafoorsena käsitletud ainult neid väljendeid, kus metafoorne ülekanne kehtib konkreetselt kehaosanimetuste kohta, mitte neid, kus kehaosanimetus on pelgalt osa suuremast metafoorsest väljendist.

Kehaosanimetusi ja nendega seotud protsesse kasutatakse sageli mitmesugustele emotsioonidele viitamiseks. Zibin ja Hamdan (2019: 249–250) eristavad emotsioonist tingitud realistlikke ja ebarealistlikke kehalisi ilminguid, nimetades esimesi metonüümseteks ja teisi metafoorseteks (Zibin, Hamdan 2019: 249–250). Neist lähtudes on ka käesolevas uurimistöös tehtud vahet sellel, kas emotsioonile viitav kehaline sümptom võib päriselt esineda või mitte. Realistlik kehaline ilming esineb näiteks väljendis „ja siis ma hakkasin **hambad ristas**, nii-ütelda, tema pärast palvetama“, kus ristas hammaste kujundi abil kirjeldatakse vastumeelsust ja mida iseloomustab mõistemetonüüm KEHALINE SÜMPTOM EMOTSIOONI ASEMEL. Ebarealistlik kehaline ilming esineb aga väljendis „selles planeeritud planeerimatuses /---/ **süda on kurgus**“. Südame kurkutõusmise kujundit kasutatakse hirmule viitamiseks, aga kuna süda ei saa päriselt kurku tõusta, kirjeldavad vastavat väljendit mõistemetafoorid SÜDA ON ESE ja KURK ON MAHUTI.

Samuti on kehaanimetustega seotud mitmesuguseid rituaalseid tegevusi, kus kehaanimetus esineb otseses tähenduses, aga temaga seotud tegevus on olemuselt metafoorne. Vastavat laadi tegevust kirjeldab näiteks väljend „ta kuivatas oma **juustega** Jeesuse **jalgu**“, millega viidatakse piibliloole, kus üks naine pesi Jeesuse jalgu oma pisaratega ja kuivatas neid oma juustega. Kuigi *juuksed* ja *jalad* on selles väljendis otseses tähenduses, sümboliseerib enda pea külge kuuluva kehaosa – juuste – kasutamine kellegi jalgade kuivatamiseks alandlikkust ja teise inimese austamist. Sellist tegevust sobivad kirjeldama näiteks mõistemetafoorid TÄHTSUSETU ON ALL, ALANDLIK ON ALL, TÄHTIS ON ÜLEVAL ja KÕRGE SEISUS ON ÜLEVAL. Niisugused juhtumid on eraldi välja toodud ja nende puhul on selgitatud, millised mõistemetafoorid vastavat tegevust iseloomustavad.

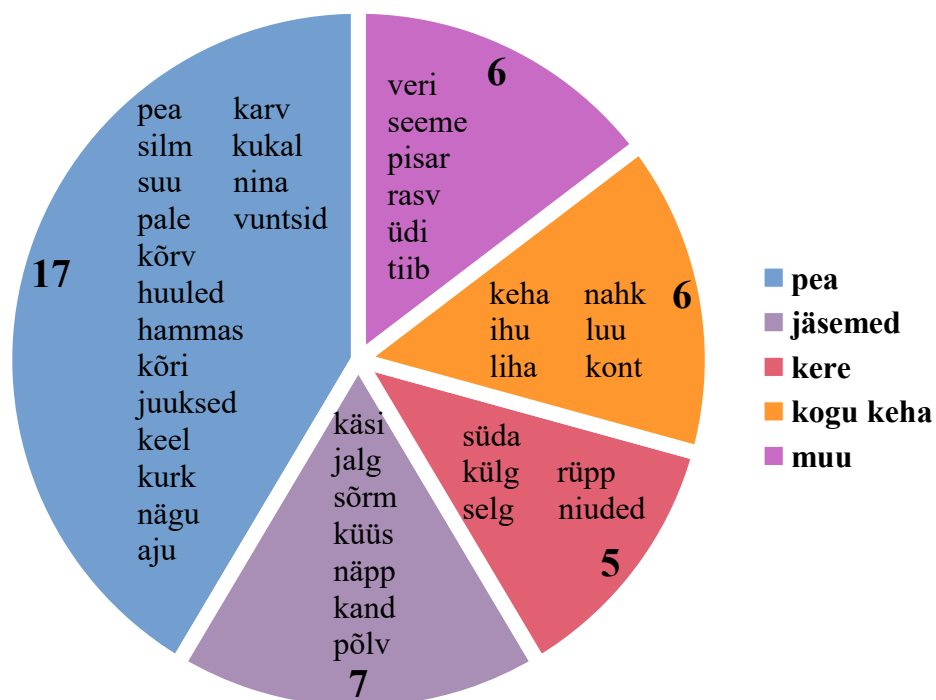
5.2. Kehaanimetuste esinemissagedus

Uurimistöö käigus analüüsitud kahekümnes jutluses leidis kehaosade ja kehaga seotud ainete nimetusi kokku 465 korral. Kehaanimetuste esinemissagedus on välja toodud allolevas tabelis (tabel 1). Kõige rohkem kasutati sõna *käsi*, mis esines jutlustes 134 korda. Koos käe osade – *sõrme/näpu* ja *küüntega* – oli käeväljendeid kokku 143. Teisel kohal oli sõna *süda*, mida kasutati 113 korda. Tunduvalt vähem – 41 korda – kasutati sõna *silm* ning 30 korda sõna *pea*. Kui võtta aga arvesse kõiki pea osi ja nendega seotud aineid – *silm*, *suu*, *pale*, *kõrv*, *huuled*, *pisar*, *hambad*, *kõri*, *nägu*, *juuksed*, *keel*, *kurk*, *aju*, *karvad*, *kukal*, *nina* ja *vuntsid* –, oli peapiirkonna kohta käivaid väljendeid kokku 127. *Jalg* esines 15 väljendis ning *veri* ja *suu* kumbki 14 väljendis. Kõiki muid kehaanimetusi kasutati uuritud jutlustes kokku vähem kui 10 korda.

Tabel 1. Kehaosanimetuste esinemissagedus jutlustes.

kehaosa	sagedus	kehaosa	sagedus	kehaosa	sagedus
käsi	134	huuled	4	seeme	2
süda	113	pisar	4	aju	1
silm	41	hammas	3	kand	1
pea	30	kõri	3	karv	1
jalg	15	luu	3	keha	1
suu	14	juuksed	2	kont	1
veri	14	keel	2	kukal	1
liha	11	kurk	2	nina	1
pale	10	küüs	2	niuded	1
ihu	9	nahk	2	põlv	1
külg	8	nägu	2	tiib	1
selg	7	näpp	2	vuntsid	1
kõrv	5	rasv	2	üdi	1
sõrm	5	rüpp	2	kokku	465

Eri kehaosanimesusi oli jutlustes kokku 41. Jutlustes kasutatud kehaosanimesused kehapiirkondade kaupa on esitatud alapeatüki lõpus oleval diagrammil (joonis 1). Enim eristati peapiirkonda: lisaks peale endale oli eraldi mainitud *nägu/palet*, näo peamisi osi – *silm*, *nina*, *suu* – ja mitmesuguseid muid pea ning peapiirkonna osi. Jäsemete puhul oli eristus tunduvalt väiksem: lisaks käele mainiti ainult *sõrme/näppu* ja *küünt* ning jalaga seoses toodi eraldi välja *põlv* ja *kand*. Kerepiirkonnast nimetati *südant*, *külge*, *selga*, *rüppe* ja *niudeid*. Keha/ihu kui terviku puhul oli eraldi välja toodud *liha*, *nahk* ja *luu/kont*. Kehavedelikest ja muudest kehaga seotud ainetest mainiti *verd*, *seemet*, *pisaraid*, *rasva* ja *üdi*. Ühe korra nimetati jutlustes inimesele mittekuuluvat kehaosa – *tiiba*.

Joonis 1. Eri kehaosanimetused kehapiirkondade kaupa.

5.2.1. Esinemissagedus tekstiliigi kaupa

Kehaosanimetusi uurides on arvesse võetud ka jutluste käigus tsiteeritud piiblitekste. Iga kehaosanimetuse kasutussagedus tekstiliigist lähtuvalt on välja toodud allolevas tabelis (tabel 2). Piiblitsitaatide koosseisus oli kehaosanimetusi kokku 83. Kõige rohkem – 18 korda – kasutati taas sõna *käsi* ning koos sõnaga *sõrm* oli käeväljendeid kokku 20. Sõna *süda* esines jutlustes tsiteeritud piiblitekstides 15 korda. Sõna *pea* oli üsna tagasihoidlikult esindatud – seda esines ainult kolmel korral –, aga koos sõnaga *silm* (10 esinemiskorda), *pale* ja *suu* (kumbki kolm korda) ning *kõrv* (üks kord) oli peaga ja selle osadega seotud väljendeid kokku 20. Mõnevõrra vähem esines sõnu *veri* (10 korda) ja *liha* (üheksa korda), mis olid sageli koos samas väljendis. Sõna *külg* leidis piiblitsitaatides kolm korda ning sõnad *ihu*, *kõri*, *niuded*, *põlv*, *rasv* ja *tiib* esinesid igaüks ühe korra.

Tabel 2. Kehaosanimetuste esinemissagedus tekstiliigi kaupa.

kehaosa	oma sõnad	piiblitstaad	kokku
käsi	116	18	134
süda	98	15	113
silm	31	10	41
pea	27	3	30
jalg	15	0	15
suu	11	3	14
veri	4	10	14
liha	2	9	11
pale	7	3	10
ihu	8	1	9
külg	5	3	8
selg	7	0	7
kõrv	4	1	5
sõrm	3	2	5
huuled	4	0	4
pisar	4	0	4
hammas	3	0	3
kõri	2	1	3
luu	3	0	3
juuksed	2	0	2
keel	2	0	2

kehaosa	oma sõnad	piiblitstaad	kokku
kurk	2	0	2
küüs	2	0	2
nahk	2	0	2
nägu	2	0	2
näpp	2	0	2
rasv	1	1	2
rüpp	2	0	2
seeme	2	0	2
aju	1	0	1
kand	1	0	1
karv	1	0	1
keha	1	0	1
kont	1	0	1
kukal	1	0	1
nina	1	0	1
niuded	0	1	1
põlv	0	1	1
tiib	0	1	1
vuntsid	1	0	1
üdi	1	0	1
kokku	382	83	465

Kui võrrelda enim esinenud kehaosanimituste suhtelist sagedust piiblitstaadides ja kõnelejate oma sõnadega räägitud jutus, võib märgata teatavat erinevust sõna *käsi* kasutussageduses. Ilma piiblitstaadideta oli kehaosanimitusi kokku 382, millest sõna *käsi* oli nimetatud 116 korda. Seega on sõna *käsi* kasutussagedus jutlustajate omasõnalisises kõnes esinenud kehaosanimituste hulgas 30,37% ja piiblitekstides olevate kehaosanimituste hulgas 21,69%. Kõiki käega ja selle osadega seotud väljendeid

arvestades on vastavad sagedused 32,20% ja 24,10%. Sõna *süda* leidis piiblivälises jutlusetekstis 98 korda ning selle kasutussagedus on kõnelejate omasõnalisest jutus 25,65% ja piiblitseaatides 18,07%. Sõna *pea* vastavad kasutussagedused on 7,07% ja 3,61% ning kui vaadata koos peaga ka selle osi, on peapiirkonna nimetusi sisaldavaid väljendeid piiblivälises jutlusetekstis 27,75% ja piiblitseaatides 25,30%. Kõige sagedamini kasutatava pea osa, *silma* nimetust esineb jutlustajate omasõnalisest tekstis 8,12% ja piiblitekstis 12,05%. Suurim erinevus tuli esile sõnade *veri* ja *liha* kasutussageduses. Sõna *veri* moodustas jutluste piiblivälises osas olevatest kehaosanimetustest 1,05%, aga piiblitekstides olevatest kehaosanimetustest tervelt 12,05%. Sõna *liha* vastavad kasutussagedused on 0,52% ja 10,84%. Põhjus on ühest küljest metonüümses väljendis *liha ja veri*, millega viidatakse piiblis võrdlemisi sagedasti inimesele või inimkonnale, ning teisalt Jeesuse liha ja vere mainimises, mille söömine ja joomine on piiblis metafoor inimese ja Jumala vahelise lähedase suhte kohta.

Selleks, et hinnata, kas seos tekstiliigi ja kehaosanimetuste esinemissageduse vahel on statistiliselt oluline, on kasutatud Pearsoni hii-ruut-testi. Hii-ruut-statistik X^2 näitab seose olemasolu või selle puudumist, määramata seose tugevust. Statistike järgnevad sulgudes vabadusastmete arv ja valimi suurus N . Nende järel olev p -väärtus kirjeldab seose statistilist olulisust. Tavaliselt loetakse tulemus statistiliselt oluliseks siis, kui p -väärtus $< 0,05$ ehk võimalus, et saadud tulemus on juhuslik, on väiksem kui 5%.

Kuigi hii-ruut-testi p -väärtus näitab kahe tunnuse vahelise seose statistilist olulisust, ei saa seda kasutada seose tugevuse kontrollimiseks. Tekstiliigi ja kehaosanimetuste esinemissageduse vahelise seose tugevust on hinnatud Craméri V statistikuga. Statistik jääb alati 0 ja 1 vahele (Cramér 1942: 282) ning selle väärtust tõlgendatakse vastavalt vabadusastmete arvule. Coheni (1988: 223–227) järgi on seose tugevus väga väike, kui statistiku väärtus jääb ühe vabadusastme juures alla 0,10. Väikese tugevuse korral on statistiku väärtus 0,10 ja 0,30 vahel, keskmist tugevust näitab 0,30 ja 0,50 vahele jääv väärtus ning seose tugevus on suur, kui statistiku väärtus ulatub üle 0,50. Suurema

vabadusastmete arvu puhul tuleb vastavad väärtused jagada vabadusastmete arvu ruutjuurega. (Cohen 1988: 223–227)

Pearsoni hii-ruut testi järgi on seos tekstiliigi ja eri kehaosanimetuste kasutussageduse vahel statistiliselt oluline ($\chi^2(40, N = 465) = 98,557, p = 7,541e^{-07}$). Seega sõltub kehaosanimetuste sagedus üsna suurel määral sellest, kas tegu on piiblitsitaadi või jutlustaja omasõnalise tekstiga. Craméri V on 0,4604 ja kuna vabadusastmete arv on 40, tähendab vastav näitaja, et seos on tugev ($0,4604 > 0,50/\sqrt{40}$). Samas võib tulemust kallutada asjaolu, et ühest küljest moodustavad piiblitsitaadid ainult väikese osa jutluste kogumahust. Teisalt on jutlus protestantlikes kirikutes suurel määral piibliteksti eksegees ehk selgitamine ja tõlgendamine, mis tähendab, et jutluse aluseks olev piiblitekst mõjutab kogu jutluse keelekasutust. Lisaks ei ole uurimistöös analüüsitud jutlusi valitud juhuslikult, vaid valimisse on võetud ainult sellised jutlused, kus leidub vähemalt 10 kehaosanimetust. Nende piirangute tõttu on mõistemetafoore uurides vaadeldud piiblitsitaate ja ülejäänud jutluseteksti koos.

5.2.2. Esinemissagedus väljendi liigi kaupa

Kehaosanimetuste sagedus varieerus ka lähtuvalt väljendite liigist, mille koosseisus vastavaid nimetusi kasutati. Kehaosanimetuste arv metafoorsetes, metonüümsetes ja otsetähenduslikes väljendites on ära toodud järgnevas tabelis (tabel 3).

Metafoorses tähenduses kasutati kehaosanimetusi 281 korda, neist sõna *käsi* 99 korda ja sõna *süda* 95 korda. Pea (16 esinemiskorda) ja selle osadega – *silm* (17 korda), *suu* (11 korda), *kõrv* (viis korda), *huuled* (neli korda), *pale* (kolm korda), *keel* (kaks korda), *kõri* ja *kurk* (kumbki ühe korra) – seotud metafoorseid väljendeid oli kokku 60. *Ihu* nimetati metafoorses tähenduses kuus korda, *verd* ja *liha* kumbagi viis korda, *jalga* kolm korda ja *rüppe* kaks korda. Kõik ülejäänud kehaosanimetused esinesid metafoorses tähenduses ainult ühe korra või üldse mitte.

Tabel 3. Kehaosanimetuste esinemissagedus väljendi liigi kaupa.

kehaosa	metafoor	metonüüm	otsene	kokku
käsi	99	2	33	134
süda	95	16	2	113
silm	17	13	11	41
pea	16	3	11	30
jalg	3	4	8	15
suu	11	2	1	14
veri	5	5	4	14
liha	5	3	3	11
pale	3	6	1	10
ihu	6	0	3	9
külg	0	0	8	8
selg	1	1	5	7
kõrv	5	0	0	5
sõrm	0	1	4	5
huuled	4	0	0	4
pisar	0	2	2	4
hammas	0	1	2	3
kõri	1	0	2	3
luu	1	0	2	3
juuksed	0	0	2	2
keel	2	0	0	2

kehaosa	metafoor	metonüüm	otsene	kokku
kurk	1	0	1	2
küüs	1	0	1	2
nahk	0	0	2	2
nägu	0	1	1	2
näpp	0	0	2	2
rasv	0	0	2	2
rüpp	2	0	0	2
seeme	0	2	0	2
aju	0	1	0	1
kand	1	0	0	1
karv	0	1	0	1
keha	0	0	1	1
kont	0	0	1	1
kukal	0	1	0	1
nina	0	0	1	1
niuded	0	0	1	1
põlv	0	1	0	1
tiib	1	0	0	1
vuntsid	0	0	1	1
üdi	1	0	0	1
kokku	281	66	118	465

Kehaosametafoorid saavad sageli alguse metonüümidest ning piirid metafoori ja metonüümi vahel on tihti hägused (Goossens 2002 [1995]: 361). Kuna uurimistöös keskendutakse kehaosadega seotud metafooridele, on metonüümsena käsitletud ainult neid kehaosaväljendeid, kus ei olnud võimalik tuvastada kehaosanimetusega seotud metafoorset ülekannet. Niisuguseid metonüümse tähendusega väljendeid oli jutlustes 66. Kõige rohkem kasutati metonüümse tähenduses sõnu *süda* (16 korda) ja *silm* (13 korda). Kuuel korral

esines metonüümses tähenduses sõna *pale*, viiel korral *veri* ja neljal korral *jalg*. Kolm korda nimetati metonüümsete väljendite koosseisus *pead* ja *liha* ning kaks korda *kätt*, *suud*, *pisarat* ja *seemet*. Teisi kehaosanimetusi kasutati metonüümses tähenduses ühe korra või üldse mitte.

Kehaosanimetusi, mis ei olnud osa metafoorsetest ega metonüümsetest väljenditest, oli jutlustes 118. Neist oli kõige sagedasem sõna *käsi*, mida kasutati otseses tähenduses 33 korda. Koos *sõrme* (neli korda), *näpu* (kaks korda) ja *küüne* (üks kord) nimetusega esinesid käsi ning selle osad 40 otsetähendusliku väljendi koosseisus. Pead mainiti otseses tähenduses 11 korda ning kõiki peapiirkonna osi – *pea* ja *silm* (11 esinemiskorda); *hammas*, *kõri* ja *juuksed* (igaüks kaks korda); *kurk*, *nina*, *nägu*, *pale*, *suu* ja *vuntsid* (igaüks üks kord) – nimetati otseses tähenduses 34 korda. Sõnu *jalg* ja *külg* kasutati otsetähenduslikuna kumbagi kaheksa korda, sõna *selg* viis korda ning sõnu *ihu* ja *liha* kolm korda. Kaks korda esinesid otseses tähenduses (lisaks juba mainitud käe ja pea osadele) järgmised kehaosanimetused: *luu*, *nahk*, *pisar*, *süda* ja *rasv*. Ülejäänud kehaosanimetusi kasutati otseses tähenduses ühe korra või ei kasutatud mitte ühtegi korda.

Vaadeldes kehaosanimetuste suhtelist sagedust väljendi liigi kaupa, võib märgata, et suur osa enim kasutatud kehaosanimetusi kaldub esinema kindlat liiki väljendite koosseisus. Sõna *käsi* moodustab 35,23% metafoorsetest väljenditest ja 27,97% otsetähenduslikest väljenditest, kuid ainult 3,03% metonüümsetest väljenditest. Koos käe osadega – *sõrm/näpp* ja *küüs* – on vastavad esinemissagedused 35,59% (metafoorsed väljendid), 33,90% (otsetähenduslikud väljendid) ja 4,55% (metonüümsed väljendid). Sõna *süda* kasutussagedus on metafoorsetes väljendites 33,80% ja metonüümsetes väljendites 24,24%, aga otsetähenduslikest väljenditest moodustab ta üksnes 1,69%. Sõna *silm* esines jutlustes enamasti metonüümsete väljendite koosseisus, moodustades neist 19,70%, kuid otsetähenduslike väljendite puhul on vastav sagedusnäitaja 9,32% ja metafoorsete

väljendite puhul 6,05%. Mõnevõrra ühtlasemalt jaotuvad sõna *pea* kasutuskorrad: otsetähenduslikest väljenditest moodustab pea nimetus 9,32%, metafoorsetest väljenditest 5,69% ja metonüümsetest väljenditest 4,55%. Üldiselt kalduvad peapiirkonna osad (koos pisaraga) esinema metonüümsete väljendite koosseisus – uurimistöös vaadeldud jutlustes moodustasid pea ja selle osade nimetused 46,97% kõigist metonüümsetest väljenditest. Otsetähenduslike väljendite puhul on vastav suhtarv 30,51% ja metafoorsete väljendite puhul 21,35%.

Kõige rohkem esinenud kehaosanimetuste suhteline sagedus lubab eeldada, et kehaosanimetusest sõltub suurel määral see, kas teda kasutatakse metafoorses, metonüümses või otseses tähenduses. Südameväljendid olid peaaegu eranditult kas metafoorid või metonüümid. Käe ja selle osade nimetusi leidis protsentuaalselt kõige rohkem metafoorsete väljendite hulgas, mõnevõrra vähem otsetähenduslike väljendite seas ja tunduvalt vähem metonüümsete väljendite koosseisus. Pea ja selle osade nimetuste suhteline esinemissagedus oli suurim metonüümsetes väljendites, tunduvalt väiksem otsetähenduslikes väljendites ja veel omajagu väiksem metafoorsetes väljendites.

Seost kinnitavad ka statistilised testid. Pearsoni hii-ruut-testi põhjal on väljendi liik statistiliselt olulises seoses kehaosanimetuse kasutussagedusega ($X(80, N = 465) = 255,64, p < 2,2e^{-16}$). See tähendab, et kehaosanimetuste kasutussagedus sõltub sellest, kas vastav nimetus esineb metafoorse, metonüümse või otsetähendusliku väljendi koosseisus. Seose tugevuse hindamiseks on kasutatud Craméri V statistikut, mille järgi on kehaosanimetuse esinemissageduse ja väljendi liigi seos tugev (Craméri $V = 0,5243 > 0,50/\sqrt{80}$).

5.3. Kehaosanimetused metafoorses ja metonüümses tähenduses

Selles alapeatükis uuritakse kehaosanimetuste esinemist jutlustes metafoorsete ja metonüümsete väljendite koosseisus, keskendudes peamiselt metafoorses tähenduses

kasutatud kehaanimetustele. Lisaks on põgusalt vaadeldud otsetähenduslikke väljendeid, mis kirjeldavad metafoorse loomuga (enamasti rituaalseid) tegevusi.

Metafoorsetes väljendites oli kehaanimetus ühtaegu nii siht- kui ka allikvaldkond. Ühest küljest kirjeldati jutlustes kehaanimetusi mõne muu allikvaldkonna mõistesüsteemi kaudu: näiteks vastab ütlusele „Isa, meie **süda** on avatud ja meie meel on avatud ja me palume, et sina oma sõna kaudu nüüd kõneleksid meie vastu“ mõistemetafoor SÜDA ON MAHUTI. Selles mõistemetafooris on süda sihtvaldkond, sest seda kirjeldatakse avatud mahutina, mida Isa (Jumal) saab oma sõnadega täita. Teisalt kasutatakse väljendit „meie süda on avatud“ selleks, et iseloomustada uutele teadmistele vastuvõtlikku inimest. Niisiis sobib vastavat ütlust kirjeldama ka mõistemetafoor VASTUVÕTLIK INIMENE ON AVATUD SÜDAMEGA INIMENE või VASTUVÕTLIKKUS ON SÜDAME AVATUS, kus südamest on saanud allikvaldkond.

Uuritavatest jutlustest selgus, et mõistemetafoorid, kus kehaanimetust käsitleti allikvaldkonnana, olid enamasti väga spetsiifilised. Sageli oli ühe niisuguse mõistemetafooriga võimalik kirjeldada ainult üht väljendit. Mõningad taolised mõistemetafoorid kordusid – näiteks sobis mitut väljendit kirjeldama mõistemetafoor TUGEVA EMOTSIOONI KOGEMINE ON SÜDAME PÕLEMINE –, aga seda üksnes sellepärast, et vastavad väljendid olid väga sarnased või lausa samasugused. Lisaks võis üht metafoorset väljendit tihti kirjeldada mitme eri mõistemetafooriga, kus kehaanimetus oli allikvaldkonna rollis – näiteks eelmises lõigus välja toodud ütlus „meie **süda** on avatud“, mille kohta saab kasutada nii mõistemetafoori VASTUVÕTLIK INIMENE ON AVATUD SÜDAMEGA INIMENE kui ka mõistemetafoori VASTUVÕTLIKKUS ON SÜDAME AVATUS.

Eelneva tõttu oli kehaanimetust allikvaldkonnana kasutavaid mõistemetafoore peaaegu võimatu rahuldavalt kokku võtta ja üldistada. Täpsuses järeleandmisi tehes ja lihtsalt olulisemaid suundumusi otsides ilmnes aga, et need kattusid suuresti mõistemetafooridega, kus kehaanimetus täitis sihtvaldkonna aset. Sellest tulenevalt – et anda

kehaosametafooride kasutusest hoomatav ülevaade ja vältida samas tarbetuid kordusi – keskendutakse siinses töös kehaosanimetusele kui sihtvaldkonnale. Muid mõistemetafoore, sealhulgas neid, kus kehaosanimetus esineb allikvaldkonnana, mainitakse ainult siis, kui on soovitud midagi täpsustada.

Mõistemetafoore kindlaks määrates on peamiselt arvesse võetud metafoorse väljendi laiemat tegevuskonteksti: kas jutluseatkendis kirjeldatud tegevus toimub otseselt kehaosaga, kehaosa peal või sees. Kui tegevus toimub otseselt kehaosaga, on vastavaid näiteid enamasti kirjeldatud mõistemetafooriga KEHAOSA ON ESE (näiteks „kuidas varjud mässivad endasse meie **südame**“ – SÜDA ON ESE). Kehaosanimetuste puhul on esemelisuse põhikriteeriumiks peetud seda, et kehaosaga saab tegutseda: ta ei ole aktiivne isikustatud toimija, vaid objekt, millele tegevus on suunatud, või vahend, millega midagi tehakse. Seetõttu on kehaosa vaadeldud esemena ka neil kordadel, kui see pole küll otseselt tegevuse keskmes, kuid osaleb vahetult tegevuses ja selle abiga tehakse midagi (näiteks „need tõusevad **tiibadega** üles nagu kotkad“). Niisugustel puhkudel on kehaosa kui abivahendi roll eraldi ära mainitud.

Kehaosa peal toimuva tegevuse korral iseloomustati kehaosa valdavalt alusena (näiteks „tema kannab oma **kätel** kogu universumi raskust“ – KÄSI ON ALUS). Kui tegevus toimus kehaosa sees, kasutati vastava väljendi kirjeldamiseks mahutimetafoori (näiteks „**peast** ei käi läbi enam mitte ükski halb mõte“ – PEA ON MAHUTI). Kuigi mahuti puhul on oluline selle täitmine (näiteks „kui meie **südameis** on tõeline armastus“), on mitmesuguste piiripealsete väljendite tõttu käsitletud mahutina ka piiratud asukohta (näiteks „niisamuti peab ka Inimese Poeg kannatama nende **käes**“).

Enamikku metafoorsetest väljenditest oli võimalik kirjeldada eseme-, aluse- või mahutimetafooride abil. Tunduvalt harvem toodi kehaosade puhul esile näiteks pinnase või keskpaiga omadusi. Isikuna ei kirjeldatud kehaosi mitte üheski metafoorses väljendis, vaid kõik isikustamisjuhud kuulusid metonüümia valdkonda.

Mõistemetafooride kindlaksmääramisel on üpris palju kasutatud Ōsaka ülikooli mõistemetafooride serverit (Index of Lakoff metaphors) ja MetaNet projekti mõistemetafooride nimekirja (MetaNet Metaphor Wiki). Samas on mõlemas eeltoodud metafoorinimekirjas väga vähe kehaosadega seotud mõistemetafoore ja mitte ühtegi niisugust, kus kehaosanimetus täidaks sihtvaldkonna aset. Seetõttu on neil olnud mõistemetafooride kindlaksmääramise juures pigem suunav roll.

Uurimistöö käigus vaadeldud väljendid on eraldi alapeatükkidesse jaotatud neis esinevate kehaosanimetuste kaupa. Igas alapeatükis selgitatakse esialgu, missugust rolli täidavad metafoorses tähenduses kehaosanimetused uuritavates väljendites. Näited on liigitatud mõistemetafooride kaupa, kus kehaosanimetus täidab sihtvaldkonna aset. Eraldi tähelepanu pööratakse sõnadele ja grammatilistele üksustele (nt käänded), mis määravad kehaosanimetuse kasutuse vastavas metafoorses tähenduses. Samuti tuuakse välja kehaosanimetuste süntaktiline positsioon: kas tegemist on **subjektiga**, mis tegutseb ise (aktiivne subjekt), viibib mingisuguses olekus (passiivne subjekt) või aitab passiivselt kaasa millegi tegemisele (abivahend), või **objektiga**, millele tegevus on suunatud. Lisaks subjektile ja objektile on eristatud ka **asukohta**.

Seejärel vaadeldakse kehaosanimetusi metonüümses tähenduses ning tuuakse välja eri liiki metonüümsed asendused. Viimaks uuritakse vajadusel metafoorse loomuga rituaalseid tegevusi, kus kehaosanimetus esineb otseses tähenduses.

5.3.1. Süda

Peaaegu kõige sagedasem metafoorses tähenduses kasutatud kehaosanimetus oli *süda*, mis esines jutlustes metafoorses tähenduses 95 korda. Valdavalt kujutati jutlustes südant mahuti, eseme või isikuna. Lisaks kirjeldati südant aluse, keskpäiga, maailmaruumi, mälu, pinnase, toidu või viljapuu omaduste kaudu.

Analüüsitud jutlustes leidis 50 südamega seotud väljendit, mida võis kirjeldada mõistemetafoori SÜDA ON MAHUTI abil. Valdavalt viitasid südame mõistmisele mahutina **sisekohakäänded**:

1. a) „aita meil sinu Püha Vaimu vastu võtta oma **südamesse**“;
- b) „meil kõigil on vastakad tunded täna **südames**“;
- c) „sest **südamest** lähtub kurje mõtteid, mõrvamist, abielurikkumist, hooramist, vargust, valetunnistust, pühaduseteotust“.

Nähtused, mis südant täitsid ja mida kirjeldati enamasti esemetena, olid nii positiivsed kui ka negatiivsed **emotsioonid** (2a, 2b), **mõtted/meelsus** (2c, 2d), **otsused** (2e), **sõnad** (2f, 2g), **teod ja tegevused** (2h, 2i) ning **elu** (2j):

2. a) „kui meie **südameis** on tõeline armastus“;
- b) „teisalt ma usun, et me kõigi **südames** on ka suur kurbus“;
- c) „see räägib midagi meelelaadist, mis on meie enda **südames** ja sees“;
- d) „ma tahan jagada neid mõtteid, mis on minu **südames**“;
- e) „ma ka otsustasin või tegin **südames** selle otsuse“;
- f) „aga mis suust välja tuleb, lähtub **südamest**“;
- g) „kui sa oma **südames** ei saa öelda jah ja aamen sama kiiresti ja sama selgesti“;
- h) „kui meie õpime Jumalat **südamest** ülistama ja austama“;
- i) „ma väga loodan, et ka sina said täna siin seda kuulates seda inspiratsiooni ja julgustust juurde olla oma **südames** evangelist“;
- j) „üle kõige hoia oma **südant**, sest sellest lähtub elu“.

Südames olevatest abstraktsetest entiteetidest võib veel eraldi välja tuua **ootuse** (3a), **kogemused** (3b), **suhted** (3c) ja **au** (3d). Teist näidet (3b) on võimalik täpsemalt kirjeldada metafooriga SÜDA ON MÄLU MAHUTI, kuna fraas *südames meeles* viitab tahtlikumat laadi meelespidamisele, mitte lihtsalt kogemuste passiivsele mahutamisele. Kui miski muutub

inimese jaoks oluliseks või hakkab teda häirima, siis võib see südames **esile tõusta** (3e). Südames olev võib tekitada ka **füüsilist valu**, sundides inimest niimoodi endale tähelepanu pöörama (3f):

3. a) „aeg, mil meie **südametes** on ootus Jeesuse taastuleku järele“;
- b) „ja siinkohal ma jagaksingi teiega ühte sellist isiklikku kogemust, mis mul on ka siamaani väga soojalt **südames meeles**“;
- c) „see on see, mida Püha Vaim teeb tegelikult inimeste **südames**; taastab armastavad suhted inimestel Jumalaga ja inimestel omavahel“;
- d) „et sina, mina kasvaksime selleks inimeseks, kes talle toob **südamest** siirast ja ehedat raskekaalulist, tummist au“;
- e) „meie **südames** tõusevad esile murekohad, probleemid“;
- f) „ära tõmbu endasse, vaid väljenda seda, mis su **südames pakitseb**“.

Samuti võib süda kujundlikult mahutada objekte, nähtusi ja isikuid, kes või mis ei lähtu inimesest endast, vaid on tulnud väljastpoolt (4a, 4b, 4c). Sellised entiteedid tuleb vahetevahel vastu võtta – eriti siis, kui tegu on isikutega (4d; vt ka 1a). Mõnikord võib südames olev nähtus endale tähelepanu tõmmata, näiteks häält tehes (4e):

4. a) „Isa, ma tänan siin nende õhutuste eest, mida sa oled teinud juba pastorite, juhtide ja mitmete-mitmete inimeste **südametes** selles paigas“;
- b) „ja kogeme seda rahu ja, ja ka teisi Jumala ande oma **südames**“;
- c) „nende inimeste jaoks, kes on sulle **südames** kõige lähemal“;
- d) „kui sa oled Jeesuse vastu võtnud oma **südamesse**“;
- e) „pane see meie **südames** helisema, mida sina soovid edasi anda“.

Selleks, et midagi väljastpoolt tulevat vastu võtta, peab süda olema avatud (5a). Südame avamine millegi vastuvõtmise kontekstis oli uuritavates jutlustes alati seotud **mõtete** või **sõnadega**, mitte kunagi emotsioonidega (5b, 5c). **Emotsionaalsel** tasandil tähendas südame

avamine või südame puistamine alati enda emotsioonidest rääkimist, nende edasiandmist teistele, mitte teiste emotsioonide vastuvõtmist (5d, 5e):

5. a) „me kummardame pea, avame oma **südame** ja palvetame“;
- b) „kui sa võtad, hakkad uurima piiblit pehme ja avatud südamega ja avatud hoiakuga, siis õige pea sa märkad seda, et ongi nii, nagu Jeesus ütleb“;
- c) „Isa, meie **süda** on avatud ja meie meel on avatud ja me palume, et sina oma sõna kaudu nüüd kõneleksid meie vastu“;
- d) „räägi oma kõige lähematega päris asjadest, ava oma **süda**“;
- e) „meie eestlastena mõnikord isegi muigame mõne teise kultuuri üle, kus väga oma **südant puistatakse** ja kus ollakse palju avatumad ja kus tavaliselt öeldakse, et kas sa tahad sellest rääkida“.

Südant saab mahutina käsitleda ka väljendites, mis vastavad skeemile „midagi (kogu) südamest tegema“ või „midagi kogu südamega tegema“. Enamasti on *süda* sellistes väljendites **seestütlevas** käändes (6a), kuid vahel kasutatakse ka **kaasaütlevat** (6b) või **osastavat** käänat (6c). Vastavad tegevused võivad olla emotsioonidega seotud (6b, 6c; vt ka 2h), aga ei pruugi (6d, 6e). Kuigi enamasti kirjeldatakse niisugustes ütlustes aktiivset tegevust, võib neis väljendada ka **olekut** (6f):

6. a) „sa ei ole teinud seda kogu **südamest**“;
- b) „armasta Jumalat kogu oma **südamega**“;
- c) „sa vajad kogu **südant** ja kogu jõudu ja kogu mõistust, mis sul on, et tõeliselt armastada Jumalat“;
- d) „nii et mida iganes me teeme, isegi kui meie tööl oleme, siis teeme seda kogu **südamest**“;
- e) „Taevasa, aita meil sellepärast **südamest** omalt poolt kõik teha, et oleks lahendatud kõik lahutavad probleemid“;
- f) „ma olen südamest liigutatud, et ma näen, et Jumal teeb häid asju“.

Lisaks eelnevale võib südant mõista **tahte** mahutina. Niisuguste metafoorsete väljendite abil kirjeldatakse kellegi tahte täitmist (7a, 7b, 7c) ja sageli annab kõneleja vastavale tegevusele mingisuguse moraalse hinnangu (7a, 7c):

7. a) „ja ma annan teile karjased **oma südame järgi** ja need karjatavad teid targasti ja taibukalt“;
- b) „kes armastasid Jumalat ja kes teenisid Jumalat ja, ja **kelle süda oli Jumala järele**“;
- c) „sel ajal nimetatakse Jeruusalemma Issanda aujärjeks ja kõik rahvad kogunevad sinna Issanda nime juurde Jeruusalemma ja nad ei käi enam oma kurja südame kanguse järgi“.

Süda oli enamasti **asukoht** (8a; vt ka 3f) – ta ei olnud tegevuse keskmes, vaid jäi kõrvale ja tema sees tehti midagi teiste objektidega. Väga harva oli sõna *süda* **objekt**, millele tegevus oli otseselt suunatud (8b). Samuti vähesel määral oli süda **passiivne subjekt**, mis viibis mingisuguses seisundis (8c) või oli **abivahend** millegi tegemiseks (8d; vt ka 5b):

8. a) „kui sa oled päästetud, kui sa oled Jeesuse vastu võtnud oma **südamesse**“;
- b) „räägi oma kõige lähematega päris asjadest, ava oma **süda**“;
- c) „Isa, meie **süda on avatud** ja meie meel on avatud“;
- d) „kui sa loed pehme südamega ja **avatud südamega** ja, ja sellise nagu õpetatava südamega“.

Mõistemetafoor SÜDA ON ESE iseloomustas 32 südamega seotud väljendit, millest kaks kattusid mahutimetafooridega. Enamasti viitas südamele kui esemele **nimetav** kääne ja sõna *süda* oli lauses alus:

9. a) „eks meie **süda** põlenud meie sees, kui ta meile pühi kirju seletas“;
- b) „selles planeeritud planeerimatuses jalad värisevad ja vesi jookseb ja **süda** on kurgus ja, ja nii on hea“.

Samuti võis sõna *süda* **omastavas** käändes kuuluda nimisõna fraaside koosseisu, mis olid enamasti aluse (10a), harvem määruse (10b) positsioonis:

10. a) „ja see **südame põlemine** võib tähendada kahte asja“;
- b) „ja minugi südamel on temaatika **südame puhtusest** ja, ja pühadusest ja pühitsusest“.

Südamele kui esemele viitas ka sihitise positsioon lauses, millele vastasid **osastav** (11a, 11b), **omastav** (11c) ja **nimetav** (11d) kääne:

- 11. a)** „aga see osa sellest puudutas minu **südant** nõndavõrd, et minu elu sai muudetud ja minust sai Jumala laps“;
- b)** „Isa taevas, sa näed meie **südameid**; ei taha midagi peita sinu ees“;
- c)** „õpeta meid meie päevi arvestama, et me saaksime targa **südame**“;
- d)** „kui Jeesus õpetas, et ritualistlik ja rel- religioon oli pelgalt kommete ja traditsioonidega seotud ja jättis inimeste **südamed**, mis vajasisid puhastamist ja muutmist, puudutamata“.

Lisaks viitasid südamele kui esemele **kaasaütlev** kääne (12a) ja **väliskohakäanded** (12b):

- 12. a)** „aga ma tahan, et te mõistaksite seda vahet; mitte oma peaga, vaid oma **südamega**, kus on Püha Vaim“;
- b)** „õndsad on puhtad **südame**lt, sest nemad näevad Jumalat“.

Enamjaolt oli esemena kirjeldatud süda tegevuse keskmes. Kui sõna *süda* oli alus, siis toimus südame endaga midagi, kusjuures süda oli **passiivne subjekt**, mis ei kontrollinud endaga juhtuvat (13a), viibis mingisuguses staatilises olekus (13b; vt ka 9b) või oli kellegi valduses (13c). Sihitise positsioonis oli süda **tegevusobjekt**, millele kas tehti midagi (13d), mis oli kellegi valduses (13e) või läks kellegi valdusse (vt 11c). Südant võis tegevusobjektina mõista ka ühes väljendis, kus vastav sõna oli alaleütlevas käändes (13f):

- 13. a)** „ja tundes, kuidas meie **süda põleb** valmidusest vastata sulle usus ja lootuses“;
- b)** „aga ta tegelikkuses on valmis Jumalaga suhtlema, Jumalat kuulda võtma oma elus, sest ta **süda on puhas**, ta on avatud Jumalale, ta on pühendunud“;
- c)** „kõik oleneb sellest, kelle meelevallas konkreetne **inimsüda** on“;
- d)** „ja paluda, et Jumal muudaks ja puhastaks meie **südant**“;
- e)** „üle kõige hoia oma **südant**, sest sellest lähtub elu“;
- f)** „ja need on need kohad, kus Jumal, kus Jumal saab nagu päriselt meie **südamele ligi**“.

Peale eelneva võis süda olla **abivahend** millegi tegemiseks – sel juhul oli vastav sõna kaasaütlevas käändes (14a) või osa kaasaütlevas käändes lauseliikmest (14b). Kui metafoori SÜDA ON MAHUTI puhul kaasnes südame kui abivahendi rolliga alati avatuse või

terviklikkuse rõhutamine (*avatud südamega, kogu südamega*), siis metafoori SÜDA ON ESE alla kuuluvates näidetes võidi südant küll täpsemalt kirjeldada (14a), aga vahel seda ei tehtud (14b). Ühe korra oli sõna *süda* alaltütlevas käändes osa **omadussõna** fraasist, millega kirjeldati südame omanikuks olevat inimest (14c):

- 14. a) „kui sa võtad, hakkad uurima piiblit pehme ja avatud **südamega** ja avatud hoiakuga, siis õige pea sa märkad seda, et ongi nii, nagu Jeesus ütleb“;
- b) „me saame õppida sind päriselt armastama oma südame, oma sõnade ja oma tegudega“;
- c) „õndsad on **puhtad südame**lt, sest nemad näevad Jumalat“.

Metafoor SÜDA ON ESE seostus üsna suurel määral **emotsioonidega**. Erinevalt mõistemetafoorist SÜDA ON MAHUTI, mille puhul kujutati emotsioone südames olevate entiteetidena, olid emotsioonid metafoori SÜDA ON ESE korral välised nähtused, mis südant mõjutasid. Emotsioonide tugevusastet kirjeldati sageli temperatuurina – kõrgem temperatuur tähistas tugevamat emotsiooni – ning väga intensiivseid emotsioone iseloomustati **südame põlemise** kujundi abil, kusjuures emotsioonid võisid olla nii positiivsed (15a; vt ka 13a) kui ka negatiivsed (15b). Negatiivsed emotsioonid võisid olla ka **varjud südame ümber** (15c). Emotsioon ei pruukinud alati olla väline mõjutaja: tugeva hirmu korral oli **süda kurgus**, oma tavapärasest asukohast kõrgemal (15d). Osalt võib niisugune metafoorne väljend tuleneda tõsiasjast, et hirmu tõttu kiiremini lööma hakanud süda tundub füüsiliselt kurgus olevat (metonüüm KEHALINE SÜMPTOM EMOTSIONI ASEMEL). Tugeva emotsiooni kirjeldamine südame kui emotsioonidega seotud kehaosa ülespoole liikumise abil võis aga vastata ka suunametafoorile ROHKEM ON ÜLEVAL:

- 15. a) „nende eeskuju oli Jeesus, nende **südamed põlesid samast armastusest ja soovist kuulutada head sõnumit**“;
- b) „aga kus see Messias siis on, et see **süda põles murest ja valust**, ka see võib-olla selles tekstis tõene“;
- c) „ja me kogeme seda, kuidas pimedus otsekui haarab meie järele, kuidas varjud mässivad endasse meie **südame** ja kuidas tulevik tekitab kõhedust või hirmu“;

- d) „selles planeeritud planeerimatuses jalad värisevad ja vesi jookseb ja **süda on kurgus** ja, ja nii on hea“.

Peale emotsioonide oli süda kui ese seotud **moraalsusega**. Piiblis kirjeldatakse pattude mahajätmist ja Jumala korralduste järgi elamist tihti inimese või tema südame **puhtaks pesemise** kujundi abil (nt Psalmid 51:9, 12) ning vastavaid näiteid leidus ka jutlustes (16a; vt ka 13d). Inimesel, kes on juba moraalselt õige, on puhas süda (16b; vt ka 13b). Piiblist on pärit ka ühes jutluses kasutatud **uue südame andmise** kujund (16c), mis viitab samuti moraalselt paremaks saamisele (nt Hesekiel 36:26). Laiemalt on nii puhastamine kui ka uue südame andmine seotud **muutustega** ning kui muutus tuleb Jumalalt, tähendab seegi inimese moraalse olukorra paranemist (vt 13d). Lisaks viitab moraalselt õigele elule südame olemine **õige koha peal** (16d). Teadlikkust inimese moraalsest olukorrast kirjeldatakse aga tema südame **nägemise** kaudu (16e):

- 16. a)** „et me puhastades käsi ja /---/ **kasides südameid tuleksime tema ligi** ja tema tuleks meie ligi ja ilmutaks oma kirkust ja väge oma koguduse kaudu meie ajal“;
- b)** „**õndsad on puhtad südamed**, sest nemad näevad Jumalat“;
- c)** „läbi oma surma ja ülestõusmise eemaldab Jeesus patu probleemi inimese ja Jumala vahel, ta eemaldab surma, ta annab uue loomuse, ta annab **uue südame**“;
- d)** „aga teiselt poolt, kui meie **süda on õige koha peal**, kui me oleme nagu samasuguse ootuse ja samasuguse igatsusega, nii nagu Siimeon või nii nagu Anna“;
- e)** „Isa taevas, sa **näed** meie **südameid**; ei taha midagi peita sinu ees“.

Kuna süda on bioloogilise elu jaoks väga tähtis, on loomulik, et nii mõneski metafoorses väljendis sõltub südame olukorrast inimese **elukvaliteet**. Südant tuleb **hoida**, sest sellest lähtub elu (17a) – siin refereeritakse vabas vormis piibliteksti (Õpetussõnad 4:23), mille laiemast kontekstist selgub, et *elu* all mõeldakse inimese läbisaamist kaasinimestega ja Jumalaga ning sellest tulenevaid hüvesid või probleeme. Samuti kirjeldatakse südame **puudutamise** kujundi abil inimese tugevat mõjutamist ja seega elukvaliteedi muutust (17b;

vt ka 11a). Inimese mõjutamisele viitab ka tema südamele **lähedal** olemine (17c) või tema südant enda **meelevallas** hoidmine (17d):

- 17. a)** „üle kõige hoia oma **südant**, sest sellest lähtub elu“;
- b)** „kui Jeesus õpetas, et ritualistlik ja rel- religioon oli pelgalt kommete ja traditsioonidega seotud ja jättis inimeste **südamed**, mis vajasid puhastamist ja muutmist, puudutamata“;
- c)** „ja need on need kohad, kus Jumal, kus Jumal saab nagu päriselt meie **südamele ligi** ja saab midagi teha, midagi muuta meie sees ja siis hiljem juba meie kaudu“;
- d)** „kõik oleneb sellest, kelle meelevallas konkreetne **inimsüda** on“.

Lisaks emotsionaalset, moraalset ja elukvaliteeti puudutavale küljele võib süda kui ese olla seotud ka **teadmistega**. Sihitise positsioonis esines sõna *süda* niisugusel juhul ainult ühe korra (18a) ja vastava väljendi puhul on tegemist piiripealse juhtumiga – südant võib mõista nii kellelegi üle antava esemena kui ka elava isikuna, kelle üks omadustest on tarkus, mida seostatakse otseses tähenduses ainult elusolenditega. Tunduvalt sagedamini oli süda kaasäitlevas käändes **abivahend** teadmiste hankimiseks (18b; vt ka 14a). Viimase kahe näite puhul on südant iseloomustatud sõnaga *pehme*, mis viitab mõjutatavusele ja valmidusele uusi teadmisi vastu võtta („siis õige pea sa märkad seda, et ongi nii, nagu Jeesus ütleb“). Süda on ka abivahend kõrgemaks, jumaliku sfääriga seotud **mõistmiseks** (18c). Peale eelneva on süda **emotsioonide tundmise** abivahend (vt 14b); vastavat näidet ei ole toodud välja mõistemetafoori SÜDA ON MAHUTI juures sellepärast, et lauses ei mainita *kogu* südant, vaid ainult südant kui ühtset objekti:

- 18. a)** „õpeta meid meie päevi arvestama, et me saaksime targa südame“;
- b)** „kui sa loed pehme südamega ja avatud südamega ja, ja sellise nagu õpetatava südamega, siis piibel kinnitab ennast ise ja, ja, ja ta tõestab ennast ise“;
- c)** „aga ma tahan, et te mõistaksite seda vahet; mitte oma peaga, vaid oma **südamega**, kus on Püha Vaim“.

Kuut metafoorset väljendit võis kirjeldada mõistemetafoori SÜDA ON ALUS abil. Südame mõistmisele alusena viitasid alati kas **väliskohakäänded** (19a) või vastavad kaassõnad (19b). Sõna *süda* oli süntaktilises positsioonis alati **asukoht**, mille peal tehti teiste objektidega midagi; see ei olnud kordagi tegevuse keskmes:

19. a) „Jumal on mu **südamele** pannud rääkida ehitamisest“;

b) „tegelikult ma üldse ei tahtnud sellest rääkida, aga kuidagi nagu meel läks natukene kurvaks kätte ära ja siis ma mõtlesin, et ma ikka räägin ära, mis mul nagu **südame peal** on“.

Nähtused, mis südame peal olid ja mida kirjeldati enamasti eseme või koormana, võisid olla **emotsioonid** (vt 19b), **teadmised** (20a), **käsud** (20b) ja **teated** (20c) ning **mälestused** (20d). Vastavad nähtused võisid juba inimesel endal südamel olla (20a, 20d), aga samuti võis keegi teine need sinna panna (20b, 20c):

20. a) „ja minugi **südamel** on temaatika südame puhtusest ja, ja pühadusest ja pühitsusest“;

b) „ja see on see, mida ta paneb meile **südamele**: julgustage üksteist ja igaüks kosutagu teist“;

c) „et selles mõttes, kallid sõbrad, lihtsalt panen ka meile kõigile **südamele**, et et kuivõrd me enam kohale tulla ei saa ja oma oma korjandust siia siis tuua, et on võimalus ka ülekandeks“;

d) „mul on ka ikka **südamel**, et mitmeid aastaid tagasi ma külastasin ühte linna ja külastasin oma armast adventkogudust, aga külastasin järgmisel päeval ka ühte teist ko- kogudust, kus mind oli kutsutud“.

Mõistemetafoor SÜDA ON KESKPAIK iseloomustas viit metafoorset väljendit. Neist neli (21a, 21b) olid pärit ühest jutlusest ja keskendusid samale piiblitekstile. Sõna *süda* oli neis alati **seesütlevas** käändes ja Jeesusele viidati kui koidutähele, mis peaks inimese südames tõusma või seal särama; seega sobib vastavad väljendeid kirjeldama ka mõistemetafoor INIMENE ON ILMARUUM. Viiendas metafooris (21c) oli sõna *süda* samuti **seesütlevas** käändes ja tähistas Vana Testamendi keset. Süntaktilises positsioonis täitis sõna *süda* alati **asukoha** rolli:

21. a) „jaa, Jeesus ongi see koidutäht, kes peaks särama meie **südametes**“;
- b) „minu elu ja tegevus saab sügavuse ja ja tõelise väärtuse siis, kui Jeesus, tõeline koidutäht, on tõusnud minu **südames**“;
- c) „Vana Testamendi **südames** on tunnistus shalomist, võrratust heebreakeelsest sõnast, mis tähendab rahu“.

Mõistemetafoor SÜDA ON PINNAS kirjeldas kaht metafoorset väljendit. Neist esimeses oli sõna *süda* **sisseütlevas** käändes ja märkis **asukohta**. Südamele kui pinnasele viitas **südamesse jälje jätmise** kujund (22a), millega kirjeldati inimeste vastuvõtlikkust jälje jätnud sündmusele. Teises väljendis oli sõna *süda* **omastavas** käändes ja osa nimisõna fraasist *südame paadumus* (22b). „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ järgi võib sõna *paaduma* kasutada nii kõvaks paakunud maapinna kui ka hingelt kalgiks, tuimaks ja ükskõikseks muutunud inimese kohta (EKSS 2009), seega võib järeldada, et südame paadumise kujundiga on kirjeldatud inimese ükskõikset suhtumist Jumala korraldustesse:

22. a) „Jeesus, Jumala Poeg oli oma järelkäijate **südametesse jätnud kustumatu jälje** oma elu jutlusega“;
- b) „olles oma mõistmatusega sattunud pimedusse ning võõrdunud Jumala elust neis oleva teadmatuse tõttu ja **südame paadumuse** tõttu“.

Lisaks eelnevale leidis ühes jutluses väljend, mida saab kirjeldada mõistemetafooriga SÜDA ON VILJAPUU. Sõna *süda* on **omastavas** käändes ning osa passiivset tegevussubjekti tähistavast väljendist *südame ja huulte vili*:

23. a) „ja see miski on sinu ja minu **südame** ja huulte vili, meie siirast südamest tulev kiitus, ülistus, tänu ja kummardus“.

Südamega seotud väljendite hulgas oli 16 **metonüümi**. Neist 15 väljendit kirjeldas mõistemetonüüm SÜDA ISIKU ASEMEL, mis on metonüümia OSA TERVIKU ASEMEL alaliik.

Mõningate metonüümsete väljendite puhul oli metonüümia väga ilmne (24a), süda viitas otseselt inimesele ja asendas teda. Samas leidis ka väljendeid, kus toimus personifikatsioon – südant kirjeldati iseseisvalt tegutseva isikuna inimese sees (24b, 24c). Üht südamega seotud väljendit iseloomustas mõistemetonüüm SÜDA SÜDAMETUNNISTUSE ASEMEL (24d):

24. a) „Jumal avab meile ühe suurima ukse evangeeliumiks näljastele **südametele**“;

b) „aga ta ei teinud seda, tema armastav **süda** ei võimaldanud nii“;

c) „ja sellega oli inimese **süda** rahul“;

d) „võtke see oma **südame** hääleks, et kuulata Jumala häält“.

Susanne Niemeieri (2000: 199) järgi võib ülaltoodud näidetest esimest (24a) lugeda selge metonüümse alusega väljendite hulka kuuluvaks; ülejäänud näidete (24b, 24c, 24d) puhul on metonüümne alus küll märgatav, aga see ei ole enam nii ilmne (Niemeier 2000: 199). Seetõttu oleks vastavaid näiteid võimalik liigitada metaftonüümia alla ning iseloomustada neid lisaks metonüümsele asendusele ka mõistemetafoori SÜDA ON ISIK või SÜDA ON ELAV ORGANISM abil. Põhjus, miks neid on siinses uurimistöös metonüümidena käsitletud, seisneb selles, et Lakoff ja Johnson (2011 [1980]: 68, 69) on kirjeldanud metafoorset ülekannet kui mõistmist hõlbustavat protsessi, aga metonüümiat kui vahendit kindlale entiteedile viitamiseks (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 68, 69). Kõigis uurimistöökäigus analüüsitud jutlustes kõneldi südamest kui elusorganismist ainult seoses konkreetse(te) isiku(te)ga. Iga kord, kui südamele omistati iseseisvalt toimiva elusolendi tunnuseid, viidati seeläbi mõnele isikule või isikutele, kellele vastavad tunnused kuulusid.

Süda oli metonüümises tähenduses tihti seotud **emotsioonidega** (25a; vt ka 24b) või emotsioonidest kantud **tegevustega** (25b). Samuti kuulusid südame juurde **mõtted** ja **otsused** (25c), **teadmised** (25d) ning **hoiakud** (25e):

25. a) „et kui ka siis, kui teised maadekuulajad tegid Iisraeli rahva **südamed** araks“;

b) „ja kogu selle protsessi käigus meie **süda** valmib; me ühtäkki tunneme, et me oleme valmis rohkem Jumalat ülistama ja kiitma, päriselt Jumalat ülistama ja kiitma“;

- c) „nii suur osa piiblist räägib meile **südamest**, meie **südame mõtetest**, meie motiividest“;
- d) „kui sa loed /---/ sellise nagu õpetatava südamega, siis piibel kinnitab ennast ise“;
- e) „oh te mõistmatud ja **südamest pikaldased** uskuma kõike seda, mida prohvetid on rääkinud“.

Süntaktilises positsioonis oli süda enamasti **objekt** (26a; vt ka 25a) või **passiivne subjekt** (26b; vt ka 25d). Ainult kolmel korral oli süda metonüümsetes väljendites **aktiivne subjekt** (26c):

- 26. a) „nii suur osa piiblist räägib meile **südamest**, meie **südame** mõtetest, meie motiividest“;
- b) „ja kogu selle protsessi käigus meie **süda** valmib“;
- c) „aga ta ei teinud seda, tema armastav **süda** ei võimaldanud nii“.

5.3.2. *Käsi ja selle osad*

Metafoorsete väljendite arvu poolest esimesel kohal oli jutlustes sõna *käsi*. Käe ja selle osade nimetusi kasutati metafoorses tähenduses kokku 100 korral. 99 korda esines metafoorsetes väljendites käe enda nimetus ning ühe korra mainiti metafoorses väljendis küünt.

5.3.2.1. *Käsi*

Sõna *käsi* kasutati metafoorses tähenduses 99 korda ning enamasti kujutati kätt mahutina, tunduvalt vähem eseme või alusena. Mõistemetafoor KÄSI ON MAHUTI kirjeldas 88 kasutusjuhtu ja käe mõistmisele mahutina viitasid tavaliselt **sisekohakäänded** (27a). Harvem kasutati eelmainitud tähenduses **kaasaütlevat** käänet (27b), mille puhul kirjeldas sõna *käsi* alati mõni **omadussõna**:

- 27. a) „aga ikka väga tundub, et väga nende **käes** on see valdkond“;
- b) „ma julgustan sind väga täna hommikul olema teiste inimeste vastu /---/ lahtiste kätega“.

Kahel korral kasutati jutlustes mõistet *käsikäes*. Eesti keeles on tegu määrsonaga, mitte sõna *käsi* kahe iseseisva esinemisjuhuga (vrd „minu **käsi** oli tema **käes**“), seetõttu ei ole sõna *käsikäes* siinses uurimistöös kehaosanimetuste hulka arvestatud. Samas on määrsonastumine saanud kindlasti alguse metafoorsest ülekandest. Sõna sisekohakäändeline algupära on väga läbinähtav ja ingliskeelne paralleelvaste *hand in hand* liigitatakse mahutimetafooride hulka (nt Ahn, Kwon 2007: 202). Seega võiks vastavat mõistet teatavate mööndustega käsitleda metafoorse väljendina, mida iseloomustaks sellisel juhul mõistemetafoor KÄSI ON MAHUTI:

28. a) „hõbe, kuld ja hõbe on ka natukene **käsikäes**“;

b) „ja mõnikord käivad need **käsikäes**“.

Mahutina kujutatud kätt võisid täita nii **abstraktsed nähtused** kui ka **elusolendid** ja **asjad**. Mittemateriaalseid nähtusi kujutati metafoorselt esemetena. Nende alla kuulusid näiteks ühiskonnaelu ja majandusega seotud **valdkonnad** ning **asutused** (29a; vt ka 27a), **sõnad** ja **sõnumid** (29b), **küsimused** (29c), **emotsioonid** (29d), **usk** (29e), verbaalsed ja suhtumisega seotud **tegevused** (29f), aeg (29g), **valgus** (29h) ning mitmesugused tegevused, millel kas **ei ole konkreetset tulemust** (29i) või mille **tulemus ei ole käegakatsutav** (29j). Samuti võis käes olevaid nähtusi üldisemalt tähistada sõna *kõik* (29k):

29. a) „see on tema monopol ja seda ta siiani **käest** ei anna“;

b) „selline karm sõnum, mis tuleb Jumala **käest**“;

c) „see küsimus on see, mida ma teie **käest** täna küsida soovin“;

d) „kui meil on see armastus, mis tuleb Jumala **käest**“;

e) „kas ma olen valmis seda usku vastu võtma, teiste inimese, teiste inimeste **käest**“;

f) „kui me /---/ õpime päriselt ülistama teda, tooma talle seda austust, mida ta igatseb ja ootab meie **käest**“;

g) „kogu see aeg on ju Jumala **käes**“;

- h) „kuna tema elab meie sees ja me saame oma valguse tema **käest**, siis me oleme valguse lapsed“;
- i) „see läks päris suureks tüliks, kohe koledaks **kätte**“;
- j) „Jeesus hea meelega tegi neid tunnustähti, mida tema **käest** küsiti“;
- k) „aga ometi tohime me tegutseda teadmises, et viimselt on kõik Jumala **käes**“.

Füüsiliste objektide hulka kuulusid ennekõike mitmesugused esemed: **raha** ja muu materiaalne **varandus** (30a, 30b), **riided** (30b) ning hetkeolukorras tarvilikud **vahendid** (30c, 30d). Mõningate objektide puhul ei olnud liiga laia konteksti tõttu selge, kas kõneleja mõtles konkreetset eset või abstraktset nähtust (30e). Lisaks võisid mahutina kujutatud kätt täita **isikud** (30f), keda võrreldi vahel omakorda elutute esemetega (30g). Ühe korra oli mahutina kirjeldatud käes teine kehaosa – **keel** (30h):

- 30. a)** „isand saatis sulase rendi järele, aga rentnikud jätsid sulase tühjade **kättega**“;
- b) „ma annan sulle nõu osta minu **käest** tules proovitud kulda, et sa saaksid rikkaks, ning valgeid rõivaid, et end nendega riietada“;
  - c) „kui teil on ka piiblid **käes**, siis võite kaasa lugeda“;
  - d) „nii neil oli mõõk ühes **käes** ja trompet teises **käes** selleks, et kui vaenlane ründas, puhuti trompetit“;
  - e) „meeldivaid asju on su **paremas käes** alatiseks“;
  - f) „kes olid sattunud ka halbade ilmastikuolude **kätte**, kes olid sattunud lumetormi **kätte**“;
  - g) „Jumala vaenlased on nagu põhk tuule **käes**, nagu kõrred, õled“;
  - h) „apostel Jaakobus räägib neist, kelle keel on vahest põrgust süüdatud, aga see võib olla ka taevast süüdatud, kui see on Jumala **käes** ja on õnnistuseks“.

Mõnes metafoorses väljendis olid kätt kui mahutit täitvad esemed küll materiaalsed, aga nende abil kirjeldati abstraktseid nähtusi, näiteks **Jumala õnnistusi** (31a), halbu **iseloомуjuoni** (31b), töö **tulemust** (31c) või **mõju** teistele inimestele (31d):

- 31. a)** „ja Jumal, /---/ me palume sinu **käest** kulda, hõbedat ja vääriskive“;
- b) „eemalda meie eludest kõik see vaht, kõik see praht ja need jäägid, /---/ mis tuleb lihtsalt ära riibuda ja anda sinu **kätte**“;

- c) „kui me oleme Jumala plaani kohaselt elanud, siis me saame pärast seda ka selle lõikuse kätte“;
- d) „see trompet on antud meie kätte ja mõtle, milline privileeg on külvata seda jumalikku mõju“.

Mitmes väljendis ei olnud eraldi nimetatud esemeid, nähtusi ega isikuid, mis mahutina kujutatud kätt täitsid. Mõnes väljendis viitas mingisugusele laiemale mõttele küll asesõna *see* (32a, 32b), aga tunduvalt sagedamini oli asesõna vastavatel juhtudel puudu (32c, 32d, 32e). Pea alati olid niisugused väljendid seotud kas nägemise (32a), kuulmise (32d), küsimise (32c) või teadasaamisega (32b). Ühel juhul oli sõna *käsi* osa fraasist *kätte võtma* (32e):

- 32. a)** „ja siit ilmselt see paistabki kätte, et Jumal oli teda ette valmistanud“;
- b) „kõige paremini **saame teada seda**, mida ta meilt ootab ja igatseb, tema enda **käest**“;
- c) „kui me sinu **käest küsime**, siis sa meile ka ütled“;
- d) „et **kuulda** sinu **käest**, Isa, ja haarata kinni ja teha seda, mida sina oled öelnud“;
- e) „kui me võtame kätte ja istume maha ja hakkame oma piiblit lugema niimoodi tõsise pühendumisega“.

Kui sõna *süda* oli valdavalt seotud kõnelejaga („ma olen südamest liigutatud“) või jutluse adressaadiga („armasta Jumalat kogu oma südamega“), siis käsi kuulus metafoorsetes väljendites väga tihti mingisuguse **kolmanda isiku** juurde, kellest jutluses räägiti. Tavaliselt oli selleks **Jumal** (33a, 33b), aga mõnikord ka **teised inimesed** (33c; vt ka 33f) või **loodusnähtused** (33d). Vahel mainis kõneleja **ennast** (33e) või **kuulajaid** (33f, 33g), aga südameväljenditega võrreldes oli neid kordi tunduvalt vähem. Lisaks esines jutlustes väljendeid, mille puhul oli kas keeruline (33h) või võimatu (33i; vt ka 29i) tuvastada, kellele kuulus käsi, mida vastavas väljendis nimetati:

- 33. a)** „aga see annab Eelile sellise kinnituse, et jah, see peab olema Jumala käest“;
- b) „me peaksime andma need Jumala kätte“;
- c) „isand saatis teise sulase; seegi jäi **tühjade kätega**“;
- d) „need, kes hülgavad seaduse ja põlgavad tema sõna, nad on nagu tulekeele käes olevad kõrred“;

- e) „ja ma olen siin enda käest küsinud ka, et mis on see suurim ootus Vana Testamendi teoloogias“;
- f) „võib-olla teie käest on vahel küsitud, et mis see patt on“;
- g) „me ei ole sel hetkel võimelised tooma Jumalale koheselt sellist ülistust ja kiitust, nagu ta meie käest ootab“;
- h) „kuidagi nagu meel läks natukene kurvaks kätte ära“;
- i) „aga kui on jälle reede käes“.

Sõna *käsi* abil moodustatud metafoorsed väljendid, kus kätt mõisteti mahutina, viitasid tavaliselt millegi omamisele või kontrollimisele. Kui käes olev objekt oli füüsiline elutu ese, võis vastavat väljendit väga tihti kirjeldada mõistemetafooriga OMAMINE ON KÄES HOIDMINE (34a; vt ka 30c). Isikute ja abstraktsete nähtuste puhul iseloomustas käeväljendeid enamasti mõistemetafoor KONTROLLIMINE ON KÄES HOIDMINE (34b; vt ka 29a). Samas leidis abstraktseid nähtusi sisaldavate väljendite hulgas ka neid, millega ei viidatud mitte niivõrd millegi kontrollimisele, kuivõrd **intellektuaalsele** või **emotsionaalsele omandile** (34c, 34d):

- 34. a) „nõnda on see Jumala trompet läinud põlvkonnast põlvkonda, ühe käest teise kätte“;
- b) „niisamuti peab ka Inimese Poeg kannatama nende käes“;
- c) „mõnikord tulevad need sõnumid ka nende inimeste käest, kelle käest me ei oska neid ka üldse oodata“;
- d) „ja see ootab meie käest pühendumist, innukust ja valmidust tegeleda iseendaga“.

Süntaktilises positsioonis oli mahutina mõistetud käsi enamasti **asukoht** (35a, 35b, 35c) – ta ei olnud tegevuse keskmes, vaid tema sees tehti midagi teiste objektidega. Ainult neljal korral oli sõna *käsi* kaasäitlevas käändes **objekt** (35d; vt ka 27b). Kuigi kaasäitlev kääne viitab enamasti abivahendile, ei tehtud vastavates näidetes käe abil midagi konkreetset, vaid kirjeldati pigem seisundit. Niisugustel juhtudel oli sõna *käsi* alati **mitmuses** ja seda iseloomustas omadussõna – ühel korral *lahtine* ning kolmel korral *tühi*:

- 35. a) „ta tuleb ja hukkab need rentnikud ja annab viinamäe teiste kätte“;

- b) „ja tundubki, nii nagu me arvasime, et /---/ meie **käes** on kogu maailma aeg“;
- c) „siis kui Eeli on kuulnud Saamueli **käest**, mida Jumal talle ütles“;
- d) „isand saatis sulase rendi järele, aga rentnikud jätsid sulase tühjade kätega“.

Paljust eelnevatest näidetest ilmneb, et metafoorsetes väljendites mahutina kirjeldatav kohakäändeline sõna *käsi* on tugevalt kaassõnastunud. Kui sõna *süda* on metafoorsetes väljendites enamasti konkreetne, elusolendile kuuluv kehaosa, siis sõna *käsi* on võimalik kasutada tunduvalt abstraktsemas tähenduses; näiteks võib see kuuluda loodusnähtuste juurde (36a; vt ka 30f). Samuti on sõnaga *käsi* viidatud nägemisele (36b; vastavas näites ei ole sõna *käsi* mitte kaassõna, vaid abimäärsõna rollis) ja kuulmisele (36c), mis on harilikult seotud hoopis silmade ja kõrvadega. Väga levinud on ka väljend *kellegi käest küsima* (36d), kus ei ole sageli mainitud isegi mitte objekti või nähtust, mis mahutina kirjeldatud kätt täidaks:

- 36. a)** „tee oma vaenlased ohakakera sarnaseks, nagu põhk tuule kätte“;
- b) „siit ilmselt see paistabki kätte, et Jumal oli teda ette valmistanud“;
  - c) „te olete juba kuulnud /---/ oma pastorite ja juhtide **käest** seda“;
  - d) „kui me sinu **käest** küsime, siis sa meile ka ütled“.

Seega toimib kohakäändeliste sõnade kolmik *kätte-käes-käest* eesti keeles nii kaassõnadena kui ka abimäärsõnadena. Kuna uurimistöös vaadeldakse metafoorset ülekannet, mitte kaas- ja määrsõnadeks grammatiseerunud üksusi, tuleks need iseenesest siinsest tööst välja jätta. Samas on sisekohakäändetes sõnad *kätte*, *käes* ja *käest* tähenduse poolest jätkuvalt seotud sõnaga *käsi* ning seetõttu saab neid pidada ainult sekundaarseteks kaassõnadeks (Habicht 2000: 35); erinevalt näiteks primaarsetest kaassõnadest *peale*, *peal* ja *pealt*, mida keelekasutaja ei seosta enam vaistlikult sõnaga *pea*. Samuti kasutatakse sõna *käsi* sisekohakäändelisi vorme kaassõnadena ainult väga kitsas valdkonnas: selleks, et näidata millegi valdamist (Habicht 2000: 33) või meelevaldas olemist (Masing 1993 [1933]: 52).

Selle poolest erinevad need näiteks jutlustes ühe korra esinenud kaassõnast *näol* (37a), mille tähendusvaldkond on nii lai, et vastavat sõna kasutatakse muuhulgas paljude teiste kaassõnade ja mitmesuguste käänete asemel:

37. a) „meil on ka perspektiiv Jumala **näol**, mille läbi me saame näha teist inimest Jumala silmadega“.

Lisaks eelnevale moodustavad sõna *käsi* kohakäändelised vormid mitmesuguseid vaheastmeid, mille puhul on keeruline öelda, kas tegu on metafoorse ülekandega või kaassõnaga. Allolevatest näidetest esimest (38a) ei ole võimalik kindlalt liigitada, sest ühest küljest saab kaassõnafraasi *Jumala käes* asendada alalütlevas käändes sõnaga *Jumalal*, aga teisalt kirjeldab vastavat näidet mõistemetafoor KONTROLLIMINE ON KÄES HOIDMINE ja selle otsetähenduslik(um) ümbersõnastus võiks olla *Jumal kontrollis olukorda*. Teise näite puhul (38b) ei ole omakorda täiesti selge, kas toimunud on sõna *käest* kaassõnastumine, loodusnähtuse isikustamine või mõlemad korraga:

38. a) „Jumala **käes** oli see ju kõik võimalik“;

b) „astusime sisse, et selle tormi ja tuule käest varju saada“.

Nii tähendusseose olemasolu kui ka täpselt liigitamatute vaheastmete tõttu on siinses uurimistöös vaadeldud sõna *käsi* kõiki mitteotsetähenduslikke esinemisjuhte metafooride või metonüümidena.

Mõistemetafoor KÄSI ON ESE iseloomustas kaheksat väljendit, milles sõna *käsi* kasutati üheksa korda. Esemena kirjeldatud käsi oli enamasti **nimetavas** (39a) või **osastavas** (39b) käändes ning tavaliselt grammatilise **sihitise** (39b) ja ühel korral **aluse** (39a) positsioonis:

39. a) „Isa, ja tõesti, et sinu hoidvad ja sinu kaitsvad, sinu õnnistavad **käed** on meie üle“;

b) „seni aga oleme kutsutud elama /---/ arukalt tegutsedes, mitte **käsi** rüppe lastes, mitte endasse sulgudes“.

Kahel korral oli sõna *käsi* osa mitmesõnalisest sihitisest: ühel korral **mitmuse osastavas** ja teisel korral **kaasaütlevas** käändes (40a). Ühes jutlusenäites esines omastavas käändes sõna *käsi* **kohamääruses** *käe all* (40b) ning samuti ühel korral oli sõna *käsivars* osa **kaasaütlevas** käändes väljendist (40c):

- 40. a)** „ärksus ja kainus tähendab ühelt poolt aktiivset, mõtestatud elamist, mitte **käte** rüppe laskmist või **käega** löömist“;
- b)** „nii et sisuliselt see poiss kasvab pühakojas ülesse preestri **käe all**“;
- c)** „kuidas terve Jumala kogudus /---/ tahab minna tagasi Egiptusesse orjapõlve, millest Jumal nad just oli oma võimsa **käsivarre** ja imedega, oma tugevusega välja toonud“.

Enamasti oli esemena kirjeldatud käsi tegevuse keskmes, jäädes siiski võrdlemisi passiivseks osaliseks. Aluse positsioonis oli sõna *käsi* **passiivne subjekt**, mis viibis staatilises olekus ja avaldas toimuvale küll mõju, aga ei teinud ise otseselt midagi (vt 39a). Sihitise positsioonis oli sõna *käsi* **tegevusobjekt**, millega tehti midagi (41a, 41b; vt ka 39b, 40a) või mis läks kellegi valdusse (41c). Kätt võis tegevusobjektina mõista ka väljendis, kus vastav sõna oli osa kohamäärusest (vt 40b):

- 41. a)** „ja järgmiseks hoida iseennast valmis, hoida käed ja jalad valmis armastama teisi“;
- b)** „see ei ole aeg lasta käed lõdvaks, see ei ole aeg vist- visata püss põõsasse, teha kompromissi“;
- c)** „sa aidad seda, teda, sa laenad oma **abikätt** sellele, kes abi vajab“.

Lisaks võis esemena mõistetud käsi olla **abivahend** millegi tegemiseks. Sellisel juhul oli sõna *käsi* **kaasaütlevas** käändes või osa kaasaütlevas käändes väljendist (42a; vt ka 40c):

- 42. a)** „ärksus ja kainus tähendab ühelt poolt aktiivset, mõtestatud elamist, mitte /---/ **käega löömist**“.

Mõistemetafoor KÄSI ON ESE seostus sageli **tegutsemisega** (vt 40c, 41c) või **tegutsemisvalmidusega** (vt 41a). Kuigi näites 41a on mainitud armastust, mis on iseenesest emotsioon, ilmneb jutluse laiemast kontekstist, et kõneleja pidas teiste armastamise all silmas armastusest kantud häid tegusid kaasinimeste heaks. **Kätte rüppe**

(vt 39b) või **lõdvaks** (vt 41b) laskmine ja **käega löömine** (vt 42a) viitas omakorda tegutsemisest hoidumisele.

Kahel korral kirjeldati esemena mõistetud käe abil **ülemvõimu** (43a) või **mõju** ja **kaitset** (43b):

43. a) „nii et sisuliselt see poiss kasvab pühakojas ülesse preestri **käe all**“;

b) „Isa, ja tõesti, et sinu hoidvad ja sinu kaitsvad, sinu õnnistavad **käed** on meie üle“.

Kaht käega seotud väljendit kirjeldas mõistemetafoor KÄSI ON ALUS. Mõlemas jutlusenäites oli sõna *käsi* kohakäändes – ühe korra **mitmuse alalütlevas** (44a) ja teise korra **ainsuse alaleütlevas** (44b) käändes. Süntaktilises positsioonis oli sõna *käsi* **asukoht**, mille peal tehti midagi teiste objektidega, aga mis ei olnud ise tegevuse keskmes:

44. a) „kuid kui me mõtleme Jumalale, siis /---/ tema kannab oma **kätel** kogu universumi raskust aegade algusest aegade lõpuni“;

b) „selle Jeesuse on Jumal ülendanud enda paremale **käele** ja andnud talle autoriteedi ja meelevalda üle kõige“.

Ülaltoodud näidetest esimeses on kätel olevaks nähtuseks **universumi raskus**, mida kujutatakse objektina. Väljendiga kirjeldatakse **kaitsmist** ja **hoolitsemist**: universumi kätel kandmine on selle eest hoolitsemine. Teises näites on Jumala paremal käel **isik** – Jeesus – ning paremale käele ülendamise motiiv viitab **autoriteedile**. Paremale käele ülendamist iseloomustavad ka suunametafoorid HEA ON ÜLEVAL ja HEA ON PAREMAL.

Käega seotud väljendite hulgas oli kaks **metonüümi** ja mõlemat kirjeldas mõistemetonüüm KÄSI ISIKU ASEMEL, mis on metonüümia OSA TERVIKU ASEMEL alaliik. Metonüümses tähenduses oli käsi seotud **tegevusega**: ühel juhul vägivaldse (45a) ja teisel rahumeelsega (45b). Süntaktilises positsioonis oli sõna *käsi* mõlemal korral **aktiivne tegevussubjekt**:

45. a) „Issand, su parem **käsi** purustas vaenlase suurima üleolekuga“;
- b) „külva oma seemet hommikul ja ära lase oma **käsi** puhata õhtul“.

Peale metafooride ja metonüümide oli sõna *käsi* kümnel korral osa niisugusest otsetähenduslikust väljendist, millega kirjeldati metafoorset tegevust. Kolmel korral pandi käsi looma pea peale pattude tunnistamiseks (46a): käte panemine siku pea peale oli osa Vana Testamendi aegsest pühamu puhastamise rituaalist ning sümboliseeris inimeste pattude ülekandmist loomale (3. Moosese raamat 16:21). Samuti kolmel korral anti käe tõstmisega endast märku (46b). Kahel korral kirjeldati väljendiga *käsi kokku panema* palvetamist (46c). Ühe korra sümboliseeris käte puhastamine oma eluviisi parandamist (46d): käte tseremoniaalne pesemine kuulub piiblis mitmesuguste puhastuskommete juurde, mille eesmärgiks võis olla nii rituaalsest ebapuhtusest vabanemine (nt 2. Moosese raamat 30:19) kui ka enda süütuse kinnitamine kellegi teise sooritatud kuriteo puhul (nt 5. Moosese raamat 21:6). Ühel korral viitas käte väljasirutamine kellegi rõõmuga tervitamisele (46e):

46. a) „Aaron pangu oma mõlemad **käed** elusa siku pea peale ja ta tunnistagu tema peal üles kõik Iisraeli laste süüteod“;
- b) „ilma, et mõtleksid, sa tõstaksid oma käe püsti seepärast, et see tunnistus on sinu sees“;
- c) „lahinguväljal või surma eel nagu ateiste siis ikka ei ole selles mõttes, et ikka pannakse siis **käed kokku** ja ja palvetatakse“;
- d) „et me puhastades käsi ja /---/ kasides südameid tuleksime tema [Jumala] ligi“;
- e) „kaamerad vilkused ja linnaametnikud lähenesid talle väljasirutatud kätega“.

5.3.2.2. *Küüs, näpp ja sõrm*

Käe ülejäänud osad, mida jutlustes mainiti, olid **küüs**, **näpp** ja **sõrm**. Sõnaga *küüs* oli moodustatud üks metafoorne väljend, mida kirjeldas mõistemetafoor KÜÜS ON MAHUTI. Vastavas näites võib küünt kirjeldada ka asukohana, aga kuna mitmesuguste piiripealsete

juhtumite tõttu on piiratud asukohta käsitletud mahutina, vaadeldakse küüsi alltoodud jutlusekatkendis kui mahutit:

47. a) „kõik, mis sureb, läheb surmavalda, Saatana **küüsi**“.

Mahutina mõistetud küüs oli metafoorses väljendis süntaktiline **asukoht**. Vastav sõna oli **mitmuse sisseütlevas** käändes **kohamäärus**, millega anti edasi millegi **kontrollimist** ning mida võib seega iseloomustada mõistemetafooriga KONTROLLIMINE ON KÜÜNTE VAHEL HOIDMINE. Kүүntega kinni hoitav nähtus on abstraktne *kõik, mis sureb*, mida on kujutatud füüsilise esemena.

Lisaks oli sõna *küüs* kasutatud ühes otsetähenduslikus väljendis (48a). Kuna vastumeelsust pingist üles tõusta kirjeldati kүүnte pingi küljes kinni olemise kaudu, oleks vastav väljend oleks võinud olla metonüüm – KEHALINE SÜMPTOM EMOTSIOONI ASEMEL. Sõna *nagu* tegi sellest aga võrdluse, mis ei kuulu metafoorse ega metonüümse ülekande alla:

48. a) nii raske oli pingist üles tõusta, nagu ma ikka ütlen, et nagu oleks **kүүned** pingi- pingis kinni olnud.

Sõna *sõrm* esines ühes metonüümises väljendis. Seda iseloomustas mõistemetonüüm SÕRM ISIKU ASEMEL, mis on mõistemetonüümi OSA TERVIKU ASEMEL alaliik:

49. a) „ja ma arvan, et siin on kuidagi Taevaisa sõrm, mis tahab millelegi osutada meie elus“.

Ülaltoodud väljendis on sõna *sõrm* **nimetavas** käändes ja osa grammatilisest **alusest**. Süntaktilises positsioonis täidab see **aktiivse tegevussubjekti** osa. Laiemas kontekstis võib kogu väljendit kirjeldada mõistemetafooriga SUHTLEMINE ON OSUTAMINE (MetaNet Metaphor Wiki) ning metafoorset tähendust kinnitab veel enam asjaolu, et suurema osa kristlaste meelest on Jumal inimsilmale nähtamatu, järelikult tuleb tema välimuse kirjeldamist mõista enamasti metafoorsena. Kitsamalt viitab sõna *sõrm* eeltoodud näites aga kindlale entiteedile – Jumalale –, kes tahab inimese elus millelegi tähelepanu juhtida. Niisiis täidab sõrm vastavas väljendis üksnes terviku esindamise funktsiooni, olles seega

Lakoffi ja Johnsoni (2011 [1980]: 68, 69) järgi osa metonüümsest ülekandest (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 68, 69).

Kõik sõnaga *näpp* moodustatud väljendid olid otsesed, kuid ühes väljendis oli mainitud metafoorset tegevust – näpuga näitamist. Kuigi vastavat tegevust kirjeldati päriselt toimununa, on näpuga näitamine sümboolne toiming, mille ainus eesmärk on suhtlemisfunktsioon ning mida võib seega kirjeldada mõistemetafooriga SUHTLEMINE ON OSUTAMINE (MetaNet Metaphor Wiki). Kitsamalt võib näpuga näitamine tähendada ka kellegi süüdistamist (Vainik 2009: 448), aga alltoodud näite puhul on tegu neutraalse suhtlusolukorraga:

50. a) „mul on olnud sellist kogemust, kus jutlustaja on näidanud **näpuga** mu peale, käskinud mul püsti tõusta“.

5.3.3. Pea ja selle osad

Sageduselt kolmanda metafoorses tähenduses kasutatud kehaosanimetuste rühma moodustasid pea ja selle osad. Kõige sagedamini oli jutlustes mainitud pead ennast ja silma. Tunduvalt vähem kasutati metafoorses tähenduses nägu või palet, suud, kõrva ja teisi pea osi.

5.3.3.1. Pea

Pea nimetus esines metafoorses tähenduses 16 väljendis. Pead kujutati analüüsitud jutlustes valdavalt mahutina, palju vähem aluse, eseme, tähtsaima osa või ülaosana. Mõistemetafoor PEA ON MAHUTI kirjeldas üheksat väljendit. Enamasti viitasid pea mõistmisele mahutina **sisekohakäänded**:

51. a) „ja kõigi **pähe** tungivate tüdinud, hirmunud või ähvardavate mõtete vastu kaitseb lootus“;

b) „see on see domineeriv mõte, mis pühapäeva hommikul sellel hetkel peaks meil **peas** kõlama“.

Pead täitvad nähtused olid enamasti nii positiivsed kui ka negatiivsed **mõtted**. Lisaks mõtete kirjeldamisele pähe tulevate või peast läbi käivate **elusolenditena** (52a, 52b), võis mõte endale häält tehes tähelepanu tõmmata (vt 51b). Negatiivseid mõtteid kujutati ühel korral ka **sissetungijatena** (vt 51a):

52. a) „need mõtted tulevad, tulevad meile **pähe**“;

b) „**peast** ei lähe, **peast** ei käi läbi enam mitte ükski halb mõte“.

Samuti võib pea kujundlikult mahutada **sõnu** (53a), **füüsilisi objekte** (53b) ja abstraktseid emotsioonidega seotud nähtusi, näiteks **andestust** (53c):

53. a) „just monopol on see sõna, mis on mulle **pähe** tulnud neid tekste lugedes“;

b) „iga halja puu all ja iga kõrgema künka all inimesed ohverdasid kõike seda, mida neile **pähe** tuli ohverdada“;

c) „see pattude andustus on selline primaarne asi, mis meile tuleb **pähe**, kui me mõtleme Jeesuse peale“.

Kui enamasti asusid mõtted, sõnad ja muud nähtused peas, siis millegi mittemõistmist kirjeldati mõtete **üle pea minemise** kujundi abil (54a). Võimalik, et pead mõistetakse sellises väljendis kas liiga väikese mahutina, kuhu keerukas mõte ära ei mahu, või liiga madalal asuva mahutina, millest mõte üle lendab ja kuhu ta sisse ei kuku. Esimesel juhul sobiks vastavat väljendit iseloomustama ka mõistemetafoor ROHKEM ON ÜLEVAL, teisel juhul mõistemetafoorid TEADLIK ON ÜLEVAL ja KONTROLL ON ÜLEVAL:

54. a) „mõistusega läks kõik üle **pea**, aga südames ma võisin öelda: jah ja aamen“.

Nii mõtteid kui ka muid nähtusi kujutati eranditult väljastpoolt tulevatena. Isegi väljendi „peas kõlama“ laiemast kontekstist selgub, et mõte, mis kõneleja meelest kuulajate peas kõlama peaks, ei asunud esialgu peas, vaid on jutluse põhiteema, mille kuulajad omaks võtma peaksid. Üheski väljendis, mida kirjeldas mõistemetafoor PEA ON MAHUTI, ei tekkinud mõtted peas iseenesest ega asunud seal juba algusest peale.

Süntaktilises positsioonis oli mahutina kujutatud pea alati **asukoht**. Ta jäi tegevuse keskmest kõrvale ning põhitähelepanu pöörati mõtetele, sõnadele ja muudele nähtustele, mis pea sees asusid.

Mõistemetafoor PEA ON ALUS iseloomustas kaht peaga seotud väljendit, mis kirjeldasid patukahetsusrituaali – inimeste pattude sümboolset ülekandmist ohvriloomale. Mõlemas väljendis oli omastavas käändes sõna *pea* osa **alaleütlevast** kohamäärusest *pea peale*. Tegevuse keskmes oli pea peale asetatav **patt**, mida kujutati koormana. Võttes arvesse asjaolu, et piiblis esineb mitmel korral patu või süü kellegi peale panemise kujund ilma sõnata *pea* (nt Moosese esimene raamat 20:9 „Millega ma sinu vastu pattu tegin, et sa tõid suure süü minu ja mu kuningriigi peale?“), kirjeldab mõlemat väljendit kindlasti ka mõistemetonüüm PEA ISIKU ASEMEL, mis on metonüümia OSA TERVIKU ASEMEL alaliik:

- 55. a)** „Aaron /---/ tunnistagu tema peal üles kõik Iisraeli laste süüteod ja kõik nende üleastumised kõigis nende pattudes ja pangu need siku **pea peale** ning saatku see kõrbesse“;
- b)** „ja tseremoniaalsel kombel ülempreester pani kõik need patud /---/ selle looma **pea peale** ja see loom saadeti kõrbe surema“.

Kaht väljendit, kus esines sõna *pea*, kirjeldas mõistemetafoor PEA ON ESE. Ühel juhul oli sõna *pea* **kaasaütlevas** käändes, täitis **abivahendi** osa, millega midagi tehti, ja oli süntaktilises positsioonis **passiivne subjekt** (56a). Teises väljendis oli *pea* **omastavas** käändes **objekt**, millele tegevus oli keskendunud (56b):

- 56. a)** „aga ma tahan, et te mõistaksite seda vahet; mitte oma **peaga**, vaid oma südamega, kus on Püha Vaim“;
- b)** „ta on naise seeme, ta pärineb inimsoost ja ta murrab või purustab vana mao, kuradi **pea**“.

Väljendis „oma **peaga** mõistma“ on pea abivahend, millega hangitakse teadmisi. Kui sõna *süda* tähistab samas väljendis kõrgemat, Jumalast antud mõistmist, siis *pea* viitab

inimmõistuse piiresse jäävale mõtlemisvõimele. Kuna *pea* nimetuse abil viidatakse jutlusenäites mõtlemisele, sobib vastavat väljendit iseloomustama ka mõistemetonüüm PEA MÕTLEMISE ASEMEL. Teises väljendis, „murrab või purustab kuradi **pea**“, tähistab *pea* murdmise/purustamise kujund võitu kellegi üle. Piiblis esineb mitu väljendit, mida kirjeldab mõistemetafoor VÕITMINE ON PURUSTAMINE ja kus ei kasutata sõna *pea* (nt Moosese teine raamat 15:6 „Issand, su parem käsi **purustas vaenlase**“), seega iseloomustab kõnekujundit „purustab kuradi **pea**“ ka mõistemetonüüm PEA ISIKU ASEMEL.

Kaht metafoorset väljendit võis kirjeldada mõistemetafoori PEA ON TÄHTSAIM OSA abil. Mõlemas väljendis oli sõna *pea* **nimetavas** käändes **alus** ja täitis süntaktilises positsioonis **tegevusobjekti** rolli. Kui vaadelda pead allikvaldkonnana, siis iseloomustab mõlemat väljendit ka mõistemetafoor ORGANISATSIOONI JUHT ON KEHA PEA. Lisaks esineb mõlemas väljendis metonüümia PEA (TÄHTSA) ISIKU ASEMEL:

- 57. a) „me austame sind kui koguduse **pea**, Jeesus Kristus“;
- b) „aga me austame sind ka kui, kui sõjavägede **pea**, Isa“.

Üht väljendit iseloomustas mõistemetafoor PEA ON ÜLAOSA. Omastavas käändes sõna *pea* on selles väljendis osa **alaleütlevast** kohamäärusest *pea peale*. Kuna fraasil „midagi *pea peale* pöörama“ on enamasti negatiivne alatoon, saab alltoodud näidet kirjeldada ka mõistemetafoor HALB ON TAGURPIDI või HALB ON ALL:

- 58. a) „kui /---/ minu elu on **pea peale pööratud**, kui vaenlane mind ründab, siis vajan ma ise just sellist evangelisti abi“.

Peaga seotud väljendite hulgas leidis kolm metonüümi. Neist kaht kirjeldas mõistemetonüüm PEA TÕSTMINE VAATAMISE ASEMEL (59a, 59b) ja üht KEHALINE SÜMPTOM

EMOTSIIONI ASEMEL (59c). Pea oli metonüümses tähenduses seotud kas **nägemisega** (59a, 59b), mida kasutati näidetes millegi teadmisele/kogemisele viitamiseks, või **emotsioonidega** (59c). Süntaktilises positsioonis oli pea kahel korral **nimetavas** käändes **objekt** (59a, 59b) ja ühel korral **seesütlevas** käändes **asukoht** (59c):

- 59. a)** „suunab meie pilgu ja, ja suunab meie **pead** ülesse Jeesuse peale, et me näeme seda, et ei ole teist Lunastajat“;
- b)** „Isa, aga me täname sind, et meie võime teada, kes tuleb, Isa, ja sa ütled, et me tõstaksime oma **pead** ülesse, sest meie päästja ja meie pääste tuleb“;
- c)** „Püha Vaimu eesmärk ei olnud mitte eelkõige selles, et /---/ meie karvad tõusevad **peas püsti**“.

Esimesed kaks ülaltoodud näidet ei kuulu sellepärast metafoorsete väljendite hulka, et pea tõstmine on realistlik kehaline ilming, mille abil viidatakse millegi vaatamisele, mitte füüsiliselt võimatu ilming, mida kasutatakse mõne tegevuse, nähtuse või emotsiooni paremaks mõistmiseks (nagu näiteks *süda on kurgus*). Kuigi väljendid ise on üldisemas plaanis metafoorsed – NÄGEMINE ON TEADMINE/KOGEMINE –, sest Jeesust pole võimalik füüsilisel tasandil näha, ei kasutata neis sõna *pea* metafoorses tähenduses. Samuti kuulub viimases väljendis kirjeldatud karvade peas püstitõusmine realistlike kehaliste ilmingute alla.

Lisaks metafooridele ja metonüümidele oli sõna *pea* viiel korral osa otsese tähendusega väljendist, milles kirjeldatud tegevus oli metafoorne. Kolmel korral pandi käsi looma pea peale oma pattude tunnistamiseks (60a) ja kahel korral viitas pea langetamine alandlikkusele (60b, 60c):

- 60. a)** „Aaron pangu oma mõlemad käed elusa siku **pea peale** ja ta tunnistagu tema peal üles kõik Iisraeli laste süüteod“;
- b)** „me kummardame **pea**, avame oma südame ja palvetame“;
- c)** „soovin alustada seda Jumala Sõna uurimist üheskoos, alandades **pead** palveks“.

Käte panemine siku pea peale näitas sümbolseelt inimese pattude ülekandmist loomale. Kuna pea asendas seejuures tervet sikku, sobib vastavat tegevust kirjeldama mõistemetonüüm PEA ISIKU ASEMEL. Pea langetamist alandlikkuse tundemärgina iseloomustab mõistemetafoor ALANDLIK ON ALL.

5.3.3.2. *Silm ja pisar*

Jutlustes kõige sagedamini mainitud pea osa oli silm. Üldist kasutussagedust arvestades ei moodustatud sõnaga *silm* aga eriti palju metafoorseid väljendeid. Kokku esines vastav sõna 17 metafoorses väljendis ja enamasti kirjeldati silma mahutina, veidi vähem esemena.

Mõistemetafoori SILM ON MAHUTI abil iseloomustati üheksat väljendit. Silma mõistmisele mahutina viitas alati **seesütlev** kääne nii **ainsuses** (61a) kui ka **mitmuses** (61b). Süntaktilises positsioonis oli sõna *silm* alati **asukoha** rollis, see ei olnud kordagi tegevussubjekt ega tegevuse keskmes olev objekt:

61. a) „kirikukulud, kulude pool nagu jätkub ja ja vat saame siis seda nagu **silmas** pidada“;

b) „see [nurgakivi] tuli Issandalt, on imeasi meie **silmis**“.

Ainsuslikus seesütlevas käändes kasutati sõna *silm* kaks korda ja mõlemal puhul oli see osa väljendist *midagi silmas pidama*. Nähtused, mida silmas peeti ja mida kirjeldati mõlemal korral esemetena, olid **kristlik sõnum** (62a) ja **kirikukulud** (vt 61a). Esimene neist, kristlik sõnum, on selgelt abstraktne nähtus ning kuigi kirikukulude all mõistetakse enamasti kiriku tööks kuluvat raha, on *kulud* ise samuti pigem mittemateriaalsesse valdkonda kuuluv mõiste. Mõlemas näites selgub laiemast kontekstist, et kõnelejad on pidanud silmas millelegi **mõtlemist** või millegagi **arvestamist**, seega sobib vastavaid väljendeid kirjeldama ka mõistemetafoor MILLELEGI MÕTLEMINE / MILLEGAGI ARVESTAMINE ON SILMAS PIDAMINE:

62. a) „ma ei **pea silmas** jutlustamise all ainult kristlikku sõnumit, mis tuleb pühapäeval kuskilt kantslist või raadios“.

Mitmuslikus seesütlevas käändes kasutati sõna *silm* seitse korda ja see oli alati osa väljendist *kellegi silmis (olema)*. Silmis olevad asjad või nähtused, mida kujutati esemetena, olid inimese **ülistus ja tänu** Jumalale (63a, 63b), mida on nimetatud ka huulte viljaks (63b), **teod** (63c) ning **nurgakivi** (63d; vt ka 61b), mis on kujundlik nimetus Jeesuse kohta. Iga kord oli vastav väljend seotud **isikliku hinnanguga** silmis olevale nähtusele – näiteks „tehku tema, mis ta silmis **hea**“ või „on **imeasi** meie silmis“:

- 63. a)** „on kordi, mil me ülistus ei oma mingit kaalu ka **me endi silmis**, kas pole, rääkimata Jumalast“;
- b)** „meie huulte vili peaks olema raske, tummine, **Jumala silmis** kaalu omav“;
- c)** „tema on Issand, tehku tema, mis **ta silmis** hea“;
- d)** „kivi, mille ehitajad tunnistasid kõlbmatuks, seesama on saanud nurgakiviks; see tuli Issandalt ja on imeasi **meie silmis**“.

Üht väljendit oli võimalik kirjeldada ka mõistemetafooriga SILM ON MÄLU MAHUTI:

- 64. a)** „ja see üks asi [ülistus] on tõepoolest miskit, mis on täiesti unikaalne, mis on täiesti omanäoline ja kordumatu ja **Jumala silmis** vägagi meeldejääv“.

Mõistemetafoor SILM ON ESE kirjeldas kaheksat väljendit. Enamasti oli esemena kujutatud silm **mitmuse kaasaütlevas** käändes ja täitis **abivahendi** aset (65a, 65b). Neljal korral oli sõna *silm* **mitmuse nimetavas** käändes ja süntaktilises positsioonis **objekti** rollis (65c):

- 65. a)** „et me võiksime peegeldada sedasama hoiakut, sinu [Jumala] **silmadega** näha oma ligimesi“;
- b)** „me käime sealt **silmadega** üle ja me mõtleme, et no ma ju tean, mis seal kirjas on, ma olen ju seda lugenud“;
- c)** „aga kui nad oma **silmad** üles tõstsid, ei näinud nad enam kedagi muud kui Jeesust üksi“.

Esemena kujutatud silm oli tihti seotud **suhtumisega** või mingisuguse **hinnanguga**. Analüüsitud jutlustes oli kolmel korral kasutatud väljendit *kedagi Jumala silmadega nägema* (66a, 66b; vt ka 65a), mille all mõisteti kaasinimestesse suhtumist nii, nagu Jumal võiks neisse suhtuda. Ka väljend *kellelegi silmi ette andma* (66c) on hinnanguline, sest

kirjeldab kellestki parem olemist. Väljendi *silmi tõstma* esmane tähendus on millegi vaatamine, mis on iseenesest neutraalne, aga uuritud jutlustes kasutati vastavat väljendit enamasti selleks, et tähistada kellelegi tähelepanu pööramist ja kellestki hoolimist, mis on positiivse varjundiga tegevus (66d). Väljendis *silmadega üle käima* (vt 65b) on silmad seevastu täiesti **neutraalne abivahend** teksti kiireks lugemiseks:

- 66. a)** „ja teiseks, meil on ka perspektiiv Jumala näol, mille läbi me saame näha teist inimest **Jumala silmadega**“;
- b)** „siis meil on võimalik näha teist inimest **Jumala silmadega** ja näha seda väärtust teise inimese sees, mida näeb Jumal“;
- c)** „kelle soeng annaks silmad ette Indiana Jonesile“;
- d)** „tõstma oma **silmad** oma ligimese peale täna ka, /---/ võta aega teiste jaoks“.

Mõistemetafooriga SILM ON ESE kirjeldatud väljendit *silmi tõstma* (67a; vt ka 65c, 66d) võiks iseloomustada ka mõistemetonüümiga SILMADE TÕSTMINE VAATAMISE ASEMEL, mis on metonüümi SILM NÄGEMISE ASEMEL alaliik. Vastavate jutlusenäidete liigitamine metonüümseks või metafoorseks sõltub sellest, kas mõista silmade tõstmist otsetähendusliku või metafoorsena:

- 67. a)** „me loobume iseenda olust ja me tõstame **silmad** iseenda pealt ja me vaatame teisi, hoiame fookuse teiste peal“.

Üks võimalus on pidada silmade tõstmist samatähenduslikuks ülespoole vaatamisest tingitud silmamunade pöördumisega silmakoobastes – sellisel juhul oleksid ülaltoodud väljendid metonüümsed, sest kehaosa nimetus asendab selle funktsiooni. Samuti saaks siinkohal rakendada topeltmetonüümiat: SILM PEA ASEMEL (metonüümi OSA TERVIKU ASEMEL alaliik) ja PEA TÕSTMINE VAATAMISE ASEMEL (KEHAOSA FUNKTSIOONI ASEMEL). Teisalt võiks millegi *tõstmist* pidada otsetähenduslikuks ainult siis, kui see toimub mingisuguste väliste vahendite abil – näiteks on teise inimese pead võimalik lõuast kinni hoides ülespoole kergitada – või kui sellega kaasneb tegelik ülespoole suunatud (mitte kohapeal pöörlev) liikumine – näiteks saab inimene ise oma pead tõsta. Kuna silmi tõstes ei

võta keegi silmi kätte ega tõsta neid üles ja samuti ei liigu silmad koobastes ise päriselt ülespoole, saab öelda, et väljend *silmi tõstma* kirjeldab füüsiliselt võimatut ilmingut, mis kuulub samasse kategooriasse väljendiga *süda on kurgus*. Käesolevas uurimistöös on lähtunud viimasest tõlgendusmeetodist, võttes samas arvesse tõsiasja, et niisugune jaotus on suurel määral tinglik.

Sõna *silma* kasutati metonüümses tähenduses 12 väljendis 13 korral. Enamasti asendas silma nimetus **nägemist**, mõnevõrra vähem **isikut**.

Üheksat väljendit iseloomustas mõistemetonüüm SILM NÄGEMISE ASEMEL, mis on metonüümi KEHAOSA FUNKTSIOONI ASEMEL alaliik. Neist väljenditest kuut oli ühtaegu võimalik kirjeldada täpsema mõistemetonüümiga SILMADE AVAMINE NÄGEMISE ASEMEL (68b, 68c, 68d) ja üht mõistemetonüümiga SILMADE SULGEMINE MITTE NÄGEMISE ASEMEL (68e). Üldisemas mõttes võis puhtakujuliseks metonüümiks lugeda ainult kaht väljendit (68c, 68d); enamikku teisi väljendeid kirjeldas kas mõistemetafoor TEADMINE ON NÄGEMINE (68b, 68e) või KOHTUMINE ON NÄGEMINE (68a). Samas puudutas metafoorne ülekanne väljendit tervikuna ning silm ise oli otseselt seotud ainult metonüümse asendusega. Seetõttu on vastavad jutlusenäited liigitatud metonüümia alla kuuluvaks:

- 68. a)** „et kui ikka sellel ateistil on surm **silma** ees, et mine sa tea“;
- b)** „Jumal saab selle läbi avada meie **silmi** /---/, ja me võime ühel hetkel mõista rohkem, kui me oleme varem mõistnud“;
- c)** „peaksime hoidma iseenda **silmad** /---/ avatud selle jaoks, et me võiksime kõigepealt näha seda, kuidas meid on juba armastatud nii Jumala kui inimeste poolt“;
- d)** „ja siis läksid nende **silmad** lahti ja nad tundsid tema ära“;
- e)** „võime ka sulgeda **silmad** ja mõelda, et ehk on need karmid hoiatused antud siiski kellelegi teisele“.

Väljendites, mida kirjeldas mõistemetonüüm SILM NÄGEMISE ASEMEL, oli silm valdavalt seotud **teadmistega** (vt 68b), sealhulgas tahtliku valikuga mitte teada (vt 68e), või kellegi

ära tundmisega (vt 68d). Samuti mainiti silma seoses **märkamisega** (69a), **kohtumisega** (vt 68a) ja **kujutluspildiga** (69b):

69. a) „ma julgustan sind väga täna hommikul olema teiste inimeste vastu avatud silmadega“;

b) „küllap paljud on mõelnud, et mis see manna on, ja meile kohe see mannapuder silmade ette tuleb“.

Süntaktilises positsioonis oli silm enamasti **objekt** (70a; vt ka 68b, 68e), harvem **passiivne subjekt** (70b; vt ka 68d) või **asukoht** (70c; vt ka 68a). Objekti rollis oli sõna *silm* tavaliselt **nimetavas** (70a) või **osastavas** (vt 68b) käändes ja grammatiline **sihitis**. Ühe korra oli sõna *silm* **kaasaütlevas** käändes (70a), mis tähistab harilikult kehaosanimetuse mõistmist vahendina, aga kuna vastavas näites täitis sõnaühend *avatud silmadega* ainult kirjeldavat funktsiooni ega olnud abivahend millegi tegemiseks, on silma loetud süntaktiliseks objektiks. Passiivse subjektina oli sõna *silm* **nimetavas** käändes (70b; vt ka 68d). Asukoha rollis oli sõna *silm* **omastavas** käändes (70c; vt ka 68a) ja osa kaassõnalisest kohamäärusest:

70. a) „ma julgustan sind väga täna hommikul olema teiste inimeste vastu **avatud silmadega**“;

b) „meie **silmad** lähevad lahti“;

c) „kmeile kohe see mannapuder **silmade ette** tuleb“.

Kolme väljendit oli võimalik kirjeldada mõistemetonüümiga SILM ISIKU ASEMEL, kusjuures ühes väljendis esines sõna *silm* kaks korda järjestikku (71a). Silm oli nii **seest-** ja **sisseütlevas** käändes **asukoht** (71a) kui ka **nimetavas** käändes **aktiivne tegevussubjekt** (71b, 71c). Ühe korra oli silm seotud **kohtumisega** (71a) ja kaks korda **nägemise** või **märkamisega** (71b, 71c). Üldisemas mõttes on kõik kolm väljendit metafoorsed – KOHTUMINE ON NÄGEMINE (71a), SUHTUMINE ON NÄGEMINE (71b) ja TEADMINE ON NÄGEMINE (71c) –, aga metafoorne ülekanne puudutab väljendit tervikuna ning sõna *silm* on eraldi võttes osa metonüümsest asendusest:

- 71. a)** „kui need piirangute ajad otsa saavad /---/, et me võime seda ka **silmast silma** ja tegelikkuses praktiseerida“;
- b)** „meie **silmad** põrnitsevad pimedust ja ei suuda sellest läbi tungida; me näeme nii sageli reaalsust tumedates värvides ja seda eriti siis, kui me arvame selgelt nägevat“;
- c)** „seda valgust tohime kanda edasi, et kõigi meie **silmad** ja südamed võiksid hakata märkama või taas nägema teda, kes on valgus“.

Metonüümses tähenduses kasutati ka silmaga seotud sõna *pisar*, mida esines jutlustes kokku neli korda – kaks korda metonüümses ja kaks korda otseses tähenduses. Pisaraga seotud metonüümseid väljendeid kirjeldab mõlemal korral mõistemetonüüm KEHALINE SÜMPTOM EMOTSIOONI ASEMEL. Sõna *pisar* on osa väljendist *pisarateni liigutama*, täidab süntaktilises positsioonis **objekti** rolli ja on **rajavas** käändes. Sõna *liigutama*, mis tähendab siin heldimuse või härdumuse tekitamist (EKSS 2009), tähistab emotsiooni ka iseseisvalt, seega on pisaratel võimendav ja täpsustav roll:

- 72. a)** „mind **pisarateni** liigutas täna hommik“;
- b)** „see ülistus selles paigas, et teate, miks see liigutas mind **pisarateni** selles paigas täna hommikul“.

Ühel korral oli otseses tähenduses sõna *silm* osa kujundlikust väljendist (73a), mida iseloomustab mõistemetafoor TEADMINE ON NÄGEMINE. Tegu on piiblist pärit tekstilõiguga ja see on osa manitsusest kogudusele, kes arvab, et temaga on kõik hästi, ning ei näe (ehk ei mõista) oma kehva olukorda. Samuti oli sõnast *silm* moodustatud määr sõna *silmili* ühel korral osa rituaalset metafoorse sisuga tegevust kirjeldavast väljendist – *silmili langemine* (73b) –, mida võib kirjeldada mõistemetafooriga ALANDLIK ON ALL:

- 73. a)** „ning silmasalvi võida **silmi**, et sa näeksid“;
- b)** „seda kuuldes langesid jüngrid **silmili** maha ja kartsid väga“.

5.3.3.3. *Pale ja nägu*

Kuigi nägu ehk pale on miski, mida inimese juures tavaliselt esimesena märgatakse, mille järgi isikut tuvastatakse ja mis asendab sageli inimest tervikuna (näiteks on dokumendifotodel inimese nägu), kasutati mõlemat sõna jutlustes üpris vähesel määral. Pale esines metafoorses tähenduses kolmes väljendis ning neid kõiki kirjeldas mõistemetafoor PALE ON ESE. Sõna *pale* oli kas **omastavas** (74a, 74b) või **osastavas** (74c) käändes **tegevusobjekt** ning alati osa sõnaühendist (*Jumala*) *palet peitma/varjutama*. Jumala palge võis inimese eest varjutada **patt** (74a, 74c), aga samuti võis **Jumal ise** oma palge inimese eest peita (74b). Kuna palge peitmine on seotud halva läbisaamisega ja kellestki eemale hoidmisega, on vastavaid väljendeid võimalik kirjeldada ka mõistemetafooriga SUHETE KATKESTAMINE ON PALGE PEITMINE:

74. a) „Jumal ei tule oma väega ka koguduse keskele mitte, kui seal on midagi, mis Jumala **palge varjutab** meie eest, aga see on patt“;
- b) „miks peidad oma **palge** ja pead mind oma vaenlaseks“;
- c) „et meie patud ei varjutaks tema **palet** meie eest“.

Veidi sagedamini iseloomustas palgega seotud väljendeid mõistemetonüüm PALE ISIKU ASEMEL. Kahes jutlusenäites oli sõna *pale* osa väljendist *palgest palgesse* (75a, 75b), mis on **seest-** ja **sisseütlevas** käändes **asukoht** ning seotud kellegagi **kohtumisega**. Veel kahes näites oli **omastavas** käändes sõna *pale* osa väljendist *palge ees* (75c, 75d), mis tähistab samuti **asukohta** ja viitab kellegi **juures olemisele**. Kui metafoorne palge peitmine oli negatiivse varjundiga tegevus, siis väljenditel *palgest palgesse* ja (*Jumala*) *palge ees* oli jutlustes alati **positiivne** tähendus:

75. a) „ja me loeme sealt, kuidas Issand kõneleb selles telgis Moosesega **palgest palgesse**“;
- b) „nemad tundsid ära ja said aru, et tegemist on tõesti sellesama Jeesusega ja nad olid temaga nüüd **palgest palgesse** kohtunud“;

- c) „kui meie võtame aega, et seista tema **palge ees**, ligiolus, kui me otsime ja ootame teda“;
- d) „sina annad mulle teada elu teeraja, rõõmu on rohkesti su **palge ees**“.

Sõna *nägu* esines jutlustes kaks korda: ühe korra otseses ja ühe korra metonüümses tähenduses. Alltoodud väljendit kirjeldab mõistemetonüüm NÄGU ISIKU ASEMEL. Erinevalt palgest, mis oli metafoorses ja metonüümses tähenduses alati osa kindlaks kujunenud, piiblist pärit väljenditest, kasutati sõna *nägu* lihtsalt sõna *inimene* asemel. Nägu oli **nimetavas** käändes **tegevusobjekt** ja seotud inimeste **äratundmisega**:

76. a) „vabandust, mul siin mõned tuttavad näod, keda ma ära tunnen jälle“.

5.3.3.4. *Suu ja selle osad*

Jutlustes leidis üpris sagedast mainimist suu koos selle peamiste osadega – huuled, hambad ja keel. Veidi nimetati ka kurku ehk kõri. Erinevalt silmast ja palgest/näost, kus metafoore ja metonüüme oli peaaegu võrdselt, kasutati suu ja selle osade nimetusi ülekaalukalt pigem metafoorses tähenduses.

Sõna *suu* esines metafoorses tähenduses 11 korral. Neist seitset väljendit kirjeldas mõistemetafoor SUU ON MAHUTI. Suu mõistmisele mahutina viitas **seestütlev** kääne. Süntaktilises positsioonis oli mahutina mõistetud suu alati **asukoht**, millest midagi välja tuli; see ei olnud kordagi tegevuse keskmes:

77. a) „aga tollel hetkel, kui Toomas seda jüngrite **suust** kuulis, et Jeesus nõnda tegi“.

Ühe korra oli suuga seotud metafoorne väljend osa võrdlusest. Käesolevas uurimistöös on võrdlused liigitatud otseseks keelekasutuseks ja neid eraldi ei uurita. Alltoodud näite puhul kehtib võrdlus aga suurema lauseüksuse kohta (*entsüklopeediad kõnelesid kui ühest suust*) ja sõnähend *ühest suust* on metafoorne väljend võrdluse sees, kirjeldades suud mahutina, millest kõne välja tuleb:

78. a) „kõik Ened ja Enekesed ja kõikvõimalikud nõukogudeaegsed entsüklopeediad kõnelesid kui tühest **suust** Jeesusest kui maagilisest müstilisest kujust“.

Nähtused, mis suust välja tulid ja mida kujutati esemetena, olid **sõnad** (79a) või **kõne** (vt 78a). Mõnikord oli neid otse nimetatud, aga vahel kirjeldati nende asemel **jututeemat** (79b) või selgus tähendus laiemast kontekstist (79c):

79. a) „tõusin ja sain need sõnad omal **suust** välja öeldud“;

b) „aga tollel hetkel, kui Toomas seda jüngrite **suust** kuulis, et Jeesus nõnda tegi“;

c) „arusaadavalt ei taha Jeesus öelda, et kõik, mis inimese südamest ja **suust** välja tuleb, on alaväärtuslik, vale ja rõve“.

Mahutina mõistetud suu oli sageli seotud **teabe edasiandmisega** (80a; vt ka 79a). Väljendid, kus sõna *suu* esines, viitasid tihti tihti **moraalsele puhtusele** (80b, 80c). Samas ei olnud suu mitte puhtuse ega ebapuhtuse allikas, vaid **tee** või **läbipääs**, mille kaudu liikusid inimesest välja mujalt tulevad nähtused (80c):

80. a) „et nad tuletaksid meelde neid sõnu, mis lähtuvad Issanda Jeesuse pühade prohvetite ja apostlite **suust**, et nad oleksid suutelised vahet tegema võltsi ja ehtsa, va- tõe ja vale vahel“;

b) „see, mis ta **suust** välja tuleb, rüvetab inimest“;

c) „aga mis **suust** välja tuleb, lähtub südamest, ja see rüvetab inimest“.

Mõistemetafoor SUU ON AVAUS LÄBIPÄÄSUKS kirjeldas kaht väljendit. Mõlemal korral oli **omastavas** käändes sõna *suu* osa **kohamäärusest** *suu läbi* ja täitis süntaktilises positsioonis **asukoha** rolli. Nähtus, mis suust läbi läks ja mida kujutati esemena, oli mõlemas jutlusenäites **sõnum**. Kummalgi puhul ei kuulunud sõnum aga kõnelejale endale, vaid oli Jumala sõnum, mida inimene üksnes edasi andis:

81. a) „Eeli usaldab seda sõnumit Jumala sõnumina, kuigi see tuleb sellise noore poisi suu läbi“;

b) „ja teistpidi tähendab see seda, et mõnikord tulebki Jumala sõnum meieni tõepoolest inimese suu läbi“.

Kaht suuga seotud väljendit iseloomustas mõistemetafoor SUU ON ESE. Esemena mõistetud suu oli alati **kaasaütlevas** käändes **passiivne tegevussubjekt** ja esines jutlustes **vahendina**, mille abil räägiti. Ühel korral oli suud otseselt kujutatud rääkimise (tunnistamise) abivahendina (82a). Teisel korral kirjeldati kaasinimestele heade sõnade ütlemist väljendiga *teisi suuga armastama*, aga kõneleja täpsustas kohe, et selle all on mõeldud tunnustussõnu (82b):

- 82. a)** „temal tekib usk ja see tekib, annab talle võimaluse, et ta saab ise tunnistada oma **suuga**: jah, ma usun sellesse Kristusesse, kellest sa mulle räägid“;
- b)** „hoida käed ja jalad valmis armastama teisi, ka **suuga**, tunnustussõnadega, ja tegudega“.

Sõna *suu* oli osa metonüümsest väljendist kahel korral. Üht väljendit kirjeldas mõistemetonüüm SUU KINNI HOIDMINE VAIKIMISE ASEMEL (83a) ja teist SUU AVAMINE RÄÄKIMISE ASEMEL (83b) ning mõlema nii-öelda katusmetonüüm on KEHAOSA FUNKTSIOONI ASEMEL:

- 83. a)** „ma olen oma **suu** kinni hoidnud, aga meil kõigil on võime ja mõju evangeeliumit edasi anda“;
- b)** „et teha oma **suu** lahti ja öelda: tead, kallid sõber, sinu probleem ei ole mitte see, et sul ei ole piisavalt palju raha“.

Suu osadest nimetati huuli neljal korral ja neist kaht väljendit iseloomustas mõistemetafoor HUULED ON ALUS. Huulte mõistmisele alusena viitasid **väliskohakäänded** ning süntaktilises positsioonis olid huuled **asukoht**, mille peal oli kas **sõna** (84a) või **tänu** ja **kiituslause** (84b). Kui teises jutlusenäites kujutati tänu ja kiitust lihtsalt huulil asuvate objektidena, siis esimeses näites võrreldi Jumala sõna mõõgaga ja Jumala nimel rääkimist mõisteti võitlemisena:

- 84. a)** „las need, kes võtavad sinu [Jumala] sõna nagu mõõga oma **huultele** ja kuulutavad seda olukordadesse, kes kuulutavad seda kohtadesse, Isa, /---/ kus on haigus, ja haigus peab põgenema“;
- b)** „mitte iga tänu ja kiituslause meie **huulil** ei ole päriselt Jumala austamine“.

Mõistemetafoor HUULED ON VILJAPUU kirjeldas samuti kaht huultega seotud väljendit. Viljapuuna kujutatud huuled olid alati **omastavas** käändes ja osa **tegevusobjekti** rollis olevast väljendist *huulte vili*, mille all mõisteti Jumala kiitmist, ülistamist, tänamist ja kummardamist (85a). Kõik need tegevused – peale kummardamise – on verbaalsed, seega võib öelda, et huulte viljaks on enamasti **sõnad**, harvem **teod**. Huulte vilja on ilmselgelt kujutatud **füüsilise esemena**, sest ühes jutlusenäites (85b) on huulte viljal **kaal** (raske) ja **tihedus** (tummine):

- 85. a)** „ja see miski on sinu ja minu südame ja **huulte vili**, meie siirast südamest tulev kiitus, ülistus, tänu ja kummardus“;
- b)** „meie **huulte vili** peaks olema raske, tummine, Jumala silmis kaalu omav“.

Nagu suust tulevate sõnade puhul ei pruugi suu olla lähtekohaks, nii ei ole ka huulte vilja algus huultel. Inimese „südame ja huulte vili“ tuleb **siirast südamest**. Seega on huuli, just nagu suud, nähtud teena või läbikäiguna, mille kaudu südamest tulevad nähtused inimesest välja pääsevad.

Keelt mainiti jutlustes kahel korral ja mõlemat näidet sobib iseloomustama mõistemetafoor KEEL ON ESE. **Nimetavas** käändes sõna *keel* on **tegevusobjekt**, mis on küll tegevuse keskmes, aga ei tee ise midagi, vaid on põlema **süüdatud** kas taevast või põrgust. Mõlemad näited kuuluvad samasse jutlusse ja laiemast kontekstist selgub, et põrgust süüdatud keel räägib põrgulikke ehk jumalavastaseid sõnu ning taevast süüdatud keel räägib taevalikke ehk Jumalat austavaid sõnu. Seetõttu võib vastavaid näiteid kirjeldada ka mõistemetafooriga SÕNAD ON TULI:

- 86. a)** „apostel Jaakobus räägib neist, kelle **keel** on vahest põrgust süüdatud, aga see võib olla ka taevast süüdatud, kui see on Jumala käes, ja on õnnistuseks“;
- b)** „kõik oleneb sellest, kelle meelevaldas konkreetne inimsüda on ja kas ta **keel** on süüdatud taevast või põrgust“.

Sõna *kõri* esines jutlustes kolm korda – kaks korda otseses ja ühe korra metafoorses tähenduses. Viimast väljendit kirjeldab mõistemetafoor KÕRI ON MAHUTI. **Seestütlevas** käändes sõna *kõri* oli **asukoht** ning osa väljendist *täiest kõrist*, millega kirjeldati väga valju hääle tegemist. Kõrist välja pääsevat häält mõisteti omakorda esemena, mida sai lisaks kõrist väljasaatmisele ka tõsta:

- 87. a)** „hüüa **täiest kõrist**, ära peata, tõsta oma häält otsekui pasun“.

Kurku nimetati jutlustes kokku kahes väljendis, millest üks oli metafoorne – KURK ON MAHUTI. Kurk oli osa ütlusest *süda on kurgus*, mis kirjeldab **ärevust** ja **hirmu**. **Seesütlevas** käändes sõna *kurk* oli **asukoht**, milles asus tegevussubjekti rolli täitev süda:

- 88. a)** „selles planeeritud planeerimatuses jalad värisevad ja vesi jookseb ja süda on **kurgus**“.

Sõna *hammas* esines jutlustes kaks korda otseses ja ühe korra metonüümses tähenduses. Viimasel puhul oli see osa väljendist *hambad ristis*, mis viitab millegi vastutahtsi tegemisele ja mida kirjeldab mõistemetonüüm KEHALINE SÜMPTOM EMOTSIOONI ASEMEL:

- 89. a)** „ja siis ma hakkasin **hambad ristis**, nii-ütelda, tema pärast palvetama“.

5.3.3.5. Pea ülejäänud osad

Lisaks ülaltoodud kehaanimetustele esines jutlustes veel mõningate pea osade nimetusi. Neist kõige sagedasem oli kõrv, tunduvalt vähem kasutati aju, karvade ja kukla nimetusi.

Juukseid, nina ja vuntse mainiti ainult otseses tähenduses, seetõttu kaht viimast selles alapeatükis eraldi ei käsitleta ning juuste puhul tuuakse välja ainult üks metafoorse tähendusega tegevus.

Kõrva nimetati jutlustes viiel korral, kõik väljendid olid metafoorsed ja neid kirjeldas mõistemetafoor KÕRV ON MAHUTI. Sõna *kõrv* kasutati ainult **mitmuses** ning see oli kas **nimetavas** (90a) või **osastavas** (90b) käändes **tegevusobjekt**:

- 90. a)** „et hoia oma **kõrvad** avatud; et vahepeal on nii kerge minna sellesse nagu staadiumisse, kus sa ei kuule Jumalat“;
- b)** „Jumal saab selle läbi avada /---/ meie **kõrvu**, ja me võime ühel hetkel mõista rohkem, kui me oleme varem mõistnud“.

Kõik jutlustes esinenud väljendid olid seotud kas kõrvade avamise või lukustamisega. Erinevalt silmade avamisest ja sulgemisest ei ole kõrvu võimalik samamoodi avada või kinni panna. Kõrvu saab küll sõrmede või mitmesuguste esemetega kinni toppida, aga seda ei olnud üheski jutluses eraldi mainitud. Seetõttu on kõrvade avamist ja lukustamist käsitletud ebarealistlike kehaliste ilmingutena ning vastavaid väljendeid on vaadeldud näidetena metafoorsest ülekandest, mitte metonüümsest asendusest, mille puhul kehaanimetus asendaks selle funktsiooni.

Kõrvade avamine on alati seotud **kuulamisega** (91a; vt ka 90a) ja nende lukustamine kuulamisest **keeldumisega** (91b). Nähtused, mida inimene kuulab või kuulata ei taha, on näiteks **Jumala sõnad** (91a; vt ka 90a) või **tõde** (91b). Enamasti ei tähista kuulamine aga lihtsalt võimet keskkonnast helilaineid vastu võtta, vaid see on seotud **mõistmisega** (vt 90b) või kuulatud teabe põhjal **tegutsemisega** (91c):

- 91. a)** „sest Jumal kõneleb ühel ja teisel viisil, aga seda ei märgata; unenäos, öises nägemuses, kui sügav uni inimest valdab, voodis suikudes, seal ta avab inimeste **kõrvad**“;
- b)** „ja inimesed põgenesid ka tollal reaalsuse ees, uimastades ennast eneseunustuseni, lukustades oma **kõrvad** tõele või uputades ennast töösse“;

c) „ja selleks, et asetada teisi enda ette, me peame, peaksime hoidma iseenda silmad ja **kõrvad** avatud“.

Harilikult avab (92a) ja lukustab (vt 91b) inimene oma kõrvu **ise**, aga inimese kõrvu võib avada ka **Jumal** (92b; vt ka 90b):

92. a) „hoia oma kõrvad avatud“;

b) „seal ta [Jumal] avab inimeste **kõrvad**“.

Aju mainiti jutlustes ühe korra ja vastavat väljendit kirjeldas mõistemetonüüm AJU ISIKU ASEMEL. **Alalütlevas** käändes sõna *aju* oli **aktiivne tegevussubjekt**:

93. a) „nüüd võib-olla meie **ajul** on seda kuidagi raske käsitleda, aga ega Jeesuse algus ei olnud Petlemmas jõuluööl“.

Karva nimetati jutlustes samuti ühe korra ja oli osa väljendist *karvad tõusevad peas püsti*. Seda väljendit võib iseloomustada mõistemetonüümiga KEHALINE SÜMPTOM EMOTSIOONI ASEMEL. Sõna *karv* on **mitmuse nimetavas** käändes ja esineb süntaktilises positsioonis **aktiivse subjektina**:

94. a) „Püha Vaimu eesmärk ei olnud mitte eelkõige selles, et /---/ meie **karvad** tõusevad peas püsti“.

Sõna *kukal* esines jutlustes ühe korra. See oli **omastavas** käändes ja osa **asukohta** märkivast **kohamäärusest** *kukla taga*. Vastavat väljendit kirjeldab mõistemetonüüm KUKAL MÄLU ASEMEL:

95. a) „samuti võis kuulajal kuskil siin **kukla taga** meelde tulla esimene Mooses kaks, kaheksa“.

Sõna *juuksed* kasutati jutlustes ainult otseses tähenduses, aga ühel korral oli juustega seotud tegevus olemuslikult metafoorne (96a). Jutluses mainitud piibliloo laiemast kontekstist võib

eeldada, et jalgade pesemine tähistas Uue Testamendi aegsel Juudamaal austust külalise vastu (Luuka evangeelium 7:44 „Ma tulin sinu majja, sa ei andnud minu jalgade jaoks vett, tema on aga pisaratega mu jalgu kastnud ja oma juustega kuivatanud.“). Pea nimetust saab metafoorses tähenduses omakorda kasutada millegi tähtsaimale osale viitamiseks ning metonüümses tähenduses asendab pea sageli tervet inimest. Kellegi jalgade kuivatamine oma juustega – mis katavad pead kui inimese olulisimat, silmapaistvaimat ja metafoorses tähenduses staatusega seotud kehaosa – viitab seetõttu alandlikkusele ja teise inimese austamisele ning seda on võimalik kirjeldada mõistemetafooridega TÄHTSUSETU ON ALL, ALANDLIK ON ALL, TÄHTIS ON ÜLEVAL ja KÕRGE SEISUS ON ÜLEVAL:

96. a) „ta kuivatas oma **juustega** Jeesuse jalgu“.

5.3.4. Jalg, kand ja põlv

Kui süda, käsi ja pea koos selle osadega esinesid jutlustes üpris sageli, siis ülejäänud kehaosade nimetusi kasutati tunduvalt vähem. Jalga ja selle osi mainiti metafoorses tähenduses kokku neli korda. Kolm metafoorset väljendit olid seotud jala endaga ja neid kirjeldas mõistemetafoor JALG ON ESE. Esemena mõistetud jalg oli jutlustes kahel korral **mitmuse nimetavas** käändes ja infinitiivi laiendav **sihitis** (97a, 97b). Kuigi jalg oli tegevuse keskmes, ei olnud ta aktiivne tegutseja, vaid jäi passiivseks osaliseks ja esines süntaktilises positsioonis **objektina**. Ühe korra oli sõna *jalg* **mitmuse kaasaütlevas** käändes määrus ja täitis samuti **objekti** rolli (97c); kuigi kaasaütlev kääne viitab enamasti abivahendile, kirjeldasid sõnad *nobedate jalgadega* alltoodud näites seisundit, mitte ei olnud jalg vahend millegi konkreetse tegemiseks. Viimast näidet võib kirjeldada ka mõistemetafooriga JALG ON ISIK, kuna „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“ seostatakse omadussõna *nobe* eelkõige elusolenditega (EKSS 2009). Samas antakse sõnaga *nobe* üksikutel juhtudel edasi esemete omadusi – näiteks „Nobedad kiirpaadid kihutavad edasitagasi“ (EKSS 2009) – ja allolevas jutlusekatkendis ei kuulu jala juurde mingisuguseid

muid iseseisvale elusolendile omaseid jooni. Seega on vastavat katkendit siinses uurimistöös vaadeldud mõistemetafoori JALG ON ESE näitlikustava väljendina:

97. a) „ja järgmiseks hoida iseennast valmis, hoida käed ja **jalad** valmis armastama teisi“;
- b) „nüüd oleks ju hea puhata ja **jalad** seinale peale panna“;
- c) „ma julgustan sind väga täna hommikul olema teiste inimeste vastu /---/ nobedate **jalgedega**“.

Esemena kujutatud jalg oli kõigis ülaltoodud väljendites seotud **tegutsemisega**. Kuigi armastust mõistetakse enamasti emotsioonina (97a), selgus esimese näite puhul laiemast kontekstist, et kõneleja pidas armastamise all peamiselt silmas armastusest kantud tegusid. Teises näites (97b) kirjeldati jalgade seinale panemise kujundi abil puhkamist – jalgade paigalhoidmine ja üles tõstmine tähendas tegevuse lakkamist. Kolmandas näites (97c) viitas teiste inimeste vastu nobedate jalgadega olemine tegutsemistahtele ja abivalmidusele kaasinimeste suhtes.

Kanda mainiti metafoorses tähenduses ühe korra ja vastavat väljendit iseloomustas mõistemetafoor KAND ON ESE. Sõna *kand* oli **mitmuse osastavas** käändes **sihitis** ja ühtlasi **tegevusobjekt**. Piiblisalmis, millele kõneleja viitas, esineb sõna *kand* ainsuses („Ja ma tõstan vihavaenu sinu ja naise vahele, sinu seemne ja tema seemne vahele, kes purustab su pea, aga kelle **kanda** sa salvad“; 1. Moosese raamat 3:15), kuid jutluses oli kasutatud mitmusevormi:

98. a) „aga tal õnnestub kui salvata ta **kandu** ja, ja seal on pilt juba Kolgatast ja seal on pilt juba ristisurmast“.

Kristluses peetakse ülaltoodud piiblisalmi Jeesuse kohta käivaks ettekuulutuseks ja kanna salvamist võrreldakse Jeesuse surmaga ristil. Seega võib mõistemetafoori KAND ON ESE siinkohal laiendada: KAND ON HABRAS ESE. Samas on nii piiblisalmis kui ka jutluses vastandatud pea purustamist, mille puhul on tegu surmava vigastusega, ja kanna salvamist, mis on tunduvalt väiksem kahju. Esimene tähistab Jumala täielikku võitu Saatana üle ja

teine viitab kristlikus tõlgenduses Jeesuse surmale, millele järgnes surnuist ülestõusmine. Niisiis sobivad uuritavat jutlusekatkendit kirjeldama ka mõistemetafoorid KAND ON VÄHETÄHTIS ESE või TÄHTSUSETU ON ALL.

Jutlusenäites esines sõna *kui*, mis viitab sellele, et tegemist on võrdlusega ehk mittemetafoorse keeleüksusega. Kõneleja intonatsiooni põhjal võib aga öelda, et sõna *kui* kuulub ainult salvamise juurde – sõna *salvata* oli selle vahetu ümbrusega võrreldes tugevamalt rõhutatud –, mitte kandade salvamise juurde tervikuna. Seega hõlmab võrdlus üksnes salvamist ning kanda saab jätkuvalt pidada osaks metafoorsest väljendist.

Metonüümses tähenduses nimetati jalga neljal korral. Kaht väljendit kirjeldas mõistemetonüüm JALG ISIKU ASEMEL (99a, 99b) ja kaht mõistemetonüüm KEHALINE SÜMPTOM EMOTSIOONI ASEMEL (99c, 99d). Kõigil juhtudel oli sõna *jalg* **nimetavas** käändes **alus**, kolm korda **mitmuses** (99a, 99c, 99d) ja ühe korra **ainsuses** (99b). Jalg oli alati **tegevussubjekt**, ühel korral **passiivne** (99a) ja kolmel korral **aktiivne** (99b, 99c, 99d):

- 99. a) „aga nüüd ma tean, et minu Issanda Jeesuse Kristuse jalad puutuvad siin [koguduses] vastu maad ja ma ei lähe mitte kuskile“;
- b) „isegi Mooses /---/ nägi ainult eemalt Töötatud Maad, aga ta **jalg** ei astunud Töötatud Maa peale“;
- c) „selles planeeritud planeerimatuses **jalad** värisevad“;
- d) „piibel ütleb, et meie teod on olulised, /---/ see, mida nad tegelikult teen, isegi kui **jalad** värisevad“.

Eelnevatest näidetest esimene (99a) on laiemas kontekstis metafoor – Jeesuse jalgade vastu maad puutumise kujundiga kirjeldatakse Jeesuse ja koguduse vahelist lähedust, taevase ja maise sfääri kokkupuutepunkti. Kitsamalt viitavad jalad aga Jeesuse isikule, kes on koguduses kujundlikult justkui maa peale tulnud. Seetõttu võib vastavat väljendit võrrelda näiteks jutlusekatkendiga „ja ma arvan, et siin on kuidagi **Taevaisa sõrm**, mis tahab millelegi osutada meie elus“, mis on samuti üleüldiselt metafoorne, aga kus sõna *sõrm* on osa metonüümsest asendusest.

Väljendiga *jalad värisevad* (99c, 99d) kirjeldatakse hirmu tundmist. Kuna jalgade värisemine on realistlik keheline ilming, on Zibini ja Hamdani (2019: 249–250) järgi tegu metonüümse asendusega, mille puhul keheline sümptom viitab emotsioonile (Zibin, Hamdan 2019: 249–250) – erinevalt näiteks ebarealistlikust ja seega metafoorsest väljendist *süda on kurgus*.

Põlve nimetust kasutati ühe korra metonüümises tähenduses. Vastav kehaosanimetus oli osa ütlusest *põlvi laiali ajama*, millega viidati seksuaalvahekorrale, ning seda kirjeldas mõistemetonüüm OSA TERVIKU ASEMEL. Sõna *põlv* oli **mitmuse nimetavas käändes** ja **sihitise** positsioonis ning esines **objekti** rollis:

100.a) „aga tunne oma süüd, et sa oled üle astunud Issanda oma Jumala vastu ja oled igal halja puu all ajanud oma **põlved** laiali võõrastele“.

Laiemas kontekstis on ülaltoodud väljendi puhul tegu metafooriga, sest *võõrastele* põlvede laiali ajamine tähistab abielurikkumist ja piiblis sümboliseerib abielurikkumine sageli võõraste jumalate teenimist ehk usuvahetust. Niisiis iseloomustab eelolevat jutlusenäidet ka mõistemetafoor USUVAHETUS ON ABIELURIKKUMINE. Samas hõlmab metafoorne ülekanne väljendit tervikuna ning sõna *põlved* on kitsamas mõttes osa metonüümsest asendusest.

Neli korda esines sõna *jalg* sedasorti otseses tähenduses, mille abil kirjeldatud tegevus oli metafoorne. Kolm korda mainiti jutlustes teise inimese jalgade pesemist. Sellega viidati enamasti suure neljapäeva õhtule, mil Jeesus evangeeliumide järgi viimast korda koos oma jüngritega sõi ja enne õhtusööki alandlikkuse märgina nende jalgu pesi (101a, 101b). Kuna vastastikust jalgade pesemist praktiseeritakse mitmes kristlikus kirikus ka tänapäeval, on alltoodud näidetest kolmas (101c) samuti otsese tähendusega, mitte ei ole väljendist *jalgu pesema* saanud metafoor alandliku käitumise ja hoiaku kohta. Samas on vastav tegevus

siiski tugevalt sümboolne, seetõttu võib seda kirjeldada mõistemetafooriga ALANDLIK ON ALL:

- 101.a)** „Jeesus ütles, et kui mina, Issand ja Õpetaja, olen teie **jalad pesnud**, siis peate teie ka seda tegema üksteisele“;
- b) „pärast seda, kui Jeesus oli **pesnud** oma jüingrite **jalgu**“;
- c) „kui mõnedel on tekkinudki mingisuguseid suhteprobleeme, siis mitte sõpradega, lähematega, vaid just selliste inimestega tuleb minna ja tema **jalad pesta**, et need asjad saaks lahendatud“.

Ühe korra kõneldi jutluses jalgade kuivatamisest juustega (102a), mis on samuti olemuslikult metafoorne tegevus ning mida võib kirjeldada mõistemetafooridega TÄHTSUSETU ON ALL, ALANDLIK ON ALL, TÄHTIS ON ÜLEVAL ja KÕRGE SEISUS ON ÜLEVAL. Põhjalikumalt on vastavast näitest kirjutatud alapeatükis „Pea ja selle osad“:

- 102.a)** „ta kuivatas oma **juustega** Jeesuse **jalgu**“.

5.3.5. Ihu, liha ja veri

Nii ihust, lihast kui ka verest kõneldi jutlustes sageli seoses Jeesuse surmaga ja selle mälestamisega armulaual. Sõna *ihu* kasutati metafoorses tähenduses kuus korda ning sõnu *liha* ja *veri* viis korda. Kuna ihu ja liha mainiti tihti koos verega, vaadeldakse siinses alapeatükis korduste vältimiseks esialgu selliseid jutlusenäiteid, kus vastavad sõnad koos esinesid. Seejärel uuritakse ülejäänud näiteid kehaosanimetuste kaupa eraldi.

Metafoorseid väljendeid, kus sõna *veri* esines koos sõnaga *liha* või *ihu*, oli kokku viis. Kõigis väljendites kirjeldati verd, liha ja ihu esemetena: neid iseloomustasid mõistemetafoorid IHU ON ESE, LIHA ON ESE ja VERI ON ESE. Esimeses näites (103a) olid sõnad *ihu* ja *veri* **omastavas** käändes ning osa **seesütlevas** käändes väljendist *ihu ja vere vastuvõtmises*. Süntaktilises positsioonis oli mõlema puhul tegu **objektiga**. Teises näites (103b) olid sõnad *liha* ja *veri* **nimetavas** käändes **alus** ja täitsid **passiivse subjekti** aset. Kuna liha ja verd on nimetatud *tõeliseks* roaks ja joogiks, võib vastavat näidet kirjeldada ka

mõistemetafooriga LIHA/VERI ON VÄÄRTUSLIK ESE. Ülejäänud näidetes (103c, 103d) olid sõnad *liha* ja *veri* **osastavas** käändes **sihitis** ning süntaktilises positsioonis **objekt**. Kõik näited peale esimese olid piiblitsitaadid:

- 103.a)** „aga tegelikult mitte ainult armulaua kui selle konkreetse ühekordse tegevuse, vaid pigem Kristuse **ihu** ja **vere** vastuvõtmises kogu oma ellu“;
- b)** „sest minu **liha** on tõeline roog ja minu **veri** on tõeline jook“;
- c)** „Tõesti, tõesti, ma ütlen teile, kui te ei söö Inimese Poja **liha** ega joo tema **verd**, ei ole teie sees elu“;
- d)** „kes minu **liha** sööb ning minu **verd** joob, see jääb minusse ja mina temasse“.

Jeesuse liha söömine ja vere joomine viitab lähedasele suhtele: Jumala ja inimese kujundlikule üheksaamisele (103d) ehk, kristlikus kõnepruugis, Jumala vastuvõtmisele oma ellu (103a). Seetõttu võib ülalolevatest näidetest kolme (103b, 103c, 103d) kirjeldada mõistemetafooriga VASTUVÕTMINE ON SÖÖMINE/JOOMINE ning kõiki näiteid saab omakorda iseloomustada mõistemetafooriga SUHE ON VASTUVÕTMINE. Kitsamalt on Jeesuse liha söömist ja vere joomist võimalik mõista ka Jeesuse surma kaudu pakutava pattude lunastuse vastuvõtmisena, mis toob kaasa igavese elu (103c).

Kõigi eelnevate näidete puhul võib vaielda, kas liha/ihu ja vere vastuvõtmist või söömist ja joomist peaks mõistma metafoorselt või otseselt. Katoliku kirikus on levinud transsubstantsiatsiooni ehk substantsi teisenemise õpetus, mille järgi muutuvad armulaualeib ja -vein päriselt Kristuse ihuks ja vereks, kuigi säilitavad leiva ja veini välised omadused (The Council of Trent). Niisuguse lähenemise järgi peaks ülaltoodud jutlusekatekendereid käsitlema otsetähenduslikena. Protestantlikud kirikud ei tunnista transsubstantsiatsiooni ning uskumused armulaualeiva ja -veini olemuse kohta varieeruvad: alates konsubstantsiatsioonist ehk leiva ja veini ning liha ja vere koosinemisest (Encyclopaedia Britannica) kuni leivale ja veinile üksnes sümboolse väärtuse omistamiseni (Seventh-day Adventist Church). Kuna käesolevas töös uuritakse protestantlike kirikute

jutlusi ning muutusi armulaualeiva ja -veini sügavamas olemuses ei ole arusaadaval põhjusel võimalik vaadelda, on eelmainitud jutlusekatkendeid käsitletud metafoorsena.

Liha ja veri esinesid metonüümses tähenduses koos kahes väljendis. Sõnad *liha ja veri* olid ühel korral osa piiblitseaadist (104a) ja teisel korral piibliteksti peaaegu sõnasõnalisest ümberütlemisest (104b) ning nende abil viidati inimestele või inimkonnale tervikuna. Seega kirjeldab mõlemat väljendit mõistemetonüüm LIHA JA VERI INIMESE ASEMEL. Väljend *liha ja veri* oli **nimetavas** käändes **alus** ja täitis süntaktilises positsioonis **aktiivse subjekti** osa:

- 104.a)** „sa oled õnnis, Siimon, Joonas poeg, sest sa ei ole, seda ei ole sulle ilmutanud **liha** ja **veri**, vaid minu Isa, kes on taevas“;
- b)** „Siimon, Joonas poeg, **liha** ja **veri** ei ole sulle seda teada andnud, vaid minu Isa, kes on taevas“.

Lisaks eelnevatele metafoorses tähenduses jutlusekatkenditele oli ihu nimetus veel viie metafoorse väljendi koosseisus. Neist kolme kirjeldas mõistemetafoor IHU ON MAHUTI. Ühel korral (105a) oli sõna *ihu* **omastavas** käändes, aga laiemast kontekstist selgub, et grammatiliselt olnuks korrektne kasutada **sisseütlevat** käänet. Ilmselt jäi käändelõpp ära seetõttu, et kaks sisseütlevas käändes sõna esinesid peaaegu üksteise järel. Teises ja kolmandas jutlusenäites (105b, 105c) oli sõna *ihu* **seesütlevas** käändes. Kõigil puhkudel täitis ihu **asukoha** rolli:

- 105.a)** „armulaud on selle vastuvõtmise pidev kinnitamine, /---/ selle osaduse uuendamine ning Kristuse **ihu** kui tervikusse kuulumine, taasmõistmine ja mõtestamine“;
- b)** „ja ühel päeval me kõik seisame selle Jumala ees /---/ ja me igaüks anname aru sellest, mida me elus olles tegime või, või mida me **ihus** olles tegime, olgu head või olgu kurja“;
- c)** „Jeesus teatab nüüd, et tema nüüd oma isikus ja oma **ihus** on üle võtnud kogu pühamu ja ohverduse süsteemi“.

Kuigi ülaltoodud näidetest esimeses (105a) esineb võrdlusele viitav sõna *kui*, on ihu nimetust loetud metafoorses tähenduses olevaks. Põhjus on selles, et võrdlus kehtib ainult *ihu kui terviku* kohta ega laiene ihusse kuulumisele. Objektid, mis mahutina kujutatud ihu täidavad, on **inimesed**, täpsemalt koguduseliikmed. Jutlusekatkendis ei mainita kogudust, aga terve jutluse põhjal võiks eelolevat väljendit kirjeldada ka mõistemetafooriga KOGUDUS ON IHU.

Kahes ülejäänud näites täidab mahutina mõistetud ihu ainult üks objekt – ühel juhul **inimene** (105b) ja teisel juhul **Jeesus** (105c). Esimeses näites (105b) kirjeldatakse ihu olemise kujundi abil elus olemist, täpsemalt **praegust, maapealset elu**. Ihu ja teadliku inimeksistentsi eristamine („**me** /---/ **anname aru** sellest, /---/ mida me **ihus** olles tegime“) viitab mitmes kristlikus kirikus levinud käsitlusele, mille põhjal seisavad ihu ja tõeline inimolemus üksteisest eraldi ning inimese tõelisel olemusel on teatud puhkudel võimalik ilma kehata olemas olla. Teises näites (105c) ei eristata ihu ja teadlikku eksistentsi, küll aga tehakse vahet ihu ja isiku vahel. Kuna vastava jutluse üheks põhiteemaks on pattude lunastamine, võib eeldada, et pühamu ja ohverduse süsteemi *ihus* ülevõtmise kirjeldab patulunastuse **füüsilist** poolt – Jeesuse surma ristil.

Kahel korral kirjeldas ihuga seotud väljendeid mõistemetafoor IHU ON ESE. Mõlemal juhul oli sõna *ihu omastavas* käändes. Ühe korra oli see osa **saavas** käändes **määrusest Kristuse ihu ülesehitamiseks** (106a) ja teise korra osa **öeldistäitest hinge ja ihu puudutus** (106b). Mõlemas väljendis täitis ihu nimetus **objekti** rolli:

106.a) „mõned karjaseiks ja õpetajaiks, et pühi inimesi valmistada abistamistöole Kristuse üles- Kristuse **ihu** ülesehitamiseks“;

b) „ma olen sinu hinge ja **ihu** puudutus, hingekosutus“.

Eelolevatest näidetest esimest (106a) võib iseloomustada ka mõistemetafoori IHU ON EHITIS abil. Samuti, kuna Kristuse ihu kujundi abil viidatakse kristlikule kogudusele, sobib

vastavat jutlusenäidet kirjeldama mõistemetafoor KOGUDUS ON IHU. Piiblitekstis, mida jutlustaja tsiteeris (Pauluse kiri efeslastele 4:11, 12), võrreldakse koguduse arengut ihu ülesehitamisega, niisiis näitlikustab vastav väljend ka mõistemetafoori ARENDAMINE ON EHITAMINE. Kuna kogudust kirjeldatakse ihu ehk elava organismi kujundi kaudu, mida nähakse omakorda ehitatava hoonena, on jutlusekatkend näide topeltmetafoorist: KOGUDUS ON IHU ON EHITIS.

Teises väljendis (106b) on ihu ese, mida saab puudutada. Kuigi inimkeha on võimalik päriselt puudutada, on vastav väljend metafoorne, sest jutlustaja on ülaltoodud sõnad pannud Jeesuse suhu ja kirjeldanud puudutuse mõiste abil head mõju, mida Jeesus inimesele avaldab. Hing ja ihu viitavad inimese vaimsele ja füüsilisele mõõtmele ning nende koos nimetamine tähistab inimest tervikuna.

Sõna *liha* esines peale alapeatüki algul nimetatud väljendite veel ühe metafoorse väljendi koosseisus. Vastavas jutlusenäites tsiteeritakse Jeesuse sõnu piiblist ja seda kirjeldab mõistemetafoor LIHA ON ESE. Kuna Jeesuse liha on kujutatud vahetuskaubana kogu maailma elu eest, võib väljendit iseloomustada ka mõistemetafooriga LIHA ON VÄÄRTUSLIK ESE või LIHA ON VÄÄRTUSLIK RESSURSS. Sõna *liha* on **nimetavas** käändes **alus** ja täidab süntaktilises positsioonis **objekti** aset:

107.a) „ja leib, mille mina annan, on minu **liha**; ma annan selle maailma elu eest“.

Metonüümses tähenduses oli sõna *liha* osa kolmest väljendist. Neist kaht, kus sõna *liha* esines koos sõnaga *veri*, on mainitud juba eespool (104a, 104b). Kolmandas väljendis (108a) viidati *kõige liha* abil inimkonnale ja väljendit kirjeldab mõistemetonüüm LIHA INIMESE ASEMEL. **Omastavas** käändes sõna *liha* on osa **kohamäärusest** *kõige liha peale*. Süntaktilises positsioonis on tegu **asukohaga**:

108.a) „viimseil päevil, lõpuaegadel, sünnib, ütleb Jumal, et ma valan oma Vaimu kõige **liha** peale“.

Otseses tähenduses ei kirjeldatud sõna *liha* abil kordagi metafoorset tegevust. Ühe korra oli otsetähendusliku väljendi puhul aga tegu metafoori vääritimõistmisega. Kõneleja luges jutluse algul piibliteksti, kus Jeesus rääkis oma liha söömisest ja vere joomisest lunastuse vastuvõtmise kontekstis. Kuid osa kuulajaid tõlgendas metafoori otsetähenduslikuna – piiblitekstist ei selgu, kas väärtõlgendus oli sihilik või tingitud teadmatusest:

109.a) „sellest tõusis juutide keskel suur tüli. Nad küsisid: „Kuidas saab tema anda meile süüa oma **liha**?““

Analüüsitud jutlustes ei mainitud verd metafoorses tähenduses üksinda, vaid see esines alati koos sõnaga *ihu* või *liha*. Metonüümsete väljendite koosseisus nimetati verd jutlustes viis korda. Lisaks kahele jutlusenäitele alapeatüki alguses oli sõna *veri* ühe korra osa väljendist *verd, tuld ja suitsusambaid* ning seda kirjeldas mõistemetonüüm VERI TAPMISE ASEMEL või VERI SURMA ASEMEL (110a). Teises jutlusekatkendis oli sõna *veri* osa väljendist *verd valama* ja seda iseloomustas mõistemetonüüm VERE VALAMINE TAPMISE ASEMEL (110b). Sõna *veri* oli mõlemas väljendis **osastavas** käändes **sihitis** ja süntaktilises positsioonis **objekt**:

110.a) „ja ma annan näha imesid ülal taevas ja tunnustähti all maa peal, **verd** ja tuld ja suitsusambaid“;

b) „ta on valanud **verd** ja see mees tuleb hävitada oma rahva seast“.

Ühe korra esines sõna *veri* väljendis *vereks muutuma*, olles seega **saavas** käändes **määrus** ja täites süntaktilises positsioonis **objekti** aset. Vastavat väljendit võib kirjeldada mõistemetonüümiga VERI PUNASE VÄRVI ASEMEL:

111.a) „päike muutub pimedaks ja kuu **vereks**, enne kui tuleb Issanda päev, suur ja auline“.

5.3.6. Ülejäänud kehaosad

Selles alapeatükis on vaadeldud kehaosi, mida mainiti jutlustes metafoorsete või metonüümsete väljendite koosseisus ainult mõne üksiku korra ja mis ei kuulu temaatiliselt ühegi eelneva alapeatüki juurde. Vastavad kehaosanimetused on *selg*, *rüpp*, *luu*, *üdi*, *niuded*, *tiib* ja *seeme*.

Sõnaga *selg* oli jutlustes moodustatud üks metafoorne väljend, mida kirjeldas mõistemetafoor SELG ON ESE. **Omastavas** käändes sõna *selg* oli süntaktilises positsioonis **objekt** ja osa **kohamäärusest** *selja taga*:

112.a) „et suured pühad *selja taga*, oh, seekord läks hästi“.

Ülalolevas näites viidatakse sõnadega *selja taga* minevikule – kui miski on selja taga, siis on see möödunud. Niisiis on vastavat väljendit võimalik iseloomustada ka mõistemetafooriga MINEVIK ON SELJA TAGA. Ann Veismanni (2001: 34) järgi koondab mineviku kujutamine selja taga olevana endas nii sunametafoori kui ka liikuva vaatleja metafoori (Veismann 2001: 34): MINEVIK ON TAGA ja AEG ON MAASTIK, MILLEST LÄBI VAATLEJA LIIGUB. Liikuva vaatleja metafoori puhul on Veismann (2022: 627) täheldanud, et ajaüksusi, millest vaatleja möödub, nähakse takistustena teel, mida saab kas loendada või mille pikkust on võimalik mõõta (Veismann 2022: 627). Jutlusekatkendis on selja taha jäänud ajavahemik *suured pühad*.

Ühe korra oli sõna *selg* osa metonüümsest väljendist ja seda kirjeldas mõistemetonüüm KEHALINE SÜMPTOM EMOTSIOONI ASEMEL. Vastavas jutlusekatkendis viidati seljast alla minevate judinate kujundi abil hirmutundele. Sõna *selg* oli **seestütlevas** käändes **asukoht**:

113.a) „Püha Vaimu eesmärk ei olnud mitte eelkõige selles, et me tunneksime judinaid oma **seljast** alla minevat“.

Kolmel korral oli sõna *selg* ise otsetähenduslik, aga suuremas plaanis osa metafoorsest väljendist *selga keerama*, millega tähistati hoolimatust ja armastuse puudumist teiste inimeste suhtes või nende hülgamist. Seega võib jutlusekatkendeid kirjeldada ka mõistemetafooriga HÜLGAMINE ON SELJA KEERAMINE. Sõna *selg* oli kõigis jutlusenäidetes **osastavas** käändes **sihitis**:

114.a) „sa ei pea mitte kunagi armastuse, teiste armastamist ära katkestama, piltlikult öeldes, sa ei pea keerama selga, sa ei pea tundma häbi“.

Vastava näite puhul on huvitav, et jutlustaja ise on tajunud väljendi *selga keerama* kujundlikkust: „piltlikult öeldes, sa ei pea keerama selga“. Kõigis uurimistöö käigus analüüsitud jutlustes oli see ainus kord, kui kõneleja märkis eraldi ära, et väljend ei ole otsetähenduslik.

Rüppe mainiti metafoorses tähenduses kaks korda. Mõlemat väljendit kirjeldas mõistemetafoor RÜPP ON MAHUTI. Sõna *rüpp* oli mõlemal korral **sisseütlevas** käändes **asukoht** ja osa väljendist *käsi rüppe laskma*:

115.a) „ärksus ja kainus tähendab ühelt poolt aktiivset, mõtestatud elamist, mitte käte rüppe laskmist“;

b) „seni aga oleme kutsunud elama rõõmus, julge meelega, arukalt tegutsedes, mitte käsi rüppe lastes“.

Kuna mõlemas jutlusenäites on vastandatud tegutsemist ja käte rüppe laskmist, võib väljendeid iseloomustada ka mõistemetafooriga KÄTE RÜPPE LASKMINE ON TEGUTSEMISEST HOIDUMINE.

Sõnad *luu* ja *üdi* esinesid koos ühes metafoorses väljendis. Mõlemad olid osa **mitmuse nimetavas** käändes **sihitisest** ja täitsid süntaktilises positsioonis **objekti** aset. Vastavat väljendit iseloomustasid mõistemetafoorid LUU ON ESE ja ÜDI ON ESE:

116.a) „Jumala sõna on kogu aeg eriline, värsk, elav, ta tungib läbi, ta eraldab kõik, mis on vaja, **luud** ja **üdid**“.

Laiemast kontekstist selgub, et jutlustaja kirjeldas ülaltoodud väljendiga Jumala sõna mõju inimesele: see paneb inimese enda mõtteid ja meelsust analüüsima ning aitab iseenast paremini mõista. Seega sobib jutlusekatkendit kirjeldama ka mõistemetafoor ANALÜÜSIMINE ON ERALDAMINE.

Sõna *tiib* oli osa ühest metafoorsest väljendist. Kuigi tiivad ei kuulu inimkeha juurde, on need siiski kehaosad, seetõttu on neid käesolevas uurimistöös vaadeldud. **Mitmuse kaasautlevas** käändes sõna *tiib* täitis **abivahendi** osa. Vastavat väljendit kirjeldab mõistemetafoor TIIB ON ESE:

117.a) „need tõusevad **tiibadega** üles nagu kotkad“.

Eeltoodud katkend on osa piiblitekstist, kus lendamist ehk tiibadega üles tõusmist võrreldakse jõu saamisega (Jesaja 40:31: „aga kes ootavad Issandat, saavad uut rammu“) ja sellest tuleneva kiire, väsimatu liikumisega (samas: „nad jooksevad ega tüdi, nad käivad ega väsi“). Seega võib järeldada, et tiivad, mida kujutatakse piltlikult inimese kehaosana, tähistavad erakordset jõudu ja kiirust. Vastav metafoorne ülekanne esineb samuti mittereligioosuses keeles: näiteks võib millestki indu saanud inimene olla *tiivustatud*. Inimese küljes olevate tiibade kujundit kasutatakse jõu ja kiiruse sümbolina ka tuntud energiajooogi reklaamis „Red Bull annab tiivad“.

Sõna *seeme* kasutati jutlustes kahel korral. Mõlemal puhul esines vastav sõna metonüümse väljendi koosseisus ja seda kirjeldas mõistemetonüüm SEEME JÄRELTULIJATE ASEMELE. Ühes näites tähistas väljend *naise seeme* Jeesust (118a). Sõna *seeme* oli **nimetavas** käändes **alus** ja esines süntaktilises positsioonis **passiivse subjektina**. Teises näites viitas väljend

Aabrahami seeme Aabrahami järeltulijatele (118b). Sõna *seeme* oli **omastavas** käändes **sihitis** ja täitis süntaktilises positsioonis **objekti** rolli:

118.a) „Jumala Sõna ütleb, et ta on naise seeme, ta pärineb inimesest“;

b) „Jumal paneb uue kui mosaiigitüki paika ja ta ütleb, et kõigi seemete hulgas ta valib Aabrahami seemne“.

Ühe korra kasutati jutluses sõna *niuded*. Laiemas tähenduses oli see osa metafoorsest väljendist, kus toimus mõistuse personifitseerimine ja mida iseloomustab seega mõistemetafoor MÕISTUS ON INIMENE. Vöö vööle panemine tähistab piiblis sageli tegutsema hakkamist (näiteks 2. kuningate raamat 4:29) või millekski valmis olemist (näiteks Iiob 38:3 ja 40:7). Vastavas jutlusekatkendis tsiteeriti Peetruse esimest kirja (1:13), mille laiemast kontekstist selgub, et mõistuse niuete võötamise kujundiga kirjeldatakse vaimuärksust, valmidust enda ümber toimuvat analüüsida:

119.a) „seepärast, võotanud oma mõistuse niuded ja olles täiesti kained, lootke armule, mida teile pakutakse Jeesuse Kristuse ilmumisest“.

Samas ei saa sõna *niuded* pidada ülaltoodud jutlusekatkendis metafoorseks. Mõistuse kujutamine inimesena on küll näide metafoorsest ülekandest, kuid (inimese) niuete võõtamine ei kannu enam metafoorset tähendust. Ka piiblis on väljendid *niudeid võõtama* või *vööd vööle panema* otsetähenduslikud; piiblisalmides, kus võõtamine on selgelt metafoorse tähendusega, ei ole niudeid mainitud (näiteks 2. Saamueli raamat 22:40 „Sa vööta mind rammuga sõja jaoks“). Seetõttu on väljendit *niudeid võõtama* vaadeldud siinses uurimistöös otsetähenduslikuna, kuigi see on osa suuremast metafoorsest väljendist.

5.4. Kehaosanimetused piiblightsitaatides – originaali ja eestikeelse tõlke erinevused

Selles alapeatükis on vaadeldud jutlustes tsiteeritud piiblitekste ja neis olevaid kehaosanimetusi. Täpsemalt on tähelepanu pööratud sellele, kas eestikeelses tõlkes olevad kehaosade nimetused esinevad ka heebrea- ja kreekakeelses originaaltekstis. Tekstinäidete uurimiseks on kasutatud veebipiiblite kogumikku (BibleHub), kust saab lugeda Vana Testamenti heebrea keeles ja Uut Testamenti kreeka keeles. Veebipiiblis on heebrea- ja kreekakeelsele tekstile lisatud transliteratsioon ja sõnasõnaline tõlge inglise keelde koos grammatilise teabega. Heebreakeelseid tekstinäiteid on kontrollitud heebreakeelse Vana Testamendi veebiversiooni abil (Hebrew OT), kust on samuti võimalik vaadata transliteratsiooni ja sõnasõnalist tõlget inglise keelde ning kus selgitatakse sõnade etümoloogiat ja võimalikke paralleeltähendusi.

Piiblightsitaatide koosseisus esines jutlustes 83 kehaosanimetust. Neist 47 olid metafoorses, 12 metonüümses ja 24 otseses tähenduses. Tsitaatideks on loetud nii täpsed piibliteksti tsiteerimised kui ka minimaalsete muudatustega ümbersõnastused. Kuna eesmärgiks on uurida, kuidas erineb kehaosanimetuste kasutus metafoorides ja metonüümides, on vaadeldud ainult metafoorseid ja metonüümseid väljendeid; otsetähenduslikud väljendid on kõrvale jäetud.

Metonüümseid väljendeid uurides selgus, et originaalteksti ja tõlke kehaosanimetused ei erine üksteisest – nii heebrea või kreeka keeles kui ka eesti keeles oli kasutatud sama kehaosanimetust. 47 metafoorsest väljendist esines sama kehaosanimetus 39 väljendis. Ülejäänud kaheksas väljendis oli originaaltekstis kasutatud kas teistsugust kehaosanimetust kui eesti keeles või oli sama mõte antud edasi teiste sõnadega, ilma kehaosanimetuseta. Seitsemel korral esines eestikeelses tõlkes sõna *käsi* ja ühe korra *põlved*.

Kõiki seitset väljendit, kus eestikeelses piiblitõlkes oli kasutatud sõna *käsi*, mida ei esinenud heebrea- või kreeka keelses piiblitekstis, kirjeldas mõistemetafoor KÄSI ON MAHUTI. Enamik neist pärines Uuest Testamendist ja üks tekstinäide oli Vanast Testamendist. Järgnevalt on toodud vastavad tekstinäited nii, nagu neid jutlustes tsiteeriti, ning neile on lisatud heebrea- või kreeka keelne tekst koos transliteratsiooni ja eestikeelse tõlkega (heebreakeelset teksti tuleb lugeda paremalt vasakule). Kuna eesmärk on näidata kehaosanimetuste kasutust, mitte teha piibliteksti grammatilist analüüsi, ei ole sõnadele enamasti lisatud käände- või pöördnimetusi ega muud grammatilist teavet. Grammatiline info on vajadusel välja toodud eesti keelde tõlkimatute sõnade, näiteks määravate artiklite juures, või juhul kui mõni uurimistöös lähemalt vaadeldav sõna esineb käändes, mida eesti keeles ei ole.

a) „tee oma vaenlased ohakakera sarnaseks, nagu põhk tuule **kätte**“ (Psalmid 83:14)

רוח	לפני-	כקש	כגלגל	שיתמ	אלהי
rū·ah	lip·nê-	kə·qaš	ḵag·gal·gal	šî·tê·mōw	'ēlō·hay
tuul	näos	nagu põhk	nagu pööris	tee nad	mu Jumal

'mu Jumal, tee nad tuulepöörise sarnaseks, nagu põhk tuule (**palge**) **ette**'

b) „niisamuti peab ka Inimese Poeg kannatama nende **käes**“ (Matteuse evangeelium 17:12)

οὕτως	καὶ	ὁ	Υἱὸς	τοῦ	ἀνθρώπου
houtōs	kai	ho	Huios	tu	anthrōpou
niisamuti	ka	ART.NOM	Poeg	ART.GEN	inimese
μέλλει	πάσχειν	ὑπ’	αὐτῶν		
mellei	paschein	hyp’	autōn		
hakkab	kannatama	all	nende		

’niisamuti hakkab ka Inimese Poeg kannatama nende **all**’

c) „siis ta andis selle rentnike **kätte** ning reisis vōōrsile“ (Markuse evangeelium 12:1)

καὶ	ἐξέδετο	αὐτὸν	γεωργοῖς	καὶ	ἀπεδήμησεν
kai	exedeto	auton	geōrgois	kai	apedēmēsen
ja	andis välja	selle	rentnikud.DAT	ja	reisis vōōrsile

’ja andis selle välja **rentnikele** ja reisis vōōrsile’

d) „et see võtaks rentnike **käest** vastu andami viinamäe viljast“ (Markuse evangeelium 12:2)

ἵνα	παρὰ	τῶν	γεωργῶν	λάβῃ	ἀπὸ	τῶν
hina	para	tōn	geōrgōn	labē	apo	tōn
et	PREP.SEP	ART.GEN	rentnike	ta võtaks vastu	PREP.SEP	ART.GEN

καρπῶν τοῦ ἀμπελῶνος

karpōn tou ampelōnos

vilja ART.GEN viinamäe

’et ta võtaks vastu **rentnikelt** viinamäe viljast’

e) „ja saatsid minema tühjade **kätega**“ (Markuse evangeelium 12:3)

καὶ	ἀπέστειλαν	κενόν
kai	apesteilan	kenon
ja	saatsid minema	tühi.ACC

’ja saatsid minema **tühjalt**’

f) „ja annab viinamäe teiste **kätte**“ (Markuse evangeelium 12:9)

καὶ	δώσει	τὸν	ἀμπελῶνα	ἄλλοις
kai	dōsei	ton	ampelōna	allois
ja	annab	ART.ACC	viinamäe	teised.DAT

’ja annab viinamäe **teistele**’

g) „ma annan sulle nõu osta minu **käest** tules proovitud kulda“ (Ilm 3:18)

συμβουλεύω	σοι	ἀγοράσαι	παρ’	ἐμοῦ
syμβouleuō	soi	agorasai	par’	emou
annan nõu	sulle	osta	PREP.SEP	minu
χρυσίον	πεπυρωμένον	ἐκ	πυρὸς	
chrysiōn	pepyrōmenon	ek	pyros	
kulda	puhastatud	poolt	tule	

’ma annan sulle nõu osta **minult** tule poolt puhastatud kulda’

Ülalolevatest näidetest selgub, et kreekakeelsetes piiblightsitaatides esinevat käänet või kaassõna asendab eesti keeles sekundaarne *käsi*-kaassõna. Enamasti kirjeldatakse vastavates tekstikatkendites millegi omamist (c, d, e, f, g). Neil puhkudel, kui eestikeelses tõlkes esineb sõna *kätte*, on kreekakeelses tekstis kasutatud daativikäänet (c, f). Eestikeelse sõna *käest* asemel kasutatakse kreeka keeles eessõna *παρὰ* [para] või *παρ’* [par], millele järgneb omastavas käändes nimisõna (d, g). Vastaval eessõnal on palju tähendusi, aga koos omastavas käändes isikunimetuse või isikulise asesõnaga täidab see piiblis enamasti separatiivi funktsiooni. Väljendi asemel, mis on eesti keelde tõlgitud kui *tühjade kätega* (e), kasutatakse kreeka keeles omadussõna *κενόν* [kenon], mida on mujal piiblis tõlgitud kui *tühi* või *tühine*.

Üks kreekakeelsetest piiblightsitaatidest viitab kellegi meelevallas olemisele (b). Eesti keeles on vastavat tähendust antud edasi sõnaga *käes*, kreeka keeles on selle asemel aga sõna *ὕπ’* [hyp] ehk *all*. Samuti kirjeldab meelevallas või mõjualas olemist ainus ülaltoodud heebreakeelne piiblightsitaat (a). Seal on huvitav kehaosaasendus: väljend, mis on eesti keelde tõlgitud „nagu põhk tuule **kätte**“, on heebrea keeles „:לִּיךְ וְלִיךְ לְפָנֶיךָ“ (kə·qaš liḫ·nê rū·aḥ;

heebrea tähti lugeda paremalt vasakule). Sõna *lip·nê* on tuletis sõnast פִּנָּה [pə·nê], mis tähendab nägu või palet; käändemarker *li* tähistab aga millegi poole liikumist, millegi sees olemist või kellelegi kuulumist (Hebrew OT). Seega võib eeltoodud väljendi eestikeelne tõlge olla „nagu põhk tuule **näos**“. Samas kasutatakse heebreakeelset sõna *nägu* piiblis tihti kaassõnana ning koos kohakäändega *li* on selle tähendus *ees* (Hebrew OT). Järelikult saab vastavat väljendit tõlkida ka „nagu põhk tuule **ees**“, mis tähendab, et heebreakeelne osaliselt kaassõnastunud kehaosanimetus on eesti keeles asendatud teise, samuti osaliselt kaassõnastunud kehaosanimetusega.

Ühel korral kasutati eestikeelses piiblitäadis sõna *põlved*, mida ei esinenud heebreakeelses piiblitekstis. Vastavat väljendit kirjeldas mõistemetafoor PÕLV ON ESE.

a) „ja oled iga halja puu all ajanud oma **põlved** laiali võõrastele“ (Jeremija 3:13)

לְרִים	דְּרָכַיִךְ	אֶת־	וַתְּפִזְרִי
laz-zā-rîm	də-rā-ka-yik	'et-	wat-tə-pāz-zə-rî
võõrastele	teid	oma	ja oled puistanud
רַעְנָן	עֵץ	כָּל־	תַּחַת
ra-‘ā-nān	‘êš	kāl-	ta-ḥat
halja	puu	iga	all

’ja oled iga halja puu all puistanud oma **teid** võõrastele’

Ülaltoodud tekstikatkendis tuleb sõna *də-rā-ka-yik* heebreakeelsest sõnast דֶּרֶךְ [de·rek], mille otsene tähendus on *tee* või *rada* ja mida kasutatakse metafoorina eluviisi või iseloomu kohta (Hebrew OT). Piiblis on Jumala ja inimese lähedust sageli võrreldud abieluga (näiteks Jesaja 62:5 või 2. kiri korintlastele 11:2) ning teiste jumalate kummardamist

abielurikkumisega. Ka Jeremija 3. peatükis kirjeldatakse teiste rahvaste jumalate kummardamist kui iisraellaste truudusetust oma Jumala vastu. Kuna eesti keele kõnelejatele on võõras metafoorne väljend *oma teid puistama*, on võimalik, et tõlkija otsustas selle asendada teise kujundliku väljendiga, mis seostuks eestlastest lugejatele selgemalt abielurikkumisega.

6. ARUTELU

Eesti kristlike kirikute jutlustes ei kasutata kehaosanimetusi kuigi sageli. Mitmes jutluses, mida uurimistöö tarvis kuulati, leidus kehaosanimetusi kas väga vähe või üldse mitte ja need jäeti valimist kõrvale, kuna nad ei oleks kehaosametafooride uurimisele midagi juurde andnud. Jutlus kaasati valimisse siis, kui seal leidus vähemalt kümme kehaosanimetust, ning kuigi uuritavate jutluste hulgas ei olnud ükski nii väikese kehaosanimetuste arvuga, esines täpselt pooltes jutlustes kehaosanimetusi alla 20. Suhteliselt väikese kehaosanimetuste arvu juures oli nimetuste varieeruvus aga üpris suur. Kahekümmes jutluses, mida töös uuriti, oli kokku 465 kehaosade ja kehaga seotud ainete nimetust ning erinevaid nimetusi oli 41. 12 kehaosanimetust mainiti ainult ühe korra ja kõigest üheksat kehaosanimetust kasutati 10 korda või rohkem.

Enamik jutlustes esinenud kehaosanimetusi oli osa metafoorsetest väljenditest. Metafoorsete väljendite koosseisus esines 281 kehaosanimetust. Metonüümseid väljendeid oli tunduvalt vähem – 66 –, aga väike arv tuli peamiselt sellest, et kehaosanimetusi analüüsid ei võetud arvesse metafonüümiat ehk metafoori ja metonüümi koosinemist (vt näiteks Goossens 2002 [1995]: 350). Kui uuritavast väljendist oli võimalik tuvastada metafoorset ülekannet, mis puudutas kehaosanimetust, loeti see metafoorseks väljendiks isegi siis, kui kehaosanimetus oli samal ajal osa metonüümsest asendusest. Tegelikult on suur osa kehaosametafoore saanud alguse metonüümiast (Gutiérrez Pérez 2008: 47–48) ja peaaegu iga töös analüüsitud metafoorset väljendit võis ühtlasi pidada metonüümseks. Näiteks on võimalik ütlust „väljenda seda, mis su **südames** pakitseb“ kirjeldada nii mõistemetafooriga SÜDA ON MAHUTI kui ka mõistemetonüümiga SÜDA INIMESE ASEMEL, kuna kujundlikult mingisugust emotsiooni sisaldav inimene on asendatud südamega – emotsioonide kokkuleppelise asukohaga.

Otsetähenduslikke kehaosaväljendeid oli jutlustes 118. Kuigi uurimusse kaasati ainult neid jutlusi, kus esines 10 või rohkem kehaosanimetust, ning valim on seetõttu omajagu

kallutatud, valiti jutlused välja kehaosanimetuste koguhulga järgi, arvestamata seda, kas kõnelejad kasutasid kehaosanimetusi metafoorses, metonüümses või otseses tähenduses. Seega võib tulemuste põhjal üldistavalt väita, et Eesti kristlike kirikute jutlustes moodustatakse kehaosanimetuste abil valdavalt metafoorseid väljendeid. Loomulikult ei saa eeldada, et sellised tulemused kehtiksid kõigi eesti keele kasutusvaldkondade puhul – näiteks on arstiteadusega seotud tekstides kehaosametafooride ja kehaosadega seotud otsetähenduslike väljendite suhe ilmselt hoopis teistsugune. Samas kinnitavad tulemused seisukohta, et inimese abstraherimisvõime sõltub suuresti kehakogemusest (Johnson 1987: xv–xvi, xix–xx), ning näitavad suuremas plaanis, et inimese mõtlemine ja sellest tulenevalt keel on olemuselt metafoorne (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 29, 35).

Magistritöös keskenduti jutlustes esinevate kehaosametafooride uurimisele. Sellest tulenevalt püüti vastust leida järgmistele uurimisküsimustele:

- Kuidas jaotuvad jutlustes kasutatud kehaosametafoorides esinevad kehaosanimetused sageduse alusel?
- Milliste tähenduste edasiandmiseks kasutatakse jutlustes kehaosametafoore?
- Mil määral vastavad kehaosametafooride kasutusvaldkonnad jutlustes varasematele uurimistulemustele eesti keele kohta? Mis on peamised sarnasused ja erinevused?

Kehaosanimetuste abil moodustatud metafoorseid väljendeid uurides selgus, et kõige sagedamini olid metafoorsete väljendite koosseisus nende kehaosade nimetused, mille olemasolu inimene enim tajub või mida ta teadlikult kõige aktiivsemalt kasutab. 99 metafoorses väljendis esines sõna *käsi* ja 95 metafoorses väljendis sõna *süda*. *Silma* mainiti metafoorses tähenduses 17 korda, *pead* 16 korda ja *suud* 11 korda. Niisugune kehaosanimetuste jaotus sobib kokku Feliks Vaka (1970: 9–11) tähelepanekuga, et

keelekasutajad eelistavad metafoorsetes väljendites kehaosi, mille tähtsus on silmatorkavalt selge. Vakk toob eraldi välja pea ja selle osad, südame ning käe (Vakk 1970: 9–11). Samas esines jalg, mille tähtsust Vakk samuti maininud on (Vakk 1970: 10), uurimistöös vaadeldud metafoorsete väljendite koosseisus ainult kolm korda. Üheks põhjuseks võib olla asjaolu, et jutlustes pööratakse enamasti tähelepanu inimese mõtetele ja tunnetele ning neist ajendatud tegudele. Mõtetest ja tunnetest rääkimiseks kasutatakse aga tavaliselt pea, selle osade ja südame nimetusi ning tegutsemine on valdavalt seotud kätega; jalametafooridega väljendatakse pigem liikumist ja üleval olemist (Vakk 1970: 10).

Uurides kehaosanimetuste varieeruvust metafoorsetes väljendites, ilmnes, et kõige üksikasjalikumalt eristati pea osi. 41 eri kehaosanimetusest esines metafoorsete väljendite koosseisus 22 nimetust ning pea ja selle osade eri nimetusi oli kehaosametafoorides kokku üheksa. Pea enda kõrval mainiti veel *huuli, keelt, kõri, kõrva, kurku, palet, silma* ja *suud*. Metonüümsetes väljendites kasutati 19 eri kehaosanimetust, millest üheksa moodustasid taas pea osad. Lisaks peale esinesid metonüümsetes väljendites veel *aju, hambad, (juukse)karvad, kukal, nägu, pale, silm* ja *suu*. Peaga seotud kehavedelikest nimetati kahes metonüümises väljendis *pisaraid*. Võrdluseks kasutati nii metafoorsetes kui ka metonüümsetes väljendites ainult kaht käe eri osade nimetust: metafoorsetes väljendites *käsi* ja *küüs* ning metonüümsetes väljendites *käsi* ja *sõrm*. Põhjus võib ühest küljest olla selles, et pea on inimese kõige väljapaistvam kehaosa, kuna ülejäänud keha jääb tihti riiete alla, ning pea osad on üpris selgesti eristatavad. Lisaks on pea inimesele oluline nii kognitiivselt kui ka eluliselt: peas paiknevad silmad, kõrvad, suu ja nina, mille abil inimene maailma tajub, ning pea puudumisel lakkab inimese toimimine. Teisalt kasutatakse pead või nägu sageli terve inimese tähenduses (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 70; Vakk 1970: 28, 29) – kuigi ka see võib olla omakorda tingitud pea silmatorkavusest ja tähtsusest –, mis toob tõenäoliselt kaasa pea osade täpsema nimetamise kehaosametafoorides.

Kehaosaväljendeid kirjeldavatest mõistemetafooridest olid kõige sagedasemad mahutimetafoorid. Tunduvalt vähem, aga siiski üpris palju kujutati kehaosi ka eseme või

alusena. Mitte üheski kehaosametafooris ei esinenud vastava kehaosa isikustamist. Lakoffi ja Johnsoni järgi (2011 [1980]: 68–69) on metafoori ülesandeks mõistmise hõlbustamine, mitte ühe objekti või nähtuse abil teisele viitamine (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 68–69), kuid iga kord, kui jutlustes kirjeldati kehaosi inimese kombel toimivate isikutena, viidati nende abil konkreetsetele isikutele, kellele vastavad kehaosad kuulusid. Seega näitlikustasid kõik niisugused väljendid metonüümiat KEHAOSA ISIKU ASEMEL, mis on mõistemetonüümi OSA TERVIKU ASEMEL alaliik. Isikustati küll abstraktseid nähtusi, keda kujutati metafoorses väljendites mõnikord inimese kehaosadega (näiteks „seepärast, võotanud oma mõistuse niuded“), aga isikustamine ei laienenud kordagi kehaosale endale.

Metafoorseid väljendeid uurides torkas silma kehaosade suhteline passiivsus. Metonüümsetes väljendites, kus kehaosanimetusega asendati isikut, oli kehaosa tihti aktiivne tegevussubjekt, kuid metafoorses väljendites jäid kehaosad harilikult asukoha, abivahendi, tegevusobjekti või passiivse subjekti rolli. Põhiline tegevus toimus kehaosade sees või peal ning isegi kui kehaosa oli tegevuse keskmes, ei olnud ta tegutseja, vaid keegi teine tegi temaga midagi või viibis kehaosa mingisuguses olekus (näiteks „nende südamed põlesid“).

Allpool on põhjalikumalt kirjeldatud viit kehaosanimetust – *käsi, süda, pea, silm* ja *suu* –, mis esinesid metafoorsete väljendite koosseisus kõige sagedamini. Vaadeldud on, millistele teemadele ja valdkondadele viitavad vastavate kehaosadega moodustatud metafoorid, ning tulemusi on võrreldud varasemate uurimustega eesti keele kohta. Kehaosanimetusi, mida leidis metafoorses väljendites alla kümne korra, ei ole eraldi välja toodud, kuid kirjeldatud on mõningaid huvitavamaid kasutusjuhte.

Kõige rohkem – 99 korda – esines kehaosametafoorides sõna *käsi*. Enamasti kirjeldas käega seotud metafoorseid väljendeid mõistemetafoor KÄSI ON MAHUTI ning mahutina kujutatud kätt täitsid nii elusolendid ja esemed kui ka abstraktsed nähtused; viimaseid

kujutati metafoorselt esemetena. Füüsiliste objektide hulka kuulusid tavaliselt raha ja muu materiaalne varandus ning hetkeolukorras tarvilikud (töö)vahendid. Mittemateriaalsetest nähtustest täitsid kätt näiteks majandusega seotud valdkonnad ja asutused, verbaalsed tegevused (sõnad, küsimused, ülistamine), füüsilised tegevused (tunnustähed), emotsioonid (sealhulgas tugevatest emotsioonidest tingitud *tüli*) ja usk.

Tavaliselt ei olnud jutlustes nimetatud käsi seotud kõneleja endaga või kuulajaga, vaid kuulus mingisugusele kolmandale isikule, kellest jutluses räägiti – enamasti Jumalale, vahel teistele inimestele, kuid mõnikord hoopis mittemateriaalsetele nähtustele. Seda, et käemetafoorid ei ole seotud ainult inimestega ega isegi mitte elusolenditega, on täheldatud ka varasemates uurimustes, näiteks on Uku Masing (1993 [1933]: 52) pööranud tähelepanu tõsiasjale, et eesti keeles võib käe nimetus liituda loomadele ja abstraktsetele mõistetele, sealhulgas loodusnähtustele (Masing 1993 [1933]: 52). Eesti fraseologismide elektroonilises alussõnastikus (FES) on omakorda mitu väljendit, kus esinevad sõnad *tuule käes*, *päikese käes* või *vihma käes*.

Mahutina kirjeldatav käsi viitas üsna tihti millegi omamisele, sealhulgas intellektuaalsele või emotsionaalsele omandile. Kui käes oli mõni konkreetne ese (näiteks piibel, mõõk või trompet), oli see sageli hetkeolukorras vajalik töövahend, mis viitab käe seotusele tegutsemisega (vt näiteks Vakk 1970: 10). Sagedane oli ka kontrolli või meelevaldas olemise aspekt, mille on välja toonud näiteks Ene Vainik (2009: 445) ja Uku Masing (1993 [1933]: 52). Kui käes hoidmine millegi omamise tähenduses oli enamasti positiivne või neutraalne tegevus ja ainult harva negatiivne, siis käes hoidmine kontrolli või meelevaldas olemise tähenduses oli tavaliselt kas positiivne või negatiivne; neutraalset keskteed enamasti ei olnud. Kontroll oli harilikult positiivne siis, kui see oli seotud Jumalaga: näiteks „me peaksime andma need [oma halvad mõtted] Jumala **kättesse**“. Negatiivne oli kontrollimine tavaliselt siis, kui käe omanikuks oli inimene või loodusnähtus, ning eriti halvaks muutis olukorra see, kui kellegi/millegi käes oli elusolend: näiteks „niisamuti peab ka Inimese Poeg kannatama nende **käes**“.

Käe osadest viitasid kontrollimisele küüned („kõik, mis sureb, läheb surmavalda, Saatana **küüsi**“) ja vastaval jutlusekatkendil oli negatiivne varjund. Eesti fraseologismide elektroonilises alussõnastikus on väljend „küüned enda poole“ (FES), mis kirjeldab omandihimu ja on samuti negatiivse alatooniga. Küüsi kasutatakse metafoorsetes väljendites sageli halvustavas või vägivaldses tähenduses, näiteks väljendis „küüsi külge lööma“ (Vainik 2009: 448).

Mitmes uurimistöös käigus analüüsitud jutlusekatkendis ei olnud eraldi nimetatud esemeid, nähtusi ega isikuid, mis mahutina kujutatud kätt täitsid. Sellised väljendid olid peaaegu alati seotud nägemise, kuulmise, küsimise või teadasaamisega, mis peaksid funktsiooni põhjal kuuluma hoopis silmade, kõrvade, suu ja pea juurde. Nii sedasorti laienenud tähendusvaldkonnast kui ka sõna *käsi* liitumisest abstraktsetele nähtustele ilmneb, et metafoorsetes väljendites mahutina kirjeldatav kohakäändeline sõna *käsi* on tugevalt kaassõnastunud. Samuti selgus jutlustes tsiteeritud piiblisalme uurides, et sõna *käsi* sisekohakäändelisi vorme kasutati eestikeelses piiblitõlkes seitsmel korral omandi- või võimuhete kirjeldamiseks ilma, et heebrea- või kreeka keelses originaaltekstis oleks kätt mainitud. Käe nimetuse kohakäändeliste vormide kaassõnastumist kinnitavad Helle Metslang (2002: 169) ja Külli Habicht (2000: 33), kuid Habichti järgi on tegemist sekundaarsete kaassõnadega, sest seos kaassõna ja selle allika vahel on keelekasutaja jaoks veel läbipaistev (Habicht 2000: 33). Tähendusseose läbipaistvuse tõttu on vastavaid väljendeid käsitletud siinses uurimistöös metafoorsetena.

Mahutimetafooridest tunduvalt vähem oli käe nimetus osa eseme- ja alusemetafooridest. Esemena kujutatud käsi oli sageli seotud aktiivse tegutsemisega või tegutsemisvalmidusega ning käte paigalolek (käte rüppe või lödvaks laskmine) viitas tegutsemisest hoidumisele. Käeväljendite seotuse tegevusega on välja toonud Feliks Vakk (1970: 10). Minna Jaakola (2002: 560, 571) järgi tähistatakse käte liikumatusega laiskust või surma (Jaakola 2002: 560, 571). Samuti kirjeldati esemena mõistetud käte abil ülemvõimu („see poiss kasvab

pühakojas ülesse preestri **käe all**“) või kaitset („sinu hoidvad ja sinu kaitsvad, sinu õnnistavad käed on meie üle“).

Alusemetafoorides viitas kätel kandmise kujund kellegi eest hoolitsemisele. Paremale käele ülendamisega („selle Jeesuse on Jumal ülendanud enda paremale käele“) kirjeldati aukoha ja seega autoriteedi andmist; vastavat väljendit iseloomustavad ka suunametafoorid HEA ON ÜLEVAL ja HEA ON PAREMAL POOL. Ülemvõimu ja meelevald seotusest käe nimetusega on kirjutanud Uku Masing (1993 [1933]: 52).

Kuigi käsi oli metafoorsetes väljendites tihti seotud tegutsemisega, ei olnud käsi aktiivne tegutseja. Pigem jäi ta abivahendi rolli, mida kasutati millegi tegemiseks, või oli tegevusobjekt, mida hoiti millekski valmis, lasti lõdvaks/rüppe või laenati kellelegi. Väga sageli oli käsi ka asukoht, mille sees või peal toimus midagi, aga mis jäi ise tegevusest üldse kõrvale. Harva oli käsi passiivne subjekt, mis viibis mingisuguses seisundis. Metonüümsetes väljendites, kus käe nimetus asendas käe omanikuks olevat isikut, oli käsi seevastu aktiivne tegevussubjekt.

Sõna *süda* oli jutlustes kasutatud 95 kehaosametafooris. Nagu kätt, nii kirjeldati ka südant enamasti mahutina ning palju vähem eseme või alusena, kuid erinevalt käest, mis kuulus jutlustes tavaliselt mõne kolmanda isiku juurde, oli süda enamasti seotud kõneleja või kuulajaga. Kui mahutina kujutatud kätt täitsid metafoorsetes väljendites üsna võrdselt nii isikud ja esemed kui ka abstraktsed nähtused, siis südamega seotud mahutimetafoorides täitsid südant ülekaalukalt mittemateriaalsed nähtused, mida kujutati esemetena. Südames olid emotsioonid, mõtted ja meelsus, otsused, sõnad, teod ja tegevused, suhted ning elu. Samuti võisid südant täita kogemused, mille puhul seostati südant mõnikord mälega: näiteks „ja siinkohal ma jagaksingi teiega ühte sellist isiklikku kogemust, mis mul on ka siiaamaani väga soojalt **südames meeles**“. Tunduvalt harvem mahutas süda isikuid – nii teisi inimesi kui ka Jumalat. Isikud võisid südames juba algusest peale olemas olla („nende

inimeste jaoks, kes on sulle **südames** kõige lähemal), aga mõnikord tuli nad vastu võtta, eriti kui tegu oli Püha Vaimuga või Jeesusega.

Südame kujutamisele mahutina on tähelepanu pööranud paljud metafoori- ja fraseoloogiuurijad. Eesti keeles on seda teinud näiteks Feliks Vakk (1970: 10; 1984: 139), kelle järgi võivad südant täita nii emotsioonid kui ka mured või mingisugused sündmused – viimaseid on võimalik *südamesse võtta* (Vakk 1970: 10; Vakk 1984: 139). Ene Vainik (2017: 17) on tõstnud esile südame kui tunnete põhilise sümboolse asukoha rahvapsühholoogias, kusjuures ennekõike on süda seotud romantilise armastusega (Vainik 2017: 17). Samuti võib inimesi *südames kanda* (FES). Jutlusekeelele eriomane näib aga olevat südame täitmine mõtete, sõnade, otsuste ja tegudega. Kuigi kujundlikes väljendites on tihti raske eristada oma ja võõrast (Krikmann 1996: 295, 297), on jutluste puhul väga suure tõenäosusega põhjuseks piiblikeele mõju. Piiblis täidavad südant sageli mõtted (näiteks 1. Moosese raamat 8:21), sõnad (Psalmid 45:2), teadmised (2. Moosese raamat 28:3), teod (Psalmid 58:3) ja otsused, mis tulevad iseendaga nõu pidamisest (Nehemja 5:7).

Samas võib süda ka mittereligiooskes keeles olla mõnikord seotud mõtete ja tegudega – näiteks „kui mõte või tegu tuleb südamest, siis läheb see ka südamesse“ (Õhtuleht) – ning otsustega – näiteks „tegin oma peas ja südames otsuse“ (Perekeskus Sina ja Mina). Üks võimalus on, et vastav seos on jõudnud piiblist igapäevakeelde. Tõenäoline on ka, et erinevalt piiblikeelest ei ole südame funktsioon laienenud mõtlemisele ja tegutsemisele, vaid südame kui emotsioonide asupaiga nimetamisega soovib keelekasutaja anda mõtetele, tegudele ja otsustele emotsionaalse värvingu. Vaka (1984: 140) järgi näitab *südamest tulemine* tunnete ehtsust (Vakk 1984: 140), seega võib eeltoodud näidetest esimese puhul mõista südamest tulnud mõtteid ja tegusid kui midagi siirate kavatsustega mõeldut ja tehtut. Samuti on võimalik kõigi eelnevate nähtuste koosinemine.

Kui käes olevad esemed, nähtused ja isikud olid võrdlemisi passiivsed, siis südame metafoorne sisu tõmbas endale mõnikord – kuigi mitte väga tihti – mitmel moel tähelepanu.

Inimese jaoks oluline või häiriv tõusis südames esile või pakitses südames. Ene Vainik (2017: 16) ja Feliks Vakk (1984: 138, 140) on samuti toonud välja selle, et tugevat negatiivset emotsiooni kujutatakse metafoorselt valuaistinguna südames (Vainik 2017: 16; Vakk 1984: 138, 140). Peale valutamise võis südames olev nähtus seal heliseda („pane see meie **südames** helisema, mida sina soovid edasi anda“). Ühes metonüümses väljendis (SÜDA SÜDAMETUNNISTUSE ASEMEL) tegi häält ka süda ise, kusjuures eesmärk – millelegi tähelepanu tõmbamine – oli sama („võtke see oma **südame hääleks**, et kuulata Jumala häält“). Lisaks oli südames olevat võimalik kogeda („ja kogeme seda rahu ja, ja ka teisi Jumala ande oma **südames**“), erinevalt käest, mille kaudu ei kogetud ega tuntud üheski metafoorses väljendis midagi.

Enamasti täitsid mahutina kujutatud südant inimeses endas olevad nähtused, kuid süda võis mahutada ka objekte, nähtusi ja isikuid, kes või mis olid tulnud väljastpoolt. Väljastpoolt tuleva vastuvõtmiseks pidi süda olema avatud. Jutlustes oli südame avamine millegi vastuvõtmise kontekstis seotud alati mõtete või sõnadega: näiteks „kui sa võtad, hakkad uurima Piiblit pehme ja avatud südamega ja avatud hoiakuga, siis õige pea sa märkad seda, et ongi nii, nagu Jeesus ütleb“. Emotsionaalsel tasandil kirjeldati südame avamise või puistamise kujundi abil alati enda emotsioonide väljendamist, mitte teiste emotsioonide vastuvõtmist. Ka mittereligioosses igapäevakeeles paistab südame avamine olevat pigem seotud südame puistamisega ehk oma tunnetest rääkimisega (vt näiteks Vakk 1984: 140; FES).

Lisaks mahutile kujutati südant jutlustes mitmel korral eseme ja alusena. Ka eseme- ja alusemetafoorides oli süda tihti seotud emotsioonidega, aga kui mahutimetafoorides asusid emotsioonid südame sees, siis esemena kujutatud südame puhul olid emotsioonid välised mõjutajad ja alusena kujutatud südame puhul koorem südamel. Emotsioonide tugevust kirjeldati mõnikord temperatuurina – kõrgem temperatuur tähistas tugevamat emotsiooni. Mõistemetafoori EMOTSIONAALNE INTENSIIVSUS ON TEMPERATUUR (Metanet Metaphor Wiki) kohtab paljudes keeltes (Kövecses 2008: 403, 409) ning just nagu jutlustes kirjeldati

tugevaid tundeid *südame põlemise* kujundi abil, nii on ka Vakk (1984: 138) ja Vainik (2017: 17, 24) tõstnud esile tule ja põlemise tähtsust südamega seotud tugevate emotsioonide kirjeldamisel (Vakk 1984: 138; Vainik 2017: 17, 24). Emotsioon ei pruukinud alati olla väline mõjutaja, vaid seda võidi kirjeldada ka südame asukoha muutusena. Näiteks tugeva hirmu korral oli *süda kurgus* – väljend, mida kasutatakse ka igapäevakeeles üpris palju.

Peale emotsioonide oli esemena kujutatud süda seotud jutlustes suhetega. Kui mahutimetafoorides asusid olulised inimesed või Jumal *südames*, siis esememetafoorides olid nad *südame ligi*. Alusemetafoorides ei olnud *südame peal* ühtki isikut. Lisaks emotsioonidele olid südamel veel teadmised, käsud, teated ja mälestused, mis tulid kas inimesest endast („mul on ka ikka **südamel**“) või pani keegi teine need sinna („panen ka meile kõigile **südamele**“). Erinevalt mahuti- ja esememetafooridest olid alusena kujutatud südame peal olevad nähtused eranditult midagi, mis kõnelejat kas koormasid („kuidagi nagu meel läks natukene kurvaks kätte ära ja siis ma mõtlesin, et ma ikka räägin ära, mis mul nagu **südame** peal on“), tegutsemist nõudsid või tihti meenusid. Ka eesti keele fraseoloogismide elektroonilises alussõnastikus annavad otsisõnad *südame peal* enamasti tulemuseks ütlushi, mis on seotud muretsemisega või sagedase mõtlemisega millelegi – näiteks võib südame peal olla saladus (FES).

Esemena kirjeldatud südant mõjutasid teadmised harva, kuid süda võis ise olla abivahend teadmiste hankimiseks („kui sa loed pehme **südamega** /---/, siis Piibel kinnitab ennast ise“) või mõistuseüleseks, jumalikuks arusaamiseks („ma tahan, et te mõistaksite seda vahet; mitte oma peaga, vaid oma **südamega**, kus on Püha Vaim“). Peale eelneva viitas puhta südame kujund esememetafoorides moraalsusele. Ka Vakk (1984; 14) on toonud välja puhta südame seose inimese isikliku moraalikoodeksiga (Vakk 1984; 140).

Metafoorsetes väljendites oli süda tavaliselt kas asukoht, mille peal või sees tegevus toimus, objekt, mida miski muu mõjutas, passiivne subjekt, mis viibis mingisuguses

seisundis, või abivahend millegi tegemiseks. Aktiivne subjekt oli süda ainult metonüümsetes väljendites, kus ta asendas inimest tervikuna.

Kolmanda suurema kehaosanimetuste rühma moodustasid pea ja selle osad. Pead ennast kirjeldati valdavalt mahutina ja seda täitsid enamasti mõtted, palju vähem sõnad, teised abstraktsed nähtused ja füüsilised objektid („inimesed ohverdasid kõike seda, mida neile **pähe** tuli ohverdada“). Pea tihedat seotust mõistuse ja mõtlemistegevusega on täheldanud ka Feliks Vakk (1970: 27, 30–39). Käe- ja südamemetafoories kujutati abstraktset sisu enamasti passiivsete esemetena (kuigi südames olevad nähtused võisid endale mõnikord aktiivselt tähelepanu tõmmata), kuid mahutina iseloomustatud pea sisu oli tunduvalt aktiivsem. Mõtted tulid pähe, läksid või käisid peast läbi ning negatiivsed mõtted tungisid pähe. Nagu südame mahutimetafoorie puhul, nii võis ka mahutina kirjeldatud pea sisu endale häält tehes tähelepanu tõmmata („see on see domineeriv mõte, mis /---/ peaks meil **peas kõlama**“). Mittemõistmist kirjeldati teabe minemisena üle pea („mõistusega läks kõik üle pea“). Viimases näites võib pead näha nii liiga madalal asuva mahutina, kust mõte üle lendab, kui ka liiga väikese mahutina, kuhu mõte sisse ei mahu – teisel juhul on ta seotud väljendiga „pähe mitte mahtuma“ (Vakk 1970: 33), mille abil antakse edasi suutmatust midagi uskuda või millegagi leppida.

Nii peas asuvaid mõtteid kui ka muid nähtusi kujutati eranditult väljastpoolt tulevatena. Vaka (1970: 32–33) järgi on *pähe tulemise* ja *läbi pea käimise* kujundid moodustatud indoeuroopa keelte eeskujul ning omakeelne element on neis tihedalt läbi põimunud laenulisega (Vakk 1970: 32–33). Jutlustes oli mahutina kirjeldatud pea alati väljastpoolt tuleva vastuvõtja ning üheski peaga seotud mahutimetafooris ei tekkinud mõtted peas iseenesest ega asunud seal juba algusest peale. Ka ühes esememetafooris, kus pea viitas mõtlemisele, oli see abivahend mõistmiseks, mitte mõistmise asukoht („aga ma tahan, et te mõistaksite seda vahet; mitte oma **peaga**, vaid oma südamega, kus on Püha Vaim“).

Kui mõtlemise ja mõistmisega seotud süda tähistas vahetevahel Jumalalt tulnud mõistmist, siis pea sümboliseeris inimõistuse piiresse jäävat mõtlemisvõimet. Pea ja südame vastanduse on esile tõstnud ka Asta Õim (2002: 134, 137), kuid tema on kirjeldanud pead kui aju ja mõtletegevuse asukohta (Õim 2002: 137) ning südant osana emotsioone tajuvast allsüsteemist (Õim 2002: 134). Seega võib eeldada, et pea kui inimliku mõtlemis- ja mõistmisvõime sümbol (vastandina üleloomulikule) on ainuomane religioonivaldkonnale.

Mitmes peaga seotud metafooris oli taustal väga tugevalt metonüümia PEA ISIKU ASEMEL. Niisuguse asenduse olemasolu on kinnitanud ka Feliks Vakk (1970: 28–29) ning Asta ja Katre Õim (2019: 125), kelle järgi võib sõnast *pea* moodustatud liitsõnu kasutada inimese olemuse kirjeldamiseks tervikuna (Õim, Õim 2019: 125). Jutlustes esinenud väljendites, mida kirjeldas mõistemetafoor PEA ON ALUS, pani preester inimeste patud sümboolselt looma pea peale. Metonüümset tausta kinnitab veelgi enam tõsiasi, et piiblis esineb mitmel korral patu või süü kellegi peale panemise kujund ilma sõnata *pea*. Üks metafoorne väljend, kus pead kujutati esemena, oli viide 1. Moosese 3:15 ettekuulutusele naise seemnest, kes purustab mao pea – pea kui tähtsaima osa purustamisega kirjeldati võitu kogu mao üle.

Kahes metafoorses väljendis tähistas pea millegi tähtsaimat osa. Kuna neis mõlemas kirjeldati Jeesust või Jumalat koguduse/sõjavägede peana, siis iseloomustab vastavaid väljendeid ka mõistemetafoor ORGANISATSIOONI JUHT ON KEHA PEA. Kui isiku nimetamine peaks rõhutas tema tähtsust ja autoriteeti (vt ka MetaNet Metaphor Wiki: KONTROLL ON ÜLEVAL), siis pea langetamine viitas alandlikkusele. Kahes jutluses sidus kõneleja palvetamise ja pea langetamise ning kuigi väljendite tähendus oli otsene, sest enamik kristlasi langetab palvetades päriselt pea, sümboliseerib niisugune tegevus alandlikkust Jumala ees. Alandlikkust rõhutavad veelgi enam tegusõnad *kummardama* ja *alandama*: „me kummardame pea“ ja „alandades pead palveks“.

Nagu käsi ja süda, nii oli ka pea metafoorsetes väljendites passiivne osaline. Põhiline tegevus toimus pea sees või peal ja pea ise täitis ainult asukoha rolli. Tegevuse keskmes

olev pea oli tegevusobjekt, mis ise sündmuste käiku mingil viisil ei mõjutanud.

Jutlustes kõige sagedamini mainitud pea osa oli silm. Metafooridest mõnevõrra rohkem esines silma nimetus metonüümsetes väljendites, kus silmade avamise kujund asendas nägemist, harvem tervet inimest. Kuigi suurem osa vastavatest väljenditest olid metafoorsed – näiteks kirjeldati nägemise abil teadmist või kohtumist –, puudutas metafoorne ülekanne väljendit tervikuna ja silm ise oli otseselt seotud ainult metonüümse asendusega SILM NÄGEMISE ASEMEL; täpsemalt SILMADE AVAMINE NÄGEMISE ASEMEL või SILMADE SULGEMINE MITTE NÄGEMISE ASEMEL. Ka Vaka (1970: 69–72) järgi asendab silma nimetus sageli nägemist (Vakk 1970: 69–72), sealhulgas vaimset nägemist ehk teadmist või arusaamist (Vakk 1970: 85–87). Silmade muudest metonüümsetest kasutusvaldkondadest on Helme Tõevere (1968: 478) tõstnud esile läheduse: Georg Mülleri jutlustes esineb saksapärase väljend *silmade ette astuma/tulema* (Tõevere 1968: 478), millega kirjeldatakse kellegi läheduses viibimist. Uurimistöös vaadeldud jutlustes anti ligiolu tähendust aga enamasti edasi heebrea keelest mõjutatud metonüümse väljendiga *palge ees olema*, mida esineb piiblis, eriti just Vanas Testamendis, mitu korda (vt näiteks 1. Moosese raamat 3:8, 5. Moosese raamat 10:8 või Psalmid 16:11). Silmad olid lähedusega seotud metonüümsetes väljendites *silmast silma*, mida kasutatakse ka igapäevakeeles (vt näiteks FES) ning mis on Kristiina Rossi (2004: 571) järgi samuti heebrea keelest üle võetud (Ross 2004: 571).

Kui eelmainitud kehaosade puhul olid mahutimetafoorid tugevas ülekaalus, siis silmaga seotud metafoorsetes väljendites oli mahutimetafoore ja esememetafoore peaaegu võrdselt: silma kirjeldati mahutina üheksal korral ja esemena kaheksal korral. Mahutimetafoorides oli sõna *silm* kahel korral osa väljendist *silmas pidama*, silmas peetavaid abstraktseid nähtusi kujutati esemetena ja silmas pidamise all mõisteti millelegi mõtlemist või millegagi arvestamist. Seitsmel korral oli sõna *silm* osa väljendist *kellegi silmis (olema)* ning silmis asusid nii füüsilised esemed kui ka mittemateriaalsed nähtused, mida kirjeldati esemetena.

Vastavate väljendite abil anti edasi isiklikku hinnangut silmis olevatele esemetele ja nähtustele; näiteks „tema on Issand, tehku tema, mis ta silmis hea“ või „see [nurgakivi] tuli Issandalt, on imeasi meie silmis“. Väljendi *kellegi silmis/silmas olema* kasutamist isikliku hinnangu edasiandmiseks on täheldanud ka Vakk (1970: 84). Esemena kujutatud silm oli enamasti abivahend nägemiseks ning nagu mahutimetafoorides, nii oli silm esememetafoorides tihti seotud suhtumise või isikliku hinnanguga; näiteks „sinu [Jumala] silmadega näha oma ligimesi“ (vt ka Vakk 1970: 83).

Lakoff ja Johnson (2011 [1980]: 83) on välja toonud mõistemetafoori SILMAD ON TUNDEMAHUTID (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 83). Vastav mõistemetafoor esineb ka eesti keeles, näiteks väljendites „silmad (on) häbi täis“ (Vakk 1970: 99; FES) või „silmist löi tuld“ (FES) vihastamise mõttes. Jutlustes ei kirjeldatud silmade nimetuse abil aga kordagi emotsioone, kui isiklikku meeldimist mitte emotsiooniks lugeda. Sarnast suundumust võib märgata südame puhul: igapäevakeeles tugevasti tunnetega seotud kehaosanimetust kasutati jutlustes pigem mõtlemise, teadmise või suhtumise iseloomustamiseks.

Suud mainiti metafoorsete väljendite koosseisus eelnevatest kehaosanimetustest vähem, kuid 11 kasutuskorraga oli see siiski üks viiest metafoorsetes väljendites enim esinenud kehaosanimetusest. Suumetafooridest moodustasid kõige suurema osa mahutimetafoorid ja erinevalt neljast eeltoodud kehaosanimetusest oli mahutina kujutatud suu alati lähtekoht, kust midagi välja tuli, mitte kunagi sihtpunkt või paigalseisvate nähtuste asupaik. Huvitav on siinkohal suu ja pea vastandlik roll: kui pea oli mahutimetafoorides väga tihti sihtkoht, kuhu mõtted tulid või lausa sisse tungisid, siis suust – või suu läbi (vastavaid väljendeid kirjeldas mõistemetafoor SUU ON AVAUS LÄBIPÄÄSUKS) – tuli inimesest alati midagi välja. Suust väljuvad nähtused olid sõnad või kõne, mida kujutati esemetena.

Kuna suu on kõneaparaadi kõige silmapaistvam osa, on selle seos kõnelemisega igati ootuspärane. Suud ja kõnelemist on kõrvutanud ka Feliks Vakk (1970: 104–119), kes on

muuhulgas mainitud jutlusteski esinenud väljendeid „(mitte) sõna suust saama“ (Vakk 1970: 106), „(nagu ~ kui) ühest suust“ (Vakk 1970: 107), „(kellegi) suust kuulma“ (Vakk 1970: 109) ja „suu kaudu ~ läbi“ (Vakk 1970: 109). Samas, kui jutlustes oli suu ainult lähtekoht, kust midagi välja tuli, siis eesti keeles võib kõnelemisega seotud suu olla ka sihtpunkt, näiteks väljendites „suu sisse ütleva“ (Vakk 1970: 106) või „(sõnu) suhu panema“ (Vakk 1970: 113).

Mahutimetafoorides oli suu tihti seotud teabe edasiandmisega (vt ka Vakk 1970: 107–109). Samuti võisid suumetafoorid viidata moraalsele puhtusele. Erinevalt südamest, mis võis ise olla puhas, kuri vms, ei olnud suu puhtuse ega ebapuhtuse allikas, vaid mujalt inimesest tulevate nähtuste tee või läbipääs: näiteks „aga mis **suust** välja tuleb, lähtub südamest, ja see rüvetab inimest“. Suu mõistmist pigem teabe läbipääsu või edasiandjana, mitte allikana, kohtab ka väljendites „suust suhu käima“ (Vakk 1970: 108), millega kirjeldatakse kuulujutu või uudiste edasirääkimist, ja „mis sülg suhu toob“ (Vakk 1970: 116), mis tähendab oma mõtete valimatut väljaütlemist.

Kõiki ülejäänud kehaosanimetusi, mis jutlustes esinesid, kasutati metafoorses tähenduses alla kümne korra. Neis jaotusid mahuti- ja esememetafoorid võrdsemalt kui eelkirjeldatud viies kehaosanimetuses, aga väikese esinemissageduse tõttu pole võimalik öelda, kas tulemus oli juhuslik või mitte. Järgnevalt on välja toodud mõningad huvitavamad kehaosametafooride kasutusnäited.

Suu osadega seotud metafoorsetes väljendites jäi silma sõnade suure mõju rõhutamine. Huulemetafoorides võrreldi sõna mõõgaga („las need, kes võtavad sinu [Jumala] sõna nagu mõõga oma **huulte**“) või kujutati seda viljana („ja see miski on sinu ja minu südame ja **huulte** vili, meie siirast südamest tulev kiitus, ülistus, tänu ja kummardus“). Keelemetafoorides kujutati sõnu tulena ja kõnelemist sümboliseeris keele põlemine („kas ta **keel** on süüdatud taevast või põrgust“). Sõnade tähtsust ja mõnikord lausa maagilist jõudu

kohtab paljudes rahvajuttudes ning sellele viitavad ka rahvapärased väljendid „ära sõnuma“ kellegi äranõidumise tähenduses (EKSS) või „hea sõna võidab võõra väe“. Just nagu suu ei olnud mitmes metafoorses väljendis ise endast välja tulevate sõnade allikas, nii ei olnud sõnad pärit ka huultelt ega keelelt. Huultele võetav mõõk oli Jumala, mitte inimese enda sõna, ja huulte vili pärines hoopis südamest. Keele abil räägitavad sõnad, mida mõisteti metafoorselt tulena, sõltusid sellest, kes oli keele süüdanud. Kuigi keel võib eestikeelsetes kujundlikes väljendites olla sõnade lähtekoht – näiteks väljendis „keele peal kipitama“ (Vakk 1970: 184) –, on keelt ja huuli kujutatud ka sõnade läbipääsuna. Ütluses „keele peale kerkima“ (Vakk 1970: 183) ei ole sõnad algusest peale keelel, vaid tulevad sinna kuskilt mujalt. Sarnased on väljendid „huultele tulema“ (Vakk 1970: 238) ja „üle huulte tulema“ (Vakk 1970: 238), kus huuled on mujalt tulnud sõnade läbipääs.

Jutlustes oli huvitav ka inimese keha (ihu) ja olemuse või isiku eristamine. Väljend *ihus olema* esines kahes jutluses ning ühel korral kasutati seda inimese kohta („ja me igatüks anname aru sellest, mida me elus olles tegime või, või mida me **ihus** olles tegime“) ja teisel korral Jeesuse kohta („tema nüüd oma isikus ja oma **ihus** on üle võtnud kogu pühamu ja ohverduse süsteemi“). Eeltoodud näidetest esimeses võrreldakse ihus olemist elamisega ja laiemast kontekstist selgub, et mõeldakse inimese maapealset elu. Väärrib märkimist, et kuigi kõneleja kasutas sõnu *elus olles*, lisas ta neile sõnad *ihus olles* – tõenäoliselt sellepärast, et paremini eristada maist (ehk ihulikku) ja taevast elu. Teises näites tehakse vahet Jeesuse isikul ja ihul. Mõlemal puhul ei tähista ihu elusolendit tervikuna, vaid on mahuti, mille sees asub tõeline olemus; inimesele tervikuna viitab pigem ihu ja hinge koos nimetamine („ma olen sinu **hinge** ja **ihu** puudutus, hingekosutus“). Mõistemetafoor KEHA ON OLEMUSE MAHUTI (Index of Lakoff metaphors) kirjeldab ka paljusid igapäevakeeles levinud väljendeid, näiteks *endasse tõmbuma, sisemine ilu* või „hing läheb välja“ (Õim, Õim 2019: 39).

Jutlustes ei pööratud kehaosanimetusi sisaldavatele metafoorsetele väljenditele tavaliselt mingil viisil eraldi tähelepanu. Ainult ühe korra andis kõneleja mõista, et väljend, mida ta

kasutas, oli metafoorne: „sa ei pea mitte kunagi /---/ teiste armastamist ära katkestama, piltlikult öeldes, sa ei pea keerama **selga**, sa ei pea tundma häbi“. Väljend *selga keerama* teiste inimeste hoolimatu kohtlemise tähenduses esines samas jutluses veel kaks korda ja kummalgi korral ei viidanud kõneleja sellele, et tegu on kujundliku ütlusega. Tõsiasi, et kehaosametafooride kasutust ei kommenteeritud enamasti kuidagi, kinnitab tugevat seost inimese abstraherimisvõime ja kehakogemuse vahel (vt ka Johnson 1987: xv–xvi, xix–xx). Kujundlikule väljendile viitamiseks võib pidada ka võrdlussõnade *kui* ja *nagu* kasutamist, aga kõigist otsetähenduslikest väljenditest moodustasid võrdlused üpris väikese hulga. Sellest võib järeldada, et kõnelejad ei tajunud metafoorseid väljendeid otsetähenduslikest kuidagi olemuslikult erinevatena. Inimesed mõistavad metafoorseid väljendeid sama kergelt kui sõnasõnalisi, kusjuures mõistmine ei ole valikuline (Pouscoulous 2014: 241), ja kujundliku väljendi kasutamine on sageli kas kiireim või ainuvõimalik viis tähenduse edasiandmiseks (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 35–41).

KOKKUVÕTE

Käesolevas magistritöös on uuritud kehaosametafoore Eesti kristlike kirikute ja koguduste liitude jutlustes. Uurimusse on kaasatud viis Eestis asuvat kristlikku kirikut ja koguduste liitu ning igapäheest on analüüsitud nelja jutlust; seega on töös uuritud kokku 20 jutlust. Jutluste helisalvestised on automaatselt litereeritud (Veebipõhine kõnetuvastus; Alumäe, Tilk, Asadullah 2018) ning litereeringud on kontrollitud ja käsitsi parandatud. Seejärel on jutlusetekstidest otsitud välja kõik kehaosanimetused ja jaotatud need vastavalt kasutuskontekstile kas metafoorseks, metonüümseks või otsetähenduslikuks. Metafoorsed väljendid on omakorda liigitatud mõistemetafooride kaupa, kus kehaosanimetus täitis sihtvaldkonna aset.

Uurimistöö käigus selgus, et Eesti kristlike kirikute jutlustes ei kasutata üldiselt kuigi palju kehaosametafoore. Analüüsitavad jutlused pärinesid koguduste avalikelt veebilehekülgedelt ning töö algfaasis olid ainsateks valikukriteeriumideks jutluse uudsus, kõnelejate sooline tasakaal (igast kirikust ja koguduste liidust valiti kaks nais- ja kaks meeskõneleja peetud jutlust) ja jutluse pikkus (20 ja 40 minuti vahel). Kuna paljudes jutlustes kasutati kehaosanimetusi väga vähe või ei kasutatud üldse, pandi neljanda kriteeriumina paika kehaosanimetuste vähim võimalik arv: jutlus kaasati valimisse siis, kui selles esines vähemalt 10 kehaosanimetust.

Töös vaadeldud jutlustes oli kokku 465 kehaosade ja kehaga seotud ainete nimetust. Kehaosanimetustest olid 281 nimetust metafoorses tähenduses, 66 metonüümises tähenduses ja 118 otseses tähenduses. Metafoorsete ja metonüümsete väljendite jaotus on teataval määral tinglik, sest enamik kehaosametafoore olid ühtlasi metonüümised. Töö eesmärk oli uurida kehaosadega seotud metafoorseid väljendeid, seetõttu vaadeldi metonüümiat eraldi ainult siis, kui sellega koos ei esinenud metafoorset ülekannet. Samas võib kujundlikke ja otsetähenduslikke väljendeid kõrvutades üldistavalt väita, et Eesti

kristlike kirikute jutlustes kasutatakse kehaosanimetusi enamasti kujundlike väljendite moodustamiseks.

Viis kõige sagedasemat metafoorses tähenduses kasutatud kehaosanimetust olid *käsi, süda, silm, pea* ja *suu*. Käe nimetus esines 99 metafoorses väljendis ja südame nimetus 95 metafoorses väljendis. Silma, pead ja suud nimetati tunduvalt vähem: vastavalt 17, 16 ja 11 korda. Kõiki muid kehaosanimetusi kasutati metafoorsete väljendite koosseisus alla 10 korra. Seega kinnitavad tulemused seisukohta, et keelekasutajad eelistavad metafoorsetes väljendites kehaosi, mille tähtsus on silmatorkavalt selge (vt ka Vakk 1970: 9–11). Kehaosaväljendeid kirjeldavatest mõistemetafooridest olid kõige sagedasemad mahutimetafoorid. Vähem, aga siiski üsna palju kujutati kehaosi eseme või alusena. Mitte üheski kehaosametafooris ei esinenud vastava kehaosa isikustamist, küll aga kasutati kehaosanimetusi metonüümsetes väljendites korduvalt konkreetsetele isikutele viitamiseks.

Sõna *käsi* oli metafoorsetes väljendites enamasti seotud omamise, kontrolli ja tegutsemisega. Samad valdkonnad tõusevad esile ka varasemates uurimustes ja tähelepanekutes eesti keele kohta (vt näiteks Masing 1993 [1933]: 52; Vakk 1970: 10). Käte liikumatus kujundi abil kirjeldati jutlustes tegevusetust (vt ka Jaakola 2002: 560, 571). Omanduseks või kontrollitavateks objektideks võisid olla esemed – tavaliselt kas raha ja muu materiaalne varandus või hetkeolukorras vajalikud töövahendid –, inimesed ja abstraktsed nähtused – viimaseid kujutati metafoorselt esemetena. Peale füüsiliste tegevuste (näiteks tunnustähed) olid kätega seotud ka sõnad, emotsioonid ja hoiakud. Lisaks võisid käemetafoorid kirjeldada nägemist, kuulmist, küsimist või teadasaamist, mis peaksid funktsiooni põhjal kuuluma hoopis teiste kehaosade juurde.

Südamemetafooride juurde kuulusid tavaliselt abstraktsed nähtused – emotsioonid, mõtted ja meelsus, otsused, sõnad, teod, suhted ja moraalne puhtus. Mahutimetafoorides kujutati abstraktseid nähtusi südant täitvate esemetena ja esememetafoorides olid emotsioonid vahel seotud tulega – tugevaid tundeid kirjeldati südame põlemise kujundi abil (emotsioonide ja

temperatuuri seost vaata ka Vakk 1984: 139; Vainik 2017: 17, 24). Mõnikord mahutas süda isikuid: teisi inimesi või Jumalat. Kui varasemates uurimustes on südant kirjeldatud valdavalt emotsioonide asukohana (vt näiteks Vakk 1970: 10; Vakk 1984: 139; Vainik 2017: 17), siis jutlustes oli süda väga tihti seotud mõtete, sõnade, otsuste ja tegudega, mida igapäevakeeles seostatakse pigem pea või kätega. Põhjus on ilmselt selles, et vastavad valdkonnad kuuluvad piiblis sageli südame juurde ning jutlused on piiblikeelest tugevasti mõjutatud.

Peaga seotud metafooride abil kirjeldati enamasti mõtlemist ning palju harvem kuulusid pea juurde sõnad ja füüsilised objektid. Varasemates uurimustes on samuti täheldatud pea tihedat seost mõistuse ja mõtlemistegevusega (vt näiteks Vakk 1970: 27, 30–39). Peas asuvaid mõtteid ja muid nähtusi kujutati alati väljastpoolt tulevatena, need ei saanud kunagi peas algust. Mõnikord vastandati jutlustes pead ja südant: peaga tähistati inim mõistuse piiresse jäävat mõtlemisvõimet ja südamega jumalikku mõistmist. Pea ja südame vastandust kohtab ka mittereligioosses igapäevakeeles (vt näiteks Õim 2002: 134, 137), aga sellisel juhul ei vastandata mitte inimlikku ja jumalikku mõistmist, vaid mõtlemist ja emotsioone. Lisaks oli pea seotud autoriteediga (vt ka MetaNet Metaphor Wiki: KONTROLL ON ÜLEVAL).

Metafoorsed väljendid, kus esines sõna *silm*, iseloomustasid enamasti nägemist (vt ka Vakk 1970: 66–72) ja nähtut kirjeldati silmis olevate esemetena. Samuti võis silmameetafooridega tähistada millelegi mõtlemist (*silmas pidama*) ja isiklikku hinnangut (näiteks *kellegi silmis [mingisugune olema]*). Silmi mainitakse isikliku hinnangu edasiandiseks ka eesti igapäevakeeles (vt näiteks Vakk 1970: 83–84). Samas ei leidunud jutlustes ühtki metafoorset väljendit, mida oleks kirjeldanud eesti keeles esinev mõistemetafoor SILMAD ON TUNDEMAHUTID.

Suumetafooridega tähistati jutlustes alati kõnelemist ja enamasti oli öeldu seotud teabe edasiandmisega (vt ka Vakk 1970: 104–119). Samuti võisid suumetafoorid viidata

moraalsele puhtusele. Jutlustes oli metafoorses tähenduses kasutatud suu alati sõnade lähtekoht, mitte kunagi sihtpunkt, aga ainult 11 metafoorse väljendi põhjal ei saa teha üldistavaid järeldusi jutluste keelekasutuse erinevuse kohta igapäevakeelest. Suust välja tulnud sõnad ei pruukinud alati sealt pärineda, vaid võisid lähtuda ka mujalt inimesest ja minna suust lihtsalt läbi. Suu kujutamist sõnade läbipääsuna, mitte allikana kohtab ka igapäevakeeles (vt näiteks Vakk 1970: 108, 116).

Üldiselt olid kehaosad metafoorsetes väljendites võrdlemisi passiivsed, täites enamasti asukoha, abivahendi ja tegevusobjekti, harvem passiivse tegevussubjekti rolli. Kehaosad olid aktiivseks tegevussubjektiks ainult metonüümsetes väljendites. Enamjaolt olid passiivsed ka nähtused, esemed ja isikud, mis või kes täitsid mahutina kirjeldatud kehaosi. Erandiks oli süda, mille sisu võis endale valutamise või hääle tegemisega tähelepanu tõmmata, ja pea, millesse elusolenditena kujutatud mõtted aktiivselt sisse tulid/tungisid või millest nad läbi käisid.

Valdavalt vastas kehaosametafooride kasutus jutlustes metafoorikasutusele igapäevakeeles. Nii metafoorses tähenduses kõige sagedamini esinenud kehaosanimetused kui ka nendega seotud valdkonnad sobisid suurel määral kokku varasemate eesti keele kohta tehtud uurimustega. Peamiseks erandiks oli süda, mille abil kirjeldati jutlustes üpris tihti mõtlemist ja tegutsemist – ilmselgelt piiblimõjuline erinevus. Kuigi uurimistöo valimi suhteline väiksus ei luba teha täpsemaid statistilisi järeldusi, võib andmete põhjal ometi väita, et kehaosametafooride kasutuse üldised suundumused on jutlustes ja igapäevakeeles ühesugused. Selle alusel on omakorda võimalik eeldada, et kehaosametafoore moodustatakse keeles üldiselt samade põhimõtete järgi, olenemata keele alaliigist ja suulisuse või kirjalikkuse astmest.

KIRJANDUS

Ahn, Hyun Jung, Yeon Jin Kwon 2007. A study on metaphor and metonymy of *hand*. – Journal of Language Sciences, Volume 14, Issue 2, 195–215.

Aristoteles 1982 [336–322 e.m.a]. Luulekunstist. – Keel ja Kirjandus 7–8. Tõlk. Jaan Unt; <https://antiik.ut.ee/tolked/aristoteles/index.html>. Vaadatud 2.05.2024.

BibleHub; <https://biblehub.com/interlinear/>. Vaadatud 14.04.2024.

Clausner, Timothy C., William Croft 1997. Productivity and schematicity in metaphors. – Cognitive Science, Volume 21, No. 3, 247–282.

Donoghue, Dennis 2014. Metaphor. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Eesti Evangeelne Vennastekogodus; <http://www.vennaste.ee/>. Vaadatud 8.03.2020

Eesti Evangeelsete ja Vabakoguduste Liit; <http://eevl.eu/>. Vaadatud 9.03.2020.

Eesti Kirikute Nõukogu; <http://www.ekn.ee/ekn>. Vaadatud 16.05.2024.

Eesti Piibliselts; <https://piibliselts.ee/piibel/eestikeelne-piibel>. Vaadatud 15.05.2024.

EKK = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat; <https://www.eki.ee/books/ekk09/>. Vaadatud 3.03.2021.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. <https://www.eki.ee/dict/ekss/>. Vaadatud 8.05.2024.

Encyclopaedia Britannica; <https://www.britannica.com/topic/consubstantiation>. Vaadatud 14.03.2024.

FES = Eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastik. <https://www.folklore.ee/justkui/sonastik/>. Vaadatud 2.05.2024.

Freeman, Sarah Rebecca 2011. Metaphors for God: The Characteristics of Metaphor and the Use of Metaphor in Contemporary Women's Preaching. – The Journal of the Academy

of Homiletics, Volume 36, Issue 1; <http://ejournals.library.vanderbilt.edu/ojs/index.php/homiletic/article/view/3435>. Vaadatud 3.03.2020.

Glucksberg, Sam 2003. The psycholinguistics of metaphor. – Trends in Cognitive Sciences, Volume 7, No. 2, 92–96.

Goossens, Louis 2002 [1995]. The interaction of metaphor and metonymy in figurative expressions for linguistic action. – Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast. Berliin; New York: Mouton de Gruyter, 349–378.

Gutiérrez Pérez, Regina 2008. A cross-cultural analysis of heart metaphors. – Revista Alicantina de Estudios Ingleses, Volume 21, 25–56.

Habicht, Külli 2000. Grammaticalization of adpositions in old literary Estonian. – Estonian: Typological Studies IV. Toim. Mati Ereht. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14, 19–58.

Habicht, Külli 2001. On the genesis and loss of the adposition *rinnas* ('abreast, beside') in Literary Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Toim. Ilona Tragel. Tartu: Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2, 71–89.

Hebrew OT; <http://www.qbible.com/hebrew-old-testament/>. Vaadatud 14.04.2024.

Heine, Bernd 1997. Cognitive Foundations of Grammar. New York, Oxford: Oxford University Press.

Index of Lakoff metaphors; <http://www.lang.osaka-u.ac.jp/~sugimoto/MasterMetaphorList/metaphors/>. Vaadatud 28.06.2021.

Jaakola, Minna 2002. Sussid püsti, jalat edellä. Elämän, kuoleman ja syntymän fraaseista virossa ja suomessa. – Äidinkielen merkitykset. Toim. Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen ja Tiina Onikki-Rantajääskö. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 556–574.

Johnson, Mark 1987. The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination and reason. Chicago: The University of Chicago Press.

Keeletegu 2014; https://www.hm.ee/sites/default/files/keeletegu_2014_kandidaadid_0.pdf.
Vaadatud 11.03.2020.

Krikmann, Arvo 1996. Piibel kui ütluste allikas. – Keel ja Kirjandus, nr 5, 289–301.

Kövecses, Zoltán 2000. A cognitive linguistic view of learning idioms in an FLT context. Essen: LAUD Linguistic Agency, University-GH Essen.

Kövecses, Zoltán 2008. Metaphor and emotion. – Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. Ed. Raymond W. Gibbs Jr. New York: Cambridge University Press, 380–396.

Lakoff, George, Mark Johnson 2011 [1980]. Metafoorid, mille järgi me elame. Tõlk. Ene Vainik. Tallinn: TLÜ kirjastus.

Lakoff, George 1987. Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lakoff, George 1992. The contemporary theory of metaphor. Cambridge: Cambridge University Press; <https://terpconnect.umd.edu/~israel/lakoff-ConTheorMetaphor.pdf>.
Vaadatud 22.02.2021.

Lehmann, Christian 1985. Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change. – *Lingua e Stile*, Volume 20, No. 3, 303–318.

Liddell, Henry George, Robert Scott 1940. A Greek-English Lexicon. Oxford: Clarendon Press; <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3D%2367015&redirect=true>. Vaadatud 19.02.2021.

Masing, Uku 1993 [1933]. Hüpeteetilist eesti keele psühholoogiast. – Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt. Toim. Luule Krikmann. Tartu: Ilmamaa, 51–55.

MetaNet Metaphor Wiki; <https://metaphor.icsi.berkeley.edu/pub/en/>. Vaadatud 28.06.2021.

Metslang, Helle 2002. Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 164–178.

Niemeier, Susanne 2000. Straight from the heart – metonymic and metaphorical explorations. – Metaphor and Metonymy at the Crossroads. Topics in English Linguistics, Volume 30, 195–214.

Oxford Learner's Dictionaries; <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/anthropomorphism>. Vaadatud 21.05.2024.

Paul, Toomas 1999. Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Tallinn: Emakeele Selts.

Paul, Toomas 2014. Jehoovatunnistajate õnnestumine. – Sirp; <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/jehoovatunnistajate-onnestumine/>. Vaadatud 11.03.2020.

Pearson, Barbara Zurer 1990. The comprehension of metaphor by preschool children. – Journal of Child Language, Volume 17, 185–203.

Perekeskus Sina ja Mina; <http://www.sinamina.ee/ee/noustamine/e-noustamine/postitused/?fid=17&tid=5436>. Vaadatud 24.05.2024.

Pihlaja, Stephen 2017. „When Noah built the ark...“ Metaphor and biblical stories in Facebook preaching. – Metaphor and the Social World, Volume 7, Issue 1, 87–102; <https://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/msw.7.1.06pih>. Vaadatud 3.03.2020.

Piibel. Vana ja Uus Testament 1997. Tallinn: Eesti Piibliselts.

Piibli tõlkimise põhimõtted; <https://www.jw.org/et/raamatukogu/piibel/oppepiibel/lisa-a/piibli-t%C3%B5lkimine/>. Vaadatud 11.03.2020.

- Pouscoulous, Nausicaa 2014.** The elevator's buttocks. Metaphorical abilities in children. – Pragmatic development in first language acquisition. Ed Matthews, D. 239–259.
- Ross, Kristiina 1995.** Ülemlaulu tõlkest esimeses eestikeelses Piiblis. – Akadeemia, nr 1, 3–29.
- Ross, Kristiina 2000.** Bible translation as mediator of Hebrew impact on target languages. The Estonian Bible translation by Johannes Gutsclaff. – Nordisk Judaistik. Scandinavian Jewish Studies, Volume 21, Issue 1–2, 123–130.
- Ross, Kristiina 2004.** Heebrea jäljed eesti keeles. – Keel ja Kirjandus nr 8, 561–573.
- Ross, Kristiina 2018.** Eestikeelne piiblitõlge ja kirikulaulud. – Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele. Koost. ja toim. Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikool, 148–159.
- Rätsep, Huno 1979.** Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu Riiklik Ülikool.
- Seventh-day Adventist Church;** <https://www.adventist.org/the-lords-supper/>. Vaadatud 14.03.2024.
- Svorou, Soteria 1993.** The grammar of space. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Swears, Thomas R. 2019.** Preaching to head and heart. Eugene: Wipf and Stock Publishers.
- Zachrich, David R. 1984.** The illustrated sermon: a guide for the use and evaluation of metaphor in preaching; <https://repository.westernsem.edu/xmlui/handle/1866/1574>. Vaadatud 3.03.2020.
- Zibin, Aseel, Jihad M. Hamdan 2019.** The conceptualisation of fear through conceptual metonymy and metaphor in Jordanian Arabic. – International Journal of Arabic-English Studies, Volume 19, Issue 2, 243–266.

- Taylor, John R. 2002.** Cognitive Grammar. Oxford: Oxford University Press.
- Tenjes, Silvi 2006.** Ruumilise keele mehhanismid ja võimalused mõiste *käsi* väljendamisel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 271–284.
- The Council of Trent;** <http://www.thecounciloftrent.com/ch13.htm>. Vaadatud 14.03.2024.
- Vainik, Ene (2009).** Towards a conceptualized model of bodily communication: A study of HAND-expressions in Estonian. – Studies in Language and Cognition. Ed. Jordan Zlatev, Mats Andrén, Carita Lundmark, Marlene Johansson Falck. London: Cambridge Scholars Press, 438–453.
- Vainik, Ene 2017.** Tunnetest, piltlikult. – Mäetagused, nr 69, 9–38.
- Vakk, Feliks 1970.** Suured ninad murdsid päid. Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis. Tallinn: Valgus.
- Vakk, Feliks 1984.** Miks just nõnda? Peotäis tekkelukusid ja uudistavaid lühimatku eesti fraseoloogia radadelt. Tallinn: Valgus.
- VAKS = Vana kirjakeele sõnastik.** <https://sisu.ut.ee/vaks/avaleht>. Vaadatud 3.03.2021.
- Veebipõhine kõnetuvastus;** <http://bark.phon.ioc.ee/webtrans/>. Vaadatud 26.04.2021.
- Veismann, Ann 2001.** On the conceptualization of time in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Toim. Ilona Tragel. Tartu: Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2, 22–47.
- Veismann, Ann 2022.** Mõistemetafoorid sõnaga *aeg* eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 65, nr 7, 617–642.
- Vennastekoguduse kuulutustund;** <https://www.keilakirik.ee/events/event/vennastekoguduse-kuulutustund-6/>. Vaadatud 8.03.2020.

Winner, Ellen, Howard Gardner 1981. The development of metaphoric operations. Final Report. Harvard University, Cambridge Mass., Harvard Project Zero.

Õhtuleht; <https://www.ohtuleht.ee/452541/ergma-noortele-kui-tegu-tuleb-sudamest-laheeb-see-ka-sudamesse>. Vaadatud 24.05.2024.

Õim, Asta 2002. Hing keeles ja meeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat nr 47, 126–138.

Õim, Asta, Katre Õim 2019. Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks. Toim. Pille Eslon. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 76.

Yu, Xiu 2011. A Psycholinguistic Study of Metaphor Processing. – Theory and Practice in Language Studies, Volume 1, No. 11, 1614–1617.

BODY PART METAPHORS IN THE SERMONS OF CHRISTIAN CHURCHES IN ESTONIA. SUMMARY

The present thesis studies body part metaphors in the sermons held in Christian churches in Estonia. The data consists of 20 sermons from five different Christian denominations in Estonia. The aim of the study is to determine what body parts are mentioned most frequently in metaphorical expressions and what meanings they convey. The results are compared to earlier studies about body part metaphors in Estonian to see how – and if – the religious nature of the sermons affects the use of body part metaphors.

According to the conceptual metaphor theory of George Lakoff and Mark Johnson, human thought processes are largely metaphorical (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 35). Because people's perception of the world is inextricably linked to their bodies, their ability to abstract depends on their bodily experience (Johnson 1987: xv–xvi, xix–xx). Therefore, it can be assumed that body part metaphors formed in sermons do not particularly differ from non-religious metaphors because the human body is the same regardless of the religious surroundings. At the same time, metaphors are dependent on the cultural context and surrounding physical conditions (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 178, 182), so it is reasonable to expect that metaphors used in Christian sermons are at least somewhat affected by the religious context.

The results showed that body parts in sermons mostly occur in metaphorical expressions. Both the most frequently mentioned body parts and the meanings conveyed by the metaphors largely mirrored the results of earlier studies. The five most frequent body part names used in metaphorical expressions were *hand*, *heart*, *eye*, *head*, and *mouth*, confirming the claim of Feliks Vakk (1970: 9–11) that when constructing body part metaphors, speakers prefer to use body parts with the most obvious importance (Vakk 1970: 9–11). As shown in earlier studies, hand metaphors mostly referred to ownership, control,

and action; heart metaphors were connected to emotions; head metaphors were used to describe thinking; eye metaphors represented seeing, thinking, and personal evaluation; and mouth metaphors referred to talking. The biggest difference from non-religious language was the use of the heart in metaphorical expressions as a container of thoughts, words, and actions. The reason for this is probably in the biblical language: in the Bible, the heart is not only a metaphorical place for emotions, but it is often related to thinking, talking, and acting. Therefore, the use of body part metaphors in religious and non-religious language is mostly similar, with some differences depending on the religious context.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ly Kaasik,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Kehaosametafoorid Eesti kristlike koguduste jutlustes“,

mille juhendaja on Ann Veismann,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Ly Kaasik

17.06.2024